

**Urata
dhia
dhe
perëndia**

PETRO MARKO

PETRO MARKO

854-32

17 32

854-32

S.

URATA, DHIA DHE PERËNDIA

Tregime

~~43978~~
BIBLIOTEKA E SHTEK.
SHKOLLËS
2622

SHTEPIA .BOTONJËSE «NAIM FRASHËRI»

URATA, DHIA DHE PERËNDIA

Të vegjëlit i hoqën mënjanë. Nëna, pasi e ujdisi mirë kufomën e tatës, bleu një palë këpucë të reja, nga ato që kanë karton të trashë në vend të shuallit, rrobaqepësi gjiton i qepi shpejt e shpejt një kostum me ndrilo të zi, i qepën një këmishë me basmë japoneze dhe së bashku me dy gra të tjera, e vendosi në mes të dhomës, mbi një divan, e mbuloi me një çarçaf e me një qilim nga ato që rrallë herë i shtronin, dhe pastaj vuri ulërimat. . .

Lekës ju ngjeth mishtë dhe u tmerrua. Shpesh i kishte dëgjuar ulërimat e grave, i kishte parë gratë të çirrnin faqet, të prisnin flokët nëpër vdekje, po tani që ulërimat shpërthyen në shtëpinë e tij, u llahtarisi dhe zuri të qante.

Si më i vogëli i të gjashtë vëllezërve shihej nga të gjithë me keqardhje e me lot ndër sy, sidomos nga gratë që tundnin kokën dhe

diçka thoshin duke qarë. Të gjithë e mirrnin me të mirë dhe me marifet kërkonin që ta largonin nga shtëpia e ta shpinin në një familje tjetër, më larg, sa më larg nga ulërimat dhe kujet që s'pushonin. Bile, vëllai i madh e urdhëroi të shkonte te dhitë, po Leka nuk dëgjoi.

Tatën e qanë të gjitha gratë. Leka dëgjon-te fjalët pikëllonjëse të ligjërimeve si: «Ku i le fëmijët e gjorë? Si do rrojnë, si do bëjnë! Ku do të venë të mbyten? Qaj o Nicë, qaj o korbë!» dhe i dridhej buza. Vajtimet s'kishin të sosur. Gjithë natën e natës dhe gjithë paradreken. Pasdreke u mblodh i gjithë fshati dhe katër priftërinj.

Leka frikësohej kur shikonte priftin. Tani që pa katër, s'kish se ku të fshihej. Këtë frikë ai e kish të vjetër.

Para dy vjetëve, gjysheja i lutej: «Mor bir, thuaje edhe ti lutjen «Ati ynë që je në qiell». Zakon ishte që këtë lutje «Ati ynë që je në qiell» ta thoshin vërsnikët e Lekës, sidomos në meshët e zakonshme. Dhe pas shumë e shumë shtytjesh dhe lutjesh të së gjyshes, Leka vendosi që ta thoshte edhe ai lutjen «Ati ynë që je në qiell».

Shkoi në meshë i larë e i ndërruar. Priftërinjtë hynin e dilnin në ajodhimë seriozë dhe hijerëndë, me ato veshje të qëndisura

me ar e argjënd, me ato temjanica të argjenda dhe me ungjillin e madh me kapak floriri, me llambadha të bardha dhe me kryqe, me ata zëra që gufonin dhe që zgjateshin e zgjateshin në kor. Edhe ata që psallnin ishin burra me syza që kishin mbaruar shkollë në Greqi. Lekës i rrihte zemra me nxitim. Do të dilte për herë të parë aty në mes të kishës, përpara vendit ku urata thotë ungjillin e do të thoshte për herë të parë lutjen «Ati ynë që je në qiell» dhe të gjithë do ta dëgjonin. Gjyshja do të qante nga mallëngjimi dhe do të bënte kryqin e lehtësuar.

Asnjë nuk e vinte re. Se, po ta kishte vënë re ndonjë, do t'i shihte fytyrën e prerë dhe sytë e zgurdulluar.

Shikonte priftërinjtë. Veshët i gjëmonin nga kori i psalltëve të ekzaltuar, që s'pushonin dhe që e ngrinin zërin më lart, më lart sikur e bënë kastile për ta hutuar më shumë Lekën e gjorë, që priste çastin të thoshte dhe ai për herë të parë lutjen «Ati ynë që je në qiell».

Mirë po ç'ngjau? Çasti për ta thënë këtë lutje kish ardhur dhe kish kaluar dhe Leka nuk e kish vënë re. Disa vërsnikë e shtynë duke i thënë: «Shko, shko!», se e dinin që lutjen «Ati ynë që je në qiell» do ta thoshte

Leka për herë të parë. Edhe gjyshja që andej nga rrinin gratë zgjati kokën dhe veshët për ta parë nipin e vogël. E pa që e shtynë, e pa që doli në mes të sallës, përkundruall uratës që rrinte me ungjillin e hapur në duar dhe bëri kryqin e mallëngjyer.

Leka i hodhi një shikim të truar uratës. Ai e shikoi me inat nën gjyzlykë, sikur donte t'i thoshte: «Shpejt, shpejt se na humbe kohën!» Leka filloi të bëlbëzonte gjithnjë duke parë sytë e egërsuar të priftit: «Ati... ati ynë... ati ynë që... ati... ynë... ati që... në... je... qiell». E kuptoi që s'po thoshte gjë. Të gjitha i haroi. Urata tundte kokën dhe mjekrën e gjatë duke e nxitur ta thoshte shpejt e shpejt. Leka mezi kapërcente pështymën. Gjuha i ishte ngjitur në qiellzë. «Ati... në... qiell... je... që... Ati... ynë... ati... ynë... që... që... që... që... që».

— Mjaft! Mjaft djall, djall i mallkuar... i mallkuar...

Këto fjalë të ashpra dhe të fuqishme, Leka e kuptoi që dolën nga goja e priftit, dhe gojëhapur nuk dinte ç'të bënte.

— Ik, shporru këtej djall me zile!

Edhe këto fjalë i tha urata. Dhe Leka, duke ja dhënë të qarit, më tepër nga turpi se sa nga frika, iku me të katra.

Që atë ditë fytyra e egërsuar e uratës dhe fjalët e tij fyese i dilnin kurdoherë përpara. Edhe në shtëpi, edhe në ëndërr, edhe kur ishte me dhitë brinjave. Dhe qysh atëhere as që shkeli më në kishë. Gjyshja e pikëlluar vazhdonte të thoshte: «Do ta kenë shkelur xhindet pllajave dhe shpellave kur fle, prandaj t'i bëjmë një fqelo». Po ku dëgjonte Leka. Ai tmerrohej edhe kur përmendej prifti, dhe jo ta shihte përsëri.

Fshati kish tetë priftërinj, po Nica mori katër. Aq para kishte. S'kishte mundësi t'i paguante të tetë, megjithëse shiti edhe viçin.

Priftërinjtë ishin dërsitur. Pinin duhan dhe hiqeshin si të pikëlluar.

Ulërimat e grave, faqet e tyre të çjerra e të gjakosura, kufoma e tatës së Lekës e shtrirë aty dhe e rrethuar nga gjithë ato gra që e qanin me ligje, nuk i bënë asnjë përshtypje para kuadrit të zi të katër priftërinjve. I shikonte fshehurazi, sidomos e vështronte me inat atë që i klithi aty në mes të kishës, kur ishte duke thënë lutjen «Ati ynë që je në qiell». «Do ma paguash ndonjë ditë» — mendonte.

Aty për aty i lindi dhe kjo pyetje në kokë: «A vdesin priftërinjtë?» Këtë pyetje ai ja bëri dhe një gruaje që ishte aty nga fundi

i dhomës. Po ajo nuk e dëgjoi. Me zë të ulët ajo qante, mbase për njerëzit e saj që i kishin vdekur. Se kështu ka qenë zakoni. Gratë në ndonjë vdekje gjenin rastin të vajtonin për njerëzit e tyre që kishin humbur në kurbet, ose të qanin edhe fatin e tyre të zi.

Pyeti një vërsnik që i rrinte pas:

— A vdesin priftërinjtë?

— Jo!

— Pse nuk vdesin priftërinjtë?

— Nuk e di.

Të vdekurin e ngritën. Ulërimat e grave ishin aq të fuqishme sa dukej sikur kërkonin ta zgjonin nga gjumi i tij i përhershëm. Leka nuk e kuptoi dot se si u gjend në kishë. Ai kish vendosur që të mos shkelte kurrë më në pragun e saj. Po ja që u gjend përsëri atje, pikërisht në atë vend, ku...

«Si erdha përsëri këtu?» Ktheu sytë dhe pa në të dy anët e tij dy djem të rritur, që e mbanin nga krahët, ashtu siç bëjnë gjithnjë, kur njeriut i vdes ndonjë i afërm dhe i dashur. E mbanin nga krahu dhe e përkëdhelnin në flokë. Ata e kishin sjellë gjer këtu. Dhe Lekës i erdhi shumë mirë kur ndjeu duart e tyre mbi kokën e tij. Kjo përkëdhelje i dha zemër, se e pa veten të mbrojtur nga shikimi i uratës.

Më lart, mbi bregore u dëgjua kjo këngë:
 «Vito ta kam silloinë, /si do shkosh me djem
 jetimë,/ Si guri në rrokullimë. . .» Pse tani kjo
 këngë e prek? Pse i pëlqente tani kjo melodi
 e trishtuar e saj? Edhe zëri i atij që e këndonte
 ashtu shtruar, ishte i trishtuar. Edhe Leka
 këndonte. Këtë këngë ai e kish kënduar sa
 e sa herë, po nuk e dinte kuptimin e saj. Edhe
 tani donte t'ja merrte njëherë. «Jo. . . jo. . . —
 tha me vete. — Nuk duhet të këndo. Kush
 e di se sa vjet unë s'do të këndo. . .»

Dhitë ishin përndarë në pllajën e Pë-
 rroit të Thatë. Atij i qëndronte pranë Bardhi-
 sha. E ushqente me gjethe të njoma, që i kë-
 puste nga maja e pemëve. Ndaj ajo nuk i
 ndahej kurrë. E shikonte dhe me sytë e saj i
 fliste. Dhe ai e kuptonte gjuhën e syve të Bar-
 dhishës. Ngandonjëherë ajo sikur lotonte bash-
 kë me Lekën, sikur edhe ajo qante për të pesë
 dhitë që shiti Nica. I bleu ai Kola i keq që pas-
 taj i theri e i shiti mish. Për viçin nuk i er-
 dhi keq se nuk e njohu mirë, nuk lozi me të,
 nuk e nxori kurrë në kullotë dhe nuk do ta
 shihte më, se ai që e bleu, e theri dhe e shiti
 mish. «Shpëtoi. Po edhe ne shpëtuam. Si do
 ta shihnim në derë tjetër?» — thosh me vete
 Leka. Për dhitë zemra i pikonte gjak. Sidomos

për qerbën dhe për zikën. Zika ishte trupmadhe dhe e dashur. «Kurrë nuk do të kaloj nga shtëpia e Kolës. Nuk dua t'i shoh dhitë e mia, dhitë e mia...». Dhe lotoi.

Pastaj pa Bardhishën.

— E Bardhishë, edhe ti qan për qerbën dhe për zikën?

Bardhisha e shikonte. Tundte kokën dhe bishtin.

— A të vjen keq? Apo i harrove?

Bardhisha tundte kokën edhe bishtin.

Ai bari që këndonte «këngën e Vitos», kishte heshtur. Leka bisedonte me Bardhishën. Pastaj shikoi detin e paanë, që shtrihej poshtë Përroit të Thatë. Pastaj u shtri me duart nën zverk dhe nisi të shikonte qiellin e kulluar.

«Aty banon Zoti. Po sa i madh do të jetë Zoti? Sa do ta ketë kokën Zoti? Po duart sa i ka? Po çfarë ha Zoti? Po si fle Zoti? Po si ecën Zoti? A këndon Zoti? A qan Zoti? A vdes si im atë Zoti? Kush e varros? Sa priftërinj e varrosin vallë?»

Mbyllte sytë dhe i dilte përpara fytyra e egërsuar e priftit. «Po pse e harrova unë lutjen «Ati ynë që je në qiell»? «Në Qiell... Po tata në qiell është tani? Në cilin kënd të qiellit do të jetë vallë? A më shikon ai tani mua? A e

ka parë perëndinë tata im? Vallë ç'i ka thënë tatës perëndia?»

Bardhisha i lëpiu tabanet e këmbëve. Leka u gudulis dhe qeshi. Pastaj Bardhisha i lëpiu flokët. Leka e pa dhe i tha:

— Në cilin kënd të qiellit do të jetë tani tata im?

Bardhisha tundte kokën dhe bishtin.

— Po ti Bardhishë, kur të vdesësh, në cilin kënd të qiellit do të shkosh?.. Po atje nuk ka bar, nuk ka kullotë.

U ngrit. E përqafoi Bardhishën duke i thënë: — Jo ti nuk do të vdesësh kurrë. S'të lë unë...

Bardhisha sikur gëzohej dhe i lëpinte duart.

— Bardhishë, po ti e ke inat priftin? Ti nuk di ta thuash lutjen «Ati ynë që je në qiell». Unë e di fare mirë, — dhe e recitonte me zë të lartë lutjen, pa asnjë gabim. — Po aty në kishë më trembi prifti. I ke parë ti Bardhishë se si i ka sytë prifti? Ku i ka sytë prifti? Midis leshit të zi... Si Balua i Kliut. E ke parë ti Balon e Kliut, që është tërë lesh kokoridhe? Ja ashtu si të Balos i ka sytë edhe prifti. As cjapi nuk i ka ashtu. Cjapi është i bukur. Ku i ka sytë urata? E ti, Bardhishë, pse i lëshojnë shkëndija sytë uratës? Se është shër-

bëtori i perëndisë? Pse prifti është shërbëtori i perëndisë? Ku i shërben perëndisë prifti? Po perëndia është në qiell...

Bardhisha i binte tokës me këmbët e para dhe ngrinte kokën përpjetë.

Leka vazhdonte ta pyeste:

— Pse priftit i thonë mjekërcjap? Cjapi e ka të bukur mjekrën. Apo jo Bardhishë? Pse nuk i thonë mjekërshtëllungë, ose mjekërlugat? I ke parë ti Bardhishë sytë e priftit? A ke frikë ti nga sytë e priftit?

Ditë të tëra Leka i bënte këto pyetje dhe të tjera Bardhishës, po dhia e gjorë nuk i përgjigjej.

* * *

Leka e njohu vajtimin e Nicës që larg. E njihte mirë, siç e njuh çdo fëmijë zërin e nënës. U ngrit më këmbë. Pa atje poshtë, ku monopati ndahej nga xhadeja. Edhe Bardhisha shikonte.

— Ja, po vjen nëna.

Nica ngjitej duke ligjëruar, ashtu siç e kanë zakon gjithë nënat dhe gratë e fshatit. E ngarkuar, hidhte çapat duke i shoqëruar me rrënkimin e thellë që i dilte nga gjoksi si gurgullimë. Leka e shikonte dhe priste. Po

nuk i durohej. Nisi të zbriste që t'i dilte përpara. Edhe Bardhisha e ndiqte nga pas.

— Të keqen nëna! — i tha Nica, — po ai përpara nënës kurrë nuk e bënte veten të trishtuar. Kurrë nuk lotonte. Të parën gjë që mori Leka, qe kungulli i ujit. Piu e piu. Ktheu sytë nga Bardhisha. Ajo kokëpërpjetë lëpinte gjuhën.

— Prit!

Përsëri piu. Nëna e shikonte. «T'u bëftë nëna more!»

Bardhisha lëpinte gjuhën. Kokën e lëvizte nga lart poshtë dhe nga poshtë lart më me shpejtësi. Leka e shikonte dhe i bërtiti:

— Prit të them!

Nica qeshi.

— Nëno, hidhmë pak ujë, ja këtu në pëllëmbë të dorës.

Nica e kuptoi dhe qeshi. I mori kungullin e ujit dhe nisi t'i derdhte mengadalë në dy pëllëmbët e vogla të bëra kupë. Dhe Bardhisha pinte...

— Mjaftë më— i tha Leka. — Mjaft pive.

Bardhisha tundte bishtin. Të tre ngjiteshin. I pari Leka, pas tij Nica dhe pas Nicës Bardhisha. Dhitë e tjera ishin përndarë pllajës.

U ulën rrëzë trungut të një valanidheje të lashtë. Aty e kishte Leka limerin e tij.

Edhe kur binte shi, aty pranë kishte një shpellë të vogël, të nxirë nga tymi. Nëna u shkarkua. Nxori nga trasta një copë të mirë kulaç të misërt dhe një kupë me ullinj. Leka nisi të hante. Manarja e shikonte. Po ky herë pas here i hidhte dhe nga një kokërr ulli, ose nga një kafshatë bukë. Dhia përtypej me kokën lart duke shikuar Lekën.

Nica filloi të andronte disa ndërresa që kish marrë me vete. Leka pasi hëngri, u shtri dhe e vuri kokën në gjunjët e s'ëmës.

Bardhisha kërkonte thërrimet. Pastaj duke tundur bishtin lëpinte tabanet e këmbëve të zbathura të Lekës. Edhe kjo ishte për Lekën një nga përkëdhelitë më të këndshme.

— Nëno!

— Ç'ke, mor bir?

— Në ç'vend të qiellit do të jetë tani tata?

— Në parajsë.

— Në parajsë? Ku bie parajsa? — dhe shikonte qiellin.

— Atje lart.

— Po atje lart rri Zoti. Pse bashkë me zotin rri Tata? Po Bardhisha, kur të vdesë, në qiell do të vejë?

— Në qiell nuk shkojnë kafshët.

— Po ku venë kafshët? Pse kafshë është Bardhisha?

Nica loton. Ajo mendjen e ka gjetkë. Ajo është kredhur në halle. Djali më i madh shtatëmbëdhjetëvjeçar i iku për në Francë. Dhe kish tre muaj që nuk kishte shkruar asnjë letër. Kishte një vit e ca që i kish vdekur i shoqi tridhjeteshtatëvjeçar dhe duhej pa tjetër t'i bënte «sarandarin». Po me se? Si do t'ja dilte të bënte dyzet ditë meshë? Si do të gjente grurë për të bërë dyzet meshë të situra hollë? Po qirinjtë? Po vera e vjetër për priftin? Po lekët?

— Nëno!

— Ç'ke, mor bir?

— A shkojnë me të vërtetë të vdekurit në qiell?

— Pusho se bën mëkatë.

— Pse bëj mëkatë?

— Pusho të them, se Zoti do të na dënojë.

— Pse do të na dënojë Zoti?

— Ja, se ti thua këto fjalë.

— Pse, si duhet të flas?

— Të thuash lutjen: «Ati ynë që je në qiell».

— Për cilin at flet ti, për tatën tonë?

— Jo, për perëndinë.

— Nëno, sa e ka kokën perëndia?

— Pusho të them, se bën mëkatë.

— Nëno, çfarë ha perëndia? Makarona dhe bukë të grynjë?

— Pusho, mor bir! Ç'janë këto pyetje që po më bën sot?

Leka i bënte njëmijë pyetje. Kurse Nica i bënte vetes njëmijë të tjera: «Si do t'ja bëj që t'i lehtësoj shpirtin atij të gjori? Sarandari do bërë pa tjetër. Po misër ku do të gjej? Po vreshti që do squfur dhe gurkali? Po djemtë që janë zhveshur? Po borxhet e doktorit? Po shtëpia që pikon? Po djali që humbi në kurbet?» Dhe lotët i rridhnin çurkë.

— Nëno pse nuk përgjigjesh?

— E, di ç'të bësh? Shko e shiko se ku janë dhitë. Ngreu t'u bëftë nëna.

Leka u ngrit dhe duke fishkëllyer shkoi për të parë se ku ishin dhitë. Edhe Bardhisha i shkoi prapa. Tabanet e këmbëve i ishin trashur aq shumë, sa edhe sikur ndonjë gur i mprehtë ta çante, qoftë edhe një centimetër thellë, gjak nuk i dilte. Kërcente nga shkëmbi në shkëmb duke shikuar dhitë e përndara pllajës gjithë gurë e gjithë dritë. Atje kishte xina të rralla, riqe të shkurtëra, cfaka, thrumba, ndonjë prrall, ndonjë valanidhe të shkurtër e bimë të tjera të rjepura dhe të shkurtuara nga dhitë që nuk linin asnjë bimë të rritej. Ndaj dhe pllaja ishte e zhveshur fare. Ndaj edhe dhitë dukeshin, sado larg që të kishin vajtur për të gjetur ndonjë gjethë. Leka i pa.

Nisi t'i numëronte. Bile dhe t'i njihte që aq larg. Ato u ishin qepur shkurreve, brinjave dhe gërxheve dhe për lanin me sy skutat më të fshehta për të zbuluar ndonjë gjeth të njomë.

Leka hipi në një shkëmb dhe nga maja e tij nisi t'i numëronte. Këtë e bënte shpejt, sa të hapje dhe të mbyllje sytë e kuptonte në mungonte ndonjë.

— Pse më dalin njëzet e shtatë? Mungon një.

Edhe Bardhisha hipi majë shkëmbit. Aty s'kishte asnjë fije bari e asnjë cfakë, megjithëse cfakat mbijnë edhe majë gërxhit. Dhia pasi s'gjeti gjë për të vënë në gojë, ju afrua Lekës dhe desh të kruante kokën duke e fërkuar në gjunjët e tij.

— Dale se më rrëzove, moj Bardhishë? Ç'bën kështu?

Leka u mbajt me të dy duart dhe, kur ishte ashtu i ulur, Bardhisha gjeti rastin për të lozur me të.

— Prit, moj Bardhishë! Nuk e sheh se mungon shyta? Ku do të ketë vajtur e uruara? Gjithnjë shkëputet nga shoqet.

Duke folur këto, ktheu kokën andej nga mbaronte pllaja, e pa shytën që zbriste nga një shkëmb.

Leka qeshi. «Është e shkathët. S'ke ç'i

thua!» — tha me vete. Dhe zbriti. Dësh t'ja merrte njëherë «O Qemal kur të përzhunë, o Qemal...», këngë që e këndonte kurdoherë kur gëzohej, po nuk ja mori, se ju kujtua që nuk duhej kënduar për shkak të tatës së shkretë.

* * *

Nica shihte ëndrra të liga. Këto ëndrra të liga një ditë ja tha priftëreshës. Priftëresha ja tha priftit dhe prifti një pasdreke i vajti në shtëpi. E gjeti duke qarë.

— Mos qaj më, o Nicë!

— E si të mos qaj.

— E di ç'i tha shën Mërisë Krishti kur shkoi dhe e gjeti të kryqëzuar? (Ai nuk priti t'i jepte përgjigje Nica) — As mos pi helmin e as mos u mbyt. Mos bëj që dhe nënat e tjera ose gratë e tjera të bëjnë atë që kërkon të bësh.

— Ajo ishte e shenjtë, kurse ne jemi mëkatarë.

— E ku ke bërë mëkate ti, moj Nicë? Apo m'i ke fshehur kur më je rrëfyer?

— Unë nuk të kam fshehur gjë. Kur jam kunguar të jam rrëfyer si e krishterë e mirë.

— Të shohim tani e tutje.

Prifti ishte ulur në krye të vatrës dhe

pinte duhan. Nica i bëri kafënë dhe ja dha.
Pastaj e pyeti:

— Do pak djathë të njomë?

— Pa raki nuk halet.

— Kam edhe pak raki.

Urata, zgjati këmbët dhe u pështet në jastëk. Pinte duhan dhe e shikonte Nicën nga të gjitha anët. Ajo preu copë-copë gjysmën e një nape djathi, nxori dhe një shishe me raki, mori dhe një gotë dhe i vuri të gjitha përpara uratës.

— Po ndonjë kokër ulli, ndonjë qepë dhe një çikë bukë nuk ke?

— Kam.

Pasi piu nja katër gota, urata i tha:

— Ëndrrat që sheh, tregojnë se ai vuan.

— Po pse të vuajë edhe në atë jetë? Ai mjaft vuajti këtu.

Urata qeshte, hante djathë të njomë e tundte kokën. Nica e shikonte.

— Eh, me ju gratë... E ku e di ti se ç'gjynahe ka bërë ai. Unë i di të gjitha, të gjitha... — dhe qeshi.

— Burri im ka qenë i ndershëm.

— E ku ka burrë të ndershëm, moj e gjorë.

Ai i kallëzoi se djalli kish triumfuar dhe ish futur në barkun e burrave dhe të grave. I kallëzoi se ç'dënime ka në atë botë.

— Ka nga ata që lëngojnë në kazanë, që ziejnë në serë.

— Bobo! O zot i madh, se ç'dënime të rënda!

— Ka nga ata që digjen në zjarr ditë e natë.

— O Shënmëri, ki mëshirë për ne!

— Ka nga ata që u varet në qafë guri i mullirit. Ka nga ata që shohin burimin dhe që s'pinë ujë kurrë, ndërsa dielli i përvëlon.

— O Krisht, o Shënmëri, ç'dënime të rënda! Po im shoq vallë e ka ndonjë nga këto dënime?

— Ai, sipas meje, është dënuar që të mos pijë ujë kurrë, kurrë.

— Po pse?

— Nuk ta them dot — tha prifti duke i hedhur një vështrim me bishtin e syrit pasi ktheu gotën e shtatë.

Nica, e nxirë në rroba, e nxirë në fytyrë, tani po nxihej dhe nga shpirti me këto që i kallzonte urata.

— Duhet ta lehtësosh, moj Nicë.

— Po si?

— Pa tjetër duhet t'i bësh sarandarin.

— Po me se? Mua po më vdesin kalamanët për bukë.

— Ke, e mos u qaj! Fare mirë je. Zoti mendon për të gjithë.

Nica diçka murmuriti me vete. Ajo me këto, që dëgjoi nga urata, pa tjetër që duhej t'i bënte të shoqit **sarandarin**. Urata pinte dhe hante, kurse kjo bënte me mend llogari se sa do të shpenzonte: «Dyzet ditë meshë... Gruri, vera e vjetër, llambadhat, sheqeri, kafeja... paratë, paratë... E ku t'i gjej unë e mjera paratë?»

Urata, pasi e zbrazti gjithë shishen dhe pasi i fshiu të gjitha sa i kish vënë përpara Nica, u ngrit. I merreshin këmbët. Dhe për pak i ra kamillafi. Po e mbajti.

— Nicë, ta qaj hallin, se je akoma e re...

— Ashtu? Qama hallin se jam kredhur në halle të mëdha.

— Po ka perëndia, ka perëndia! Të gjitha rregullohen... Pra, kur do ta fillojmë **sarandarin**? — U ndal dhe e shikonte me bisht të syrit.

— Kur? Kur të kesh nge ti.

— Unë... unë për ty edhe që nesër e filloj.

* * *

Ashtu i pirë, nuk vajti në shtëpi të tij, po u drejtua për te zoti Llambro. E gjeti në dyqan. Shkruante në defter. Zoti Llambro ngriti syzat dhe e pa.

— Nga vjen kështu, mor çapkën?

— Nga Nica...

U ul përkundruall tij. Nxori kutinë e duhanit dhe mundohej të dridhte një cigare.

Zoti Llambro e shikonte. Mbylli defterin. U ngrit. Doli nga banaku.

— Paske pirë shumë.

— Më zë shpejt kur e pi vetëm.

— Pse nuk qe aty Nica?

— Aty ishte.

— Nuk i dhe dhe asaj ndonjë gotë?

Urata qeshi me të madhe.

— Eh, zoti Llambro, ti je i zoti shumë, ti je usta në këto punë... Dhe kurrë nuk më je rrëfyer.

— Unë të të rrëfhem? Pse nuk më rrëfesh edhe ti mua?

— Bëhu dhespot të të rrëfhem, mor zoti Llambro. Bëhu dhespot, mor aman, se ti mik e ke kryeministrin. Jepi ca nga ato që ke në qyp dhe hopa, të veshi dhespot...

Zoti Llambro, një tregëtar i shkurtër, ose më mirë me këmbë të shkurtëra, se që nga mesi e lart ishte në rregull, ju afrua dhe duke ndërruar ton e pyeti:

— E zbulove atë apo jo?

— S'ke nevojë për mua ti, mor zoti Llambro. Ti ke mik kapterin. Ai i zbulon të gj-

tha, të gjitha... (qeshi dhe tregoi bërrylin).

Zoti Llambro, duke shëtitur në dyshe-menë e dyqanit të mbushur me thasë e me kasa, e ngacmonte dhe i kujtonte aventurat që vetë ja kish kallëzuar. Dhe urata shkrihej së dëgjuari, duke zgjatur këmbët e duke mbyllur sytë. Dhe kur zoti Llambro e vinte theksin tek ato më të bukurat, urata psherë-tinte «of», «uf»...

— Dhimo, — i tha Zoti Llambro, — ç'do të ishe ti sot, po të mos të të kishim veshur prift?

Urata që vazhdonte të sillte ndër mend ato, që përmendte Zoti Llambro, vazhdonte të psherëtinte «of», «uf» dhe shtrinte këmbët dhe perëndonte sytë.

— Ja xhandar, ja matrapaz — shtoi vetë Zoti Llambro.

Pastaj ju afrua. I hodhi dorën në sup dhe e shkundi. Urata mblodhi këmbët. E shikoi duke qeshur.

— Aman, mor Zoti Llambro, je edhe ti një që lere mos e nga, i hurit dhe i litarit. Aman, mor zoti Llambro, këto ikona që i prurë nga Athina, nga sa i bleve, nga një çerek leku? Dhe nga sa i shite, mor aman? Nga pesë napolona. Bobo!! nga pesë napolona!

Zotit Llambro nuk i pëlqyen këto shaka. E shikoi me inat.

— Ti, kur pi, nuk di se ç'flet.

— Jo, mor zoti Llambro. Unë, kur pi, nuk e humbas të shkretën. Mund ta pi gjithë vozën — dhe i tregoi vozën — dhe të mos lajthis. Po kur ti më zë ngoje disa emra, për shën Spiridhonin që është në kasë, e humbas.

Zoti Llambro mori një qëndrim serioz. E shikoi serbes dhe i tha:

— Mos harro porosinë! Ti duhet të zbulosh se kush e ka strehuar atë bolshevik që ka ardhur dhe sorollatet ilegalisht. E harove detyrën që të ngarkoi nënprefekti?

— Nuk e kam harruar.

— Mos e ka strehuar ai rebeli i Andresë?

— Ai nuk vjen kurrë në kishë. Dhe as që rrëfëhet kurrë.

— Ti këtë zbuloje me anën e grave dhe të plakave.

— Ti kujton se fle unë? Hajde, o t'u mbylltë! Po ç'bëj unë?

Zoti Llambro hiqej si njeri i ndershëm. Aty në raftin e madh kishte ngjitur një tabelë me këto fjalë: «SOT ME PARA NË DORË — NESËR VERESIE, po kundruall kësaj table kishte vendosur një tablo që paraqiste dy tregëtarë: një të trashë e këmbë mbi këmbë, nën të cilin shkruhej: «Ai që e shtet mallin me para në dorë», dhe një të ho-

llë e të çakërdisur, të thatë e të veshur keq, duke mbajtur në dorë dëftesa dhe dëfterë me emra borxhllinjsh, nën të cilin shkruhej «Ai që shet me kredi».

Mbante një regjistër të trashë dhe në çdo faqe kishte edhe nga një emër. Midis atyre faqeve të atij regjistri të trashë ishte edhe emri i të ndjerit Gjik Mërkuri. Nuk e kishte shuar. Nën të kishte shtuar: Nicë Mërkuri.

Me të dalë urata nga dyqani, erdhi Nica.

Zoti Llambro u ngrit. E përshëndeti. E pyeti në kishte marrë ndonjë letër nga i biri. E pyeti për djemtë e tjerë, për dhitë, për hallet e saj. Dhe Nica me pak fjalë i përgjigjej duke përfunduar me «faleminderit».

— Kam vendosur t'i bëj **sarandarin**...

— Pa tjetër që duhet t'ja bësh. Ka qenë i nderuar dhe e meriton. Dhe ti je nikoqire, nikoqire... — dhe e shikonte në sy e në trup.

Nica mendonte se sa para do të prishte. Mendonte që përveç llambadhave, përveç verës së vjetër, sheqerit dhe kafesë, t'i kërkonte dhe nja dy napolona borxh.

Zoti Llambro i njihte hallet e fshatarëve që atje tej. Ua njihte mirë psikologjinë dhe me secilin sillej ashtu siç duhej. Dhe kur dëgjoi Nicën të thoshte ato që mendonte, ai

lëvizti nga vendi, vajti tek regjistri i trashë, e shfletoi gjersa gjeti faqen ku ishte shkruar emri i Gjik Mërkurit, nën të cilin ishte shtuar emri i Nicës. Duke shikuar shifrat, lëvizte buzët e holla.

— E di sa thotë defteri?

— Sa? — Pyeti Nica e truar.

— Pesë napolona për navllot e tët biri që akoma s'ka dhënë asnjë shenjë jete, dy napolona për varrimin e Gjikës, (murmuriti disa shifra me nxitim, si prifti kur këndon me nxitim ndonjë trisai). Domethënë (përsëri murmuriti me nxitim shifra). Domethënë... (e shikoi në sy) tetë napolona e gjysmë. Asnjëriu s'i kam dhënë kaq, asnjëriu — tha ai.

Nica uli kokën dhe s'dinte ç'të thosh.

— Megjithatë unë s'do të të lë në baltë Sarandarin ta bësh, të jap ç'të të duhet... Se edhe ti do të më japësh, do të më japësh...

Ajo ja pret: — Me të shitur djathin. Me të shitur ledhin. Me të marrë ndonjë para nga djali. Me të mbledhur edhe unë ç'kam për të mbledhur.

Ai e shikon në sy e në tru. Tund kokën.

— Ç'të duash eja e merr. Po me kusht që të vish vetë ti. Vetë ti, se... edhe dua të të shoh, moj Nicë...

E ku mund të futej dot Leka në botën e Nicës? Ai njihte mirë dhinë e tij e sidomos Bardhishën, nga e cila nuk ndahej. I kishte varur edhe një zile janine. Kurse Nica që kish filluar sarandarin jetonte me të vdekurit. Urata përditë i rrëfente po ato histori për mëkatarët dhe për dënimet e caktuara nga perëndia, për këtë jetë kalimtare dhe për amshimin e jetës tjetër.

— Po si nuk e pashë një herë në ëndërr?

— Kush e di se nga i bredh shpirti. Pas sarandarit ai do të qetësohet. . .

— A thua se do të gjejë qetësi shpirti i tij?

— Po ç'bëj unë? Kam dhjetë ditë sot që atë punë bëj. Pas një muaji pa tjetër që ke për ta parë në ëndërr.

— Pinte urata. Hante mezera të ndryshme. Dhe lekët e shërbesës i numëronte një nga një.

Pas ditës së pesëmbëdhjetë Nica ju lut që ta priste për lekët se nuk kishte.

— S'ka gjë, moj Nicë. . . Unë këtu jam, dhe ti këtu je. . .

Ngandonjëherë mblidheshin dhe gra të tjera. Dhe plaka me një këmbë në var. Dhe

urata i tmerronte me ato që u rrëfente për dënimet e rënda të skëterrës.

— Më të rënda se këto që po heqim, janë?
— i tha një ditë një grua e varfër.

— Këto s'janë gjë, moj e gJORë. Këto janë të përkohshme, kurse ato janë të përhershme.

Urata kapardisej dhe ngandonjëherë merrte një pamje despotike. U fliste ashpër. Me ton autoritar. I kërcënonte për mëkatet që bënin, për blastemet, për mendimet e liga që u fuste në kokë shejtani. Sidomos qërtonte me kërcënim ndonjerën që ankohej nga xhandarët, nga arhondët, nga kryetari i komunes, ose dhe nga nënprefekti.

— Krishti ka thënë që duhet t'i bindemi qeverisë, të mos i shkaktojmë asnjë dëm mbretit dhe shtetit, të mos mendojmë kurrë keq për ta, se bëjmë mëkatë.

Disa nga plakat kur largoheshin, i puthnin dorën. Nica vetëm një hall kishte: të mos turpërohej gjersa ta mbaronte **sarandarin**, të mos i mungonte mielli i grynjë për meshën e bardhë dhe të situr. Po ku të gjendej mielli i grynjë? Të gjithë hanin bukë misri. Ato familje të paka, që hanin bukë gruri, nuk kishin asnjë lidhje me Nicën. Po kjo me marifete, duke e paguar si frëngu pulën, arrinte

ta siguronte. Djemtë e saj e shikonin që e gatuantë meshën dhe kurrë nuk ju ankuan e s'i thanë ndonjëherë: «Moj nënë, pse s'na bën edhe neve një meshë që ta ndajmë e ta hamë në vend të gjellës?» Ky mendim vetëm Lekës i kishte shkuar ndër mend, po nuk e kishte shprehur kurrë. Edhe ai, si më i vogli i familjes, besonte se tata do të shkonte në parajsë dhe do të ishte i qetë dhe i lumtur. Besonte, po kurrë nuk i dilte përpara uratës. Kur binin kambanat me atë tingullin e tyre mistik, kudo që të ishte, kthehej nga lindja dhe bënte kryqin. Ashtu i kishte thënë gjyshja.

Dhe një mbrëmje, kur ishte duke mbledhur dhitë, ranë kambanat. Ato binin me ritme të ngadalta. Ai e kuptoi se këta tinguj ishin nga ata që lajmëronin vdekjen e ndokujt.

«Kush do të ketë vdekur?» — tha duke ulur dorën e mëngjër me të cilën po bënte kryqin. «Pse e bëra me dorën e mëngjër? Duhet bërë me dorën e djathtë, se po e bëra kryqin me dorën e mëngjër, më vdes nëna. Ashtu thonë, ashtu thonë. . .» Dhe nisi të bënte shpejt e shpejt kryqin me dorën e djathtë. «O zot, mos ma merr nënën, mos ma merr nënën! Ati ynë që je në qiell, mos, mos ma merr

nënë, mos ma mer nënën!!» Mblodhi dhinë me nxitim. Bardhisha e shikonte. Dhe ai i hodhi një vështrim. «Ti nuk di të bësh kryq. Pse nuk bën edhe ti kryqin?»

* * *

Leka e dëgjoi blsedën e nënës me priftin. Ishte fshehur pas derës.

Zëri i priftit: Dëgjo Nicë!

Zëri i Nicës: Uratë, më beso, s'kam bukë për fëmijët.

Zëri i priftit: Po ato që morre nga yt bir që është në Francë?

Zëri i Nicës: Siç m'i dërgoi im bir, m'i mori zoti Llambro...

Zëri i priftit: Zoti Llambro e? Të gjitha ai i mori?

Zëri i Nicës: Të gjitha. Dhe bile më tha se duhen akoma dhe tri herë aq.

Zëri i priftit: Ti e di, moj Nicë. Po s'e lave mirë borxhin, nuk ziret hiç sarandari. Mendo e vepro.

Zëri i Nicës: Si të duash bëj.

Zëri i priftit: Atëhere vij e marr një dhi. S'kemi ç'bëjmë.

Zëri i Nicës: Ti e di vetë... një dhi... një dhi... Eja e zgjidhe vetë.

Zëri i priftit: Ashtu do bëj. Do vij ta zgjedh vetë.

Leka zuri ballin me dorë. Dhe iku. Kurse Nica vazhdonte dialogun me uratën që kish ndenjur pranë vatrës dhe pinte kafënë. Bënte ç'bënte dhe i hidhte edhe nga një shikim Nicës. Ajo e zeza mendonte se si të gjente ndonjë qase misër. Mendonte të shkonte vetë në një fshat afër për të shkëmbyer vajin me misër, ose për të shitur ndonjë dhi.

— Moj Nicë.

— Urdhëro, uratë!

— A e ke parë ndonjë herë të ndjerin në ëndërr?

— Jo. Asnjëherë.

— Unë e kam parë.

— E ke parë? — dhe i harroi të gjitha hallet. — Si e ke parë? — dhe ju afrua vatrës e ndenji aty, kundruall uratës.

Urata, tundi kokën dhe fërkoi mjekrën.

— Ku i ke djemtë?

— I vogli këtu ishte. Erdhi dhe do të shkojë te dhitë. Të tjerët në punë. Dy i kam vënë tek usta Thanasi të mësojnë për mura-torë. Tjetri ka shkuar në arë. Dhe e menduar shtoi: — Po si e pe?

Dhe urata e shikon në sy.

— Nuk ta them dot...

— Ishte mirë?

— Mirë thua? Makar të ishim edhe ne si ay, çapkën i madh qeratai, — tha prifti sikur të fliste me vete.

Nica ul kokën. Mbledh buzët dhe s'di ç'të thotë.

— Moj Nicë, a e mban mend ti nusen e Gjergjit, që u rrëzua nga shkëmbi?

— Si s'e mbaj mend të zezën? Ishte e ngarkuar dhe i shkau këmba; la pas dy vajza të vogla.

— Po ishte e bukur ama...

— Si ajo aq. Zërë 1) e Çikës ishte...

Mendon urata dhe fërkon mjekrën.

— E pra, pushë në ëndërr sikur yt shoq ishte martuar me atë.

Nica ul kokën dhe loton. I dridhet buza. Kujton dhe ajo vashërinë e saj. Sjell ndër mend ditën që i thanë se e kishin fejuar me të ndjerin. I kujtohet kur e pa fshehurazi atje në lëmë duke hedhur valle. Ishte një levend... Levend me të gjitha tiparet: i gjatë, me fytyrë zeshkanë, me mustaqe të zeza, me sy të zes, me vetulla të zeza dhe i veshur mirë.

— Po ishin martuar dhe...

Nicës ju prenë mendimet. Hodhi sytë nga

1) zanë

urata. Në shkëlqimin e syve të tij ajo diçka kuptoi, se nuk ishte e vogël. Vërtet dukej e re, se tridhjet e katër vjeçe ishte, po kishte bërë gjashtë fëmijë. Dësh që të ndërronte bisedë.

— Dhe unë e qërtova... Dhe i thashë: «Si more, kaq shpejt e harrove Nicën?» Dhe ai më tha: «Dhe ju që jeni atje poshtë bëni ç'të doni!..».

Pas këtyre fjalëve, Nica mori një qëndrim të ashpër... Nuk e shikonte më uratën. Ajo desh t'i thoshte: «Ëndërr është. E çfarë nuk sheh njeriu në ëndërr.» Po nuk ja tha. Priti e priti se ku do ta nxirrte tani urata.

— Ashtu më tha, moj Nicë. Dhe e përsëriti shumë herë.

U çel dera dhe hyri brenda një plakë. Nica u gëzua pa masë kur pa plakën. Urata jo. Mvrejti vetullat dhe murmuriti: «Ç'm'u bë sporr¹⁾ shejtanja.»

Plaka, hapi e mbylli shumë herë sytë dhe kur pa uratën aty në qoshe, thirri me habi:

— O Shënmëri, sikur ta dija se këtu do të gjeja.

— Ç'ke, moj Thina?

— E ç'të kem, uratë. Shoh ëndrra të liga... Sikur erdhi merhumi dhe më tha: Shu-

1) Ç'm'u bë ferrë shejtanija.

më i rëndë kapaku i arkivolit, lehtësomë, lehtësomë... — dhe duke thënë këto, bëri kryqin shumë herë. Vajti dhe u ul pranë uratës. Ky mblodhi buzë e këmbë. Nica u ngrit.

— Dua t'i bëj një meshë.

— Kur të duash.

— Po... sa më parë.

— Që nesër po të duash.

— Që nesër jo, se s'kam asgjë gati. Do të konomisem një herë.

Urata fliste me plakën Thina, kurse Nica doli në oborr për të mbledhur lëveret që kishite larë. Tek punonte skuqej për ato që i kallzoi urata. Pastaj sikur i hipi gjaku në kokë. «Të jetë e vërtetë? Po si më harroi dhe u martua me nusen e Gjergjit. Prandaj ma kishte hedhur fjalën një ditë kur shkundte ullinj e më kishte thënë: «Ajo është nuse për të qenë... me të gjitha, me të gjitha... Shoh atë dhe më duket sikur shoh Martha Magdalini-në». Dhe duke e hequr këmishën nga teli, e çori. «Ç'bëra unë e nxira!» E pa këmishën e djalit të dytë. «Dhe ku u çorr pa... Mu përpara ku mbërthehen kopsat...»

U pa se Nica e besoi uratën. Besoi ëndërrat e priftit, «nuk janë ëndërr, po profeci e vërtetë.» Ajo besoi se i shoqi pa tjetër do të ishte martuar në ato botë me nusen e Gjergjit. Dhe

i erdhi keq për Gjergjin e shkretë që akoma qante për të. Po vetëm këtë nuk kuptoi mirë Nica. Pse i tha: «edhe ju që jeni atje poshtë bëni ç'të doni. . .».

* * *

Leka, me të dëgjuar që prifti do të shkonte për të zgjedhur një dhi, u mendua e u mendua se si mund t'i shpëtonte. «Do t'i nxjerr më lart, më lart. Prifti s'do të vijë dot gjër atje.»

Urata e bëri punën me mend. Mori me vete një kasap matrapaz që ta zgjidhte mirë dhinë. Dhe të dy u nisën për te mandra e dhive të Nicës. Rrugës të dy kallëzonin sekretet e zanatit të tyre.

I thoshte kasapi: Pse ti ha edhe javën e zezë, kurse të tjerët i mallkon.

I përgjigjej prifti: Pse ti nuk më je rrëfyer drejt? Atë dhi të ngordhur që e shite për mish të mirë, ku e gjete?

— Dëgjo, uratë, pse të rri gjithnjë po në atë vend, po në atë gur, kur unë ther mish dhe ti i shikon me radhë se kush blen copën më të madhe e më të mirë, dhe pastaj i vete në shtëpi për t'i kënduar ungjillin?

— Mor të njoh fare mirë unë.

— Të dy njësoj jemi. Ti u bëre prift e unë kasap.

— Unë nuk jam si ti, nuk i lyej duart me gjak.

— Ti nuk nxjerr gjak kur ther, se ti gjakun e pi duke bekuar viktimën.

— Ta thashë unë, ti je një maskara.

— Të kam ngjarë. . .

— Mor po pse më pëlqen shumë mishi?

— Uratë, pse nuk u bëre kasap?

— A e ndërrojmë zanatin?

— Për zotin, qysh tani. Eja zhvishu, se menjëherë e vështa rason.

— Nuk e ndërroj këtë zanat me më të mirin e botës. Edhe prefekt të më thonë nuk bëhem. Më pëlqen shumë priftllëku.

Ecnin dhe shkuleshin së qeshuri, se tregonin dhe gjëra që nuk thuheshin dot jo vetëm në meshë, po as edhe në kafene.

— Vërtet, uratë, dua të të pyes.

— E ç'të më pyesësh ti mua, ti i di të gjitha.

— Jo, e kam pa shaka, dua të di, a ka perëndi?

Prifti ktheu kokën, e pa dhe qeshi.

— Sidoqoftë, për kasapët nuk ka perëndi.

— Po për priftërinjtë?

— Për ne priftërinjtë po, ka, se po të

mos kishte perëndi, nuk do të ishim priftërinj. — Ai u kthye dhe i shkeli synë.

— Unë besoj se ka perëndi, patjatër që ka perëndi.

— Beso, mirë bën, po ai që beson ama, vjen dhe në kishë, thërret dhe uratën për drekë, bën dhe ndonjë sarandar dhe jo si ti. Ti je i pafe.

Kasapi u tremb, si i tha prifti që ishte i pafe. Kasapi e dinte që të pafetë i ndjek qeveria dhe i burgos: «Mos ma punon ky dreq, se ky është dhe spiun, e di mirë unë. Kryetari i komunes, kapteri i xhandarmërisë dhe nënprefekti e kanë mik të ngushtë dhe nga ky marrin gjithë informatat.» E uli zërin e tha:

— Uratë!

— Ç'ke, o kasap?

— Unë besoj.

— Ç'farë beson ti?

— Jam i krishter i mirë.

— Të njoh!

— Si të gjithë edhe unë bëj mëkate, po jam i krishter i mirë.

— Të njoh mirë!

— Po të mos isha i krishter i mirë a do të vija me ty? Unë erdha se besoj te perëndia, besoj te shën Spiridhoni dhe te të gjithë shenjtorët. Edhe tek ty...

Urata e kuptoi. Ndenji pak. U ul. Nxori një shami të madhe dhe fshiu djersët e ballit. Nxori dhe kamillafin. Nxori dhe kutinë e duhanit.

— Dëgjo, o kasap. Korbi korbit nuk ja nxjerr sytë.

Kasapi qeshi.

* * *

Leka i pa të dy që i ngjiteshin Përroit të Thatë. Prifti nxinte. Kasapi ish pa xhakët dhe këmisha e tij, sado e gjakosur që të ishte, që larg dukej e bardhë në krahasim me rason e uratës.

Bardhishën e kishte lidhur me një tërkuzë, larg valanidhes së madhe. Po ajo blegërinte. Dhe çdo blegërimë e saj ishte një thikë në zemrën e Lekës. Nica u doli përpara. I përshëndeti. Ata tani nuk ishin më ai kasap dhe ai prift që gjatë gjithë asaj rruge nxorën në shesh fytyrën dhe shpirtin e tyre të vërtetë. Ishin të dy të mvrejtur. Edhe kasapi hiqej si i pikëlluar për gjendjen e Nicës. Edhe urata shtirej si zemërbardhë dhe shpirtnjeriu.

U ulën nën hien e valanidhes së madhe. Nica u shtyri nga një kupë dhallë të freskët. Prifti kërkoi edhe një kupë.

— Edhe mua, moj Nicë, — tha kasapi,
— se qenka dhallë i mirë.

Leka i shikonte që larg. Ishte fshehur pra-
pa një guri dhe s'dinte se si ta pushonte Bar-
dhishën që blegërinte. Leka pa kasapin të
ngrihej.

— Shko e zgjidh ndonjë shterpë! — i
tha urata.

Dhe kasapi mori drejtimin për andej nga
ishte fshehur Leka.

— Ku je, more çoban i vogël? — i thirri
kasapi.

Lekës i rrihte zemra më fort se atëhere
kur doli në kishë për të thënë lutjen «Ati ynë
që je në qiell». Mezi ju përgjegj. Kasapi i bëri
me dorë të afrohej. Dhe Leka me shpirt në
dhëmbë ju afrua...

— Ku i ke dhitë?

Leka i bëri me dorë. Nuk kishte fuqi t'i
thoshte: «Ja ku janë».

— Të tha nëna? Urata do një dhi.

Leka merrte frymë me nxitim. Kurse ka-
sapi, duke gromësitur nga dhalli që piu, fryn-
te e shfrynte bulçitë. Kasapi përpara dhe Le-
ka pas, vanë te dhitë. Kasapi u hodhi një shi-
kim të shpejtë, pastaj filloi t'i kapte me radhë.
I shikonte mirë, i shtypte mbi bisht e nën bisht,
i ndukte me gishtrinjtë në shpatull e në zverk.

Dhe ato të shkreta blegërinin. Edhe Leka do të blegërinte si ato, po një fuqi e çuditshme e përmbante. Ai desh të ulurinte e ta shtynte e ta godiste me gurë kasapin, po kjo dhi që do të merrte urata do të lehtësonte shpirtin e tatës që, kush e di, mund të vuante në skëterrë. . . Dhe në skëterrë ka kazanë me zift që valojnë, e brenda në atë zift që valon, mbase do të ishte dhe tata i gjorë, prandaj Leka duronte, duronte dhe shtrëngonte dhëmbët dhe lotët i mbante.

Kasapi pa me radhë pothuajse të gjitha dhitë. Kur, ah, se ç'fat i zi për Lekën! Bardhisha kishte këputur tërkuzën dhe me vrap po vinte për te Leka. Kasapi e pa. Bardhisha ju afrua Lekës dhe filloi ta lëpinte. Leka nuk lëvizte fare. Kishte ngrirë në vend. Nuk dinte ç'të bënte dhe nuk dinte ç'të thoshte. Kasapi e kapi Bardhishën. «Mbase edhe këtë e lë si të tjerat», mendoi Leka. Po kasapi pasi e pa mirë, ashtu siç e kanë zakon kasapët me përvojë të madhe, nxori nga brezi një litar dhe filloi ta lidhte nga brirët. Bardhisha kundërshtoi dhe filloi të blegërinte.

Lekës i ish trubulluar mendja. U mbajt sa munda, po pastaj ja dha të qarit me të madhe, me ulërime, me ulërime më të mëdha nga ato të grave, kur varrosën tatën e shkretë.

Ju vërsul kasapit dhe nisi të tërhiqte Bardhishën. Kasapi nuk ishte nga ata që nuk e kuptonte dhembjen e djalit të vogël për manaren e tij, po ishte kasap dhe i detyruar nga urata.

— Mos, mos e merr Bardhishën! Bardhishën...

Kasapi e tërhiqte me forcë. Dhe, megjithëse Bardhisha i ngulte të katër këmbët, nuk mundi të qëndronte. Zvarrisej, zvarrisej nga kasapi. Leka bërtiste me të madhe, sikur t'i kishin thyer kockat, sikur po i shkulnin mushkëritë.

Nica vrapoi për te djali. Po djali nuk i shqitej Bardhishës. Ajo e shikonte sikur donte t'i thoshte: «Shpëtomë». Ulërimat e Lekës u kthyen në fjalë vajtonjëse si «Tatë... tatë... unë i ziu, tatë! Pse na le, tatë? Mjerë ne, tatë! Tatë, po na marrin dhitë, o tatë! Pse vdiqe, more tatë? Ngjallu, more tatë, se s'kemi njeri të na mbrojë, more tatë! Unë i ziu...» Nica në çastet e para e qërtoi Lekën. Po kur dëgjoji këtë vajtim, nisi të qante dhe ajo. I dridhej buza e i dridhej trupi. E arriti Lekën dhe kërkonte ta mbante.

Kasapi tërhiqte Bardhishën. Nica tërhiqte Lekën. Urata fërkonte mjekrën duke parë dhinë: «E majme do të jetë, dhe nja njëzet okë mish pa tjetër që i ka».

— Pusho të keqen nëna, pusho!

Leka dridhej i tëri. Fjalët që nxirrte, nuk kapeshin dot, po hera-herës përfundonte në këtë refren: «O Bardhishë, unë i mjeri! Si do bëj unë pa ty, o Bardhishë, unë i mjeri! Si do duroj unë pa ty? O Bardhishë, unë i mjeri!» Përpiqte këmbët e tij të zbathura në shkëmb. I binte kokës me grushte, ndërsa fytyra i ishte bërë qull nga lotët, nga hundët, nga jargët, nga djersa.

Kasapi i shkeli syrin uratës: — Sapun është. . . S'kam parë gjer më sot të tillë dhi.

— Hiqe shpejt që të zhdukemi, se nuk i duroj dot klithmat e atij çakalli.

As që i thanë «mbeç me shëndet» Nicës, as që i kthyen fare sytë nga ajo. Edhe urata edhe kasapi rrinin pranë Bardhishës. Kasapi e tërhiqte me fuqi, kurse urata e shtynte nga pas. Ajo blegërinte. Dhe kjo blegërimë e ndizte më tepër dëshpërimin e Lekës.

— Lëshomë, moj nënë, lëshomë!

Nica mezi e mbante. Urata dhe kasapi kishte zbritur shumë. Leka i shpëtoi nga duart Nicës dhe duke ulëritur vrapoi tatëpjetë. Bënte ç'bënte dhe ulej për të marrë ndonjë gur. Kishte plot gurë në duar. . . Dhe kur u afrua, filloi të hidhte gurë duke bërtitur:

— Lëshomani Bardhishën! Bardhisha është imja. Lëshojeni Bardhishën!

Gurët nuk arrinin gjer te urata.

Kur kasapi dhe urata kapërcyen urën e Përroit të Thatë, atëhere Leka i lodhur dhe i dërmuar nuk mundi të hidhte më gurë. Ra përmbys dhe zuri të dridhej i tëri. Ashtu e gjeti e zeza Nicë. Ndaj u tmerrua. Vuri ulërimën tamam ashtu si atëhere kur nxorën nga shtëpia kufomën e të ndjerit.

* * *

Leka, ishte pikëlluar për Bardhishën. Shikonte dhinë e tjera që kullosnin pllajave, dhe i bëhej sikur dëgjonte blegërimën e Bardhishës dhe lotët i rridhnin faqeve.

Të gjithë e kishin harruar Bardhishën. Kishin harruar dhe tatën. Hallet që mbinin njeri pas tjetrit dhe njeri më katran se tjetri, nuk i lejonin njerëzit të kthenin kokën pas për të numëruar kamzhikët e egër të jetës. Ato i mbante cilido në kurriz të tij dhe ecnin përpara pa marrë parasysh se ç'goditje të tjera më të rënda mund t'u kishte përgatitur jeta. Leka nuk qe si të tjerët. Bardhishën nuk e harronte kurrë. Po ta kish ngrënë ujku, mbase dhe do ta kish harruar. Po ta kishin therur për ta shitur mish, mbase dhe do ta kishte ha-

rruar. Po e hëngri urata!! Prandaj i vinte plasje. Dhe mendonte e mendonte se në ç'mënyrë të hakmerrej.

I bëhej në ëndërr Bardhisha. I bëhej në ëndërr ajo skenë e llahtarshme:

Përpara kasapi duke e tërhequr me litar si bishë Bardhishën që ngulte këmbët dhe që zvarrisej, dhe pas, prifti që e shtynte. E zeza e uratës (ajo rasë që përhapej nga era) dhe bardhësia e Bardhishës ishin dy ngjyrat e forta që i ishin ngulitur në tru Lekës.

Kudo që ndodhej, i bëhej sikur i dëgjonte blegërimën. . . «Merrma gjakun, Lekë, merrma gjakun, Lekë!»

Po si t'ja merrte gjakun?

«Marika!» tha me vete Leka.

Marika ishte një dhi malteze, edhe ajo e bardhë si Bardhisha e gjorë. Uratës ja kishin falur arhondët e fshatit. Ja kishin falur të vogël. Dhe ajo u rrit duke ngrënë bukë të bardhë, nga meshët e shumta që mblidhte urata. Disa thoshin se urata i jepte edhe verë për të pirë. I kishte bërë një palë trasta për gjinjtë e mëdhenj, që i vareshin gjer në tokë. Bënte pesë gjashtë litra qumësht në ditë. Dhe kur pillte bënte gjithnjë nga dy. Kishin të drejtë fshatarët që thoshin: «E ka bekuar zoti. Lum ajo që ha përditë meshë të bardha! Lum ajo

që merr aromën e temjanit! Pse çuditeni që bën nga dy keçër? Ajo mund të pjellë edhe tre edhe katër. Si pelë është!»

Vërtet, po ta shihje, sa një pelë e bardhë ishte. Dhe të gjithë e njihnin Marikën e uratës. Edhe kur ajo dilte nga oborri dhe hante majat e njoma të llastarëve të portokalleve ose të hardhive, asnjë nuk e prekte, se ishte Marika e uratës. Edhe kur futej në kopshte dhe hante qepët, fasulet, sallatat e njoma, nuk e rrihte njeri, se ishte Marika e uratës.

I vinte plasje kur shikonte Marikën, dhinë malteze, të kërcente e lirë gjerdheve të kopshteve dhe të hante gjethet më të njoma të pjergullave, të portokalleve dhe të limonave.

«Mos më thëncin Lekë Mërkuri, moj Marikë!» — i tha një ditë pa zë, po duke i tundur dorën e djathtë, kur e pa të kapardisej përmbi një gur.

...Marikën e uratës Leka e nxori nga katoi. Kish mbledhur një tufë llastarësh të njomë portokalli dhe limoni dhe e ndolli gjersa doli jashtë fshatit. Akoma s'kishte aguar kur ai u gjend te Lëmi i Papatrekos, ku kish lënë të takohej me dy shokë që i kishte thirur të hanin mish.

Leka nuk e caktoi kot Lëmin e Papatrekos, si vend takim. Ai e kishte dëgjuar shumë

herë historinë e trishtuar të fshatarëve. Papatreko ishte një prift i tërbuar, që vidhte dhe ripte fshatin. Bile, edhe bereqetin ua merrte nga lëmi më keq se tagrambledhësi. Rrinte aty në lëmë dhe, kur fshatarët shinin grurin, ai i numëronte mirë qasetë dhe secilit i kërkonte borxhet e meshëve, sarandarëve, trisaive të gjithë vitit. Dhe i gënjente duke u taksur parajsën.

Kur erdhën vërsnikët e tij, ai e kish rjepur Marikën. Ata, kur e panë, u habitën:

— Mushqerë është?

— Jo.

— Lopë?

— Jo.

— Po çfarë është?

— Dhi.

— Dhi kaq e madhe?

Habiteshin vërsnikët e Lekës. Ky hiqej si më i zoti, më i shpejti dhe më i qeti. Urdhëroi të nxirrnin një hell dhe të tjerët të mblidhnin dru. Dhe asnjëriu s'i tha se e kujt ishte dhia.

* * *

Leka vriste mëndjen: «Pse thoshin se Marika ishte e bekuar dhe nuk duhej prekur, se të dënonte zoti? Pse mishi i saj i pjekur

ishte kaq i shijshëm dhe nuk u bë helm për asnjë nga vërsnikët e tij?»

Në fshat flitej:

— Humbi Marika!

— Vjedhësi do të vdesë, ose do të çmen-det.

— Po e therën, kolera do të bjerë në atë shtëpi të pabesë.

— Urata natë e ditë këndon ungjillin për ta gjetur, po nuk e gjen.

— Urata lajmëroi dhe xhandarët.

— Mjerë ai që e ka vjedhur.

— Ç'do të na shohin sytë!

Kurse disa të tjerë, sidomos disa plaka pëshpërisnin:

— Shyqyr që e vodhën se s'na la pemë e zarzavat.

— S'ma la e s'ma la pjergullën të rritet.

— Mbase ja kanë rrymbyer xhindet!

— Mbase kanë ardhur nga ndonjë fshat tjetër.

Çështja e Marikës u bë çështje e fshatit. Hetonin dhe kërkonin se mos i gjenin ndonjë shenjë.

Sa më shumë kalonte koha, aq dhe thashethemet për Marikën rralloheshin edhe në mulli edhe në burim edhe në vdekjet. Marika u harrua fare nga fshatarët dhe nga ata që e

hëngrën, por urata akoma gjurmonte. Desh ta dinte fundin e Marikës së tij.

Urata, pas humbjes misterioze të Marikës, ishte bërë më arrogant. Dyshonte për tërë fshatin, sidomos te dy barinj që ishin të famshëm në rrëmbimin e berrave. Aq i madh ishte zemërimi i tij, sa edhe gjatë meshës, kur ishte duke thënë ungjillin dhe kur gjithë besimtarët rrinin kokulur, duke dëgjuar fjalët e apostujve, ky u hidhte një shikim të egër dhe, duke ndërprerë fjalët e apostujve, thoshte: «Mallkuar qoftë ai që më vodhi Marikën». Mirëpo gratë, dhe sidomos plakat, kujtonin se edhe këto fjalë ishin shkruar në ungjill dhe bënë kryqin.

Leka ish më i qetë. Frika se mos pësonte gjë nga perëndia, i kaloi. Perëndia nuk e ngau. Dhe asnjë nga ata që e hëngrën Marikën e pjekur nuk pësoi gjë.

Kjo për Lekën ishte një zbulim i madh, që e shtyu të mendonte: «Ka të drejtë xha Aleksi që thotë se s'ka perëndi». Xha Aleksi ish një burrë që kish gjesdisur në botë. Dhe kish parë shumë dhe tallej me priftërinjtë e me ikonat e kishave. Ai hante edhe gjatë javës së zezë. Thoshte se shenjtorët kanë qenë shërbëtorë të dhespotëve, se priftërinjtë janë batakçinjtë më të rafinuar dhe mashtronjësit

më të ndyrë, se vetë priftërinjtë janë afetarë dhe bëjnë njëmijë maskarallëqe që i fshehin nën rason e zezë. Shpirtin e kanë të nxirë si rason — thoshte xha Aleks. — Ata nuk bëjnë atë që thonë, na nxisin neve të bëjmë atë që thonë. Po nuk na lënë të bëjmë atë që bëjnë ata vetë.

Leka e kish dëgjuar vetë xha Aleksin të fliste ashtu, se e kishte fqinj. Ja, aty përmbi shtëpinë e tij ishte dhe shtëpia e xha Aleksit. Një pasdreke ai rrinte nën hijen e një carace të madhe. Leka ju afrua. E nderoi. Dhe xha Aleks, duke pirë duhan, e pyeti se i kujt ishte. Dhe Leka i tha se i kujt ishte.

— A, ti je Leka, ë? Sa vjeç u bëre, more Lekë?

— Njëmbëdhjetë.

— U rrite edhe ti, u rrite!

Leka nuk vajti kot. Mendonte se si t'ja fillonte.

— More Lekë, a ju shkruan vëllai?

— Shumë rrallë.

— Ashtu e ka mërgimi i shkretë... Kushedi se si i ka punët... Eh, mor bir, buka në vend të huaj është e ngjyer në lotë e me helm.

Leka e shikonte dhe diçka ndjente për këtë njeri të çuditshëm, që kishte parë shumë

vende të botës dhe që kishte lundruar në të gjithë oqeanet.

— O xha Aleks, a ka perëndi?

Xha Aleksit kjo pyetje i erdhi e papritur nga ky çunak.

— Pse, kërkon të bëhesh prift?

— Jo, po të pyes, se ti i di të gjitha.

Xha Aleks i e pa mirë që nga koka e gjer te këmbët.

— Unë nuk di asgjë, mor bir. Në këtë botë të gjerë njeriu s'merr vesh asgjë, asgjë. Po, sa për atë që ti më pyet, unë të them se perëndi s'ka gjekundi. As e kam parë gjekundi dhe as e kam dëgjuar gjekundi.

Lekës i qeshte fytyra. I pëlqente shumë xha Aleks. I pëlqenin edhe fjalët që thoshte.

— Po pse thonë se zoti është në qiell?

— E thonë këtë, mor bir, se qielli është i pafund dhe atje s'ka mundësi që të vejë njeri dhe ta vërtetojë këtë — tundi kokën. — Kanë qenë të mençur ata që e shpikën këtë. Se, që thua ti, më parë, kur kishin viçin ose dashin për perëndi pasi e hanin edhe viçin edhe dashin për ta mbaronte dhe perëndia e shpikur. Më pas dolën të tjerët dhe thanë se perëndia është në pafundësitë e qiellit. Shko dhe gjeje ti... (ktheu kokën nga qielli). Ti nuk i di akoma, more bir, mësimet e astrono-

misë. Unë kam qenë detar dhe diç kam mësuar gjatë jetës sime. Pra, atje lart ka mijra e mijra botë si kjo jona. Edhe dielli një yll është. Ku banon ky zot i këtyre që e besojnë?! Eh, more bir, njeriu nga frika shpiku zotin e paqenë. Dhe kur t'i dalë frika, njeriu do të tallet me zotin që e ka krijuar vetë.

I thirri mama Pavlinës që t'ja mbushte përsëri gotën me verë.

Dhe Leka e pyeti kot:

— Ti që i di të gjitha këto, pse nuk u bërë prift?

— Ba ba ba! Unë të bëhesha prift? S'jam batakçi dhe dembel. Se ai që është batakçi dhe dembel dhe... nuk ta them se je akoma i ri, ai bëhet prift. Harrova të të them dhe atë tjetrën... Duhet të jesh edhe spiun i xhandarëve, i kryetarit të komunes, i nënprefektit dhe i arhondëve. U mendua pastaj shtoi — Mund të ketë edhe ndonjë të ndershëm, nuk është e thënë... po të ndershëm e humbame-no ama, domethënë të pazot për të jetuar si njeri.

— Po priftërinjtë besojnë se në qiell është zoti?

Xha Aleks i qeshi me të madhe. — Ata janë më afetarët e botës. Ata besojnë vetëm te leku, te interesi, te rehatllëku, te vera dhe

te rakia dhe te... jo, nuk ta them se je i vogël akoma.

— Po pse thonë se Krishti është biri i perëndisë?

Përsëri qeshi me të madhe xha Aleks: — Përralla të bukura. Na nxorën një emër Krisht dhe na thanë se ai na qenka biri i perëndisë. Gjepura, more bir. Shënmëria na u mbars duke i marrë erë një luleje, kurse kishte Josifin damas pranë... Nuk t'i them se ti je i vogël akoma. Po unë të këshilloj një gjë: mos u merr me këto thashetheme plakash! Shiko punën! Do të shkosh në kurbet?

— Jo!

— Më mirë. Mos shko, se kurbeti është i hidhur.

— Jam me dhitë.

— Shumë mirë. Po fyellit a i bie?

— I bie dyjares.

— Aq më mirë... Bjeri dyjares sa të rri-tesh. Pastaj martohu. Dhe mos u merr me thashethemet e plakave. Ato janë gjepura. Rri sa më larg ikonave dhe priftërinjve... Shko tani.

Leka që atë ditë, e mbante xha Aleksin si njerinë më të mençur të botës.

Nica tmerrohej nga përgjigjet që i jepte Leka. Kur kjo i thoshte: «Pse, mor bir, nuk bën kryqin kur fillon të hash?» — «Nuk dua!», «Pse, mor bir, nuk e bën kryqin para se të biesh për të fjetur?» — «Nuk dua!»

Dhe një ditë atje në mandër të dhive, nën hien e valanidhes së madhe Nica i kujtoi taten, i kujtoi vëllanë e madh që punonte në minierat e Francës, i kujtoi dhe Bardhishën. . . Dhe Leka qau.

— Nuk të vjen keq për mua të nxirën?

Leka ndillte hundët. Dhe shikonte përposh detin e paanë. Era frynte lehtë dhe gjetet e shpeshta të valanidhes sikur loznin dhe lëshonin një shushurimë prekëse.

— T'u bëfsha, mbaj kreshmë, se është java e zezë.

— Nuk e besoj priftin.

— Po të lutem, more, t'u bëftë nëna! Mos na ndill të zeza më të mëdha! Mbaj kreshmë vetëm këtë javë dhe të shtunë të shkosh të kungohesh.

— Unë për ty bëj çdo gjë, moj nënë, çdo gjë, çdo gjë. . . — ju afrua, u shtri dhe kokën e mbështeti te gjunjët e saj.

I erdhi dhe Lekës radha. U fut brenda. Urata dukej se ishte shumë i lodhur. Pranë mbante dhe shishen e verës. I hodhi një shikim të ftohtë Lekës:

— Eja, mor bir, ulu këtu!

Leka pa përpara tij ikonën e Shënmërisë. Ai kishte parë shumë ikona të Shënmërisë, po këtë tani e shikonte me kujdes. «Shumë e re. Dhe shumë e bukur. Dhe e veshur me mëndafsh. Pse thonë që ishte e varfër?»

— Kallëzomë, o bir!

Leka shikonte dhe Krishtin e vogël, që mbante në dorë një top... «Pse edhe Krishti lozte me top?»

— Kallëzomë, o bir, se s'kam nge, thuamë ç'ke bërë?

— S'kam bërë gjë.

Në këto çaste Lekës i doli përpara fytyra e xha Aleksit.

— S'është e mundur... diçka do të kesh bërë.

Urata nuk e njohu fare Lekën. Atij të gjithë i dukeshin njëloj.

— Nuk kam bërë asgjë, asgjë...

— Shiko, mos gënje para Shënmërisë! Leka në atë ambient u trondit. Urata i

qëndronte aty, fare pranë. Ikona e Shënmërisë që e shihte me kaq dashamirësi dhe pas-tërti... Sytë e Krishtit të vogël... Qirinjtë e ndezur... Era e temjanit... Kryqet e shum-ta...

— Ke vjedhur gjë?

— Po.

— Fol, se ato që thua ti, këtu mbeten. Vetëm Shënmëria i dëgjon... dhe pastaj ajo të fal.

— Kam vjedhur disa pjeshkë në bahçen e xha Nikos.

— Vetëm disa pjeshkë? — sytë e uratës nisën të thelloheshin. Leka nuk guxonte t'i shihte.

— Edhe fiqt e mama Lolës.

— Tjetër?

Leka bënte sikur mendohej.

— Këtu duhet t'i thuash të gjitha, se po le gjë pa thënë, keq për ty e për familjen tënde... Shpejt, zbraze barkun! Kungata duhet të vejë në një shpirt të pastër, përndryshe bie kolera, kolera!

— Kam vjedhur edhe një pulë.

— Tjatër? Mos ke parë një njeri që fshihet, se e kërkon qeveria? Ai është i pabesë dhe prish qetësinë tonë. E ke parë gjëkund të fshihet?

Leka nuk i dëgjoji fare këto. Ai mundohej se si t'i kallzonte të madhen.

— Kam vjedhur dhe një dhi.

Urata, lëvizi nga vendi.

— Dhi?!

— Po, dhi.

E shikoi në sy. Leka u frikësua dhe u pendua që e tha.

— Ç'dhi ishte ajo?

— Dhi.

— E bardhë, e zezë, si ishte? — e pyeti urata me inat.

— E bardhë.

Urata përsëri lëvizi nervoz: — E bardhë, ë?

— Po... e bardhë, e bardhë...

— E shëndoshë apo e dobët?

— E shëndoshë.

— Po ku e ke tani dhinë?

— E kam ngrënë.

Urata u ngrit më këmbë. E ktheu një herë shishen me verë. E shikoi në sy. Uli kokën. E vështroi më mirë.

— Mos... mos je ti djali i Nicës?

— Po.

— Hë... hë... — tundi kokën dhe fërkoj mjekrën. — Tani e kuptova. Ti paske ngrënë dhinë time!

— Po, Marikën.

— Mos, mos ma zerë në gojë!

— Edhe ti mos ma zerë në gojë Bardhishën.

Pas pak çastesh, urata që kishte zënë kokën me pëllëmbë të dorës, mori **ajopotirin** e vjetër, mori edhe lugën. E mbushi me kungatën dhe ja futi në gojë Lekës.

* * *

Nica u gëzua pa masë. Po nuk e kuptonte pse Leka rrinte i menduar. Të gjithë qeshnin, loznin, shihnin burrat që hiqnin valle, shihnin rrobat e reja të njeri-tjetrit. Edhe Leka kishte një këmishë të re. Po opingat nuk i mbathi. Ish mësuar zbathur. Opingat sikur e pengonin. Pastaj ishin dhe shumë të mëdha. Ashtu ja bleu nëna. Nuk dinte ajo të blinte opinga me numër. I bleu të mëdha, se Leka do të rritej dhe këmbët do t'i rriteshin. Vetëm një pasdreke ndenji në fshat. Të nesërmen iku te dhitë. Ditët e para nuk arrinte ta kuptonte se si gaboi dhe i tha uratës të fsheetën e madhe. «Pse ja thashë fare? Dhe kur ja thashë sa u egërsua. I erdhi keq për Marikën e? Po mua pse ma hëngri Bardhishën? Nxori dyjaren dhe nisi t'i binte përmallshëm.

Mbase i binte për hakmarrjen e Bardhishes. Mbase dhe i binte, se ashtu i kish thënë xha Aleks: «Bjerri dyjares sa të rritesh e pastaj martohu.»

Tingujt e ëmbël të dyjares përhapeshin në pllajë, pastaj era i merrte me vete, i kalonte nga gryka e Përroit të Thatë dhe i shpinte poshtë në det. Dhe dhitë kullosnin si gjithnjë duke u hedhur nga shkarpa në shkarpë, nga cfaka në cfakë, nga xina në xinë... «Keq bëra që ja tregova. Pse nuk dëgjova xha Aleksin. Ai i di të gjitha. Xha Aleks është i ditur, ka parë botën me sy. Dhe mirë e tha: «Larg nga priftërinjtë.» Kur ish duke menduar këto, u duk përposh rasa e hapur e uratës dhe pas tij kasapi. I ngjiteshin pllajës mengadale. Leka u grrit më këmbë. Pa se pak më poshtë tyre vinte dhe nëna.

Futi dyjaren në brez. «Pse vijnë vallë?» Ata u ulën nën valanidhen e madhe. Kurse e ëma ju afrua. E pa. Fytyra e saj binte mandat.

— Pse, mor bir, pse na e bëre dhe këtë?

— Ç'ka ngjarë?

Nëna e shikoi me frikë. I kallëzoi qëllimin e ardhjes së uratës. Dhe lotët nuk i mbajti dot.

— Unë nuk i jap as edhe një kakërdhi.

— Mos fol kështu, mor bir!

— Nuk i jap as edhe një kakërdhi.

Erdhi kasapi. Kasapi me sy si të kaut dhe me fytyrë të kuqe. Leka e pa me inat.

— Kot kini ardhur.

— Mos, o bir, — i tha e ëma.

— Më mirë të mbyllet kështu kjo punë se sa të vejë në qeveri. E di se ha pesë vjet burg?

— Edhe njëqint vjet burg i pranoj.

Kasapi e kuptoi qëndrimin e prerë të Lekës. U kthye pas dhe foli me uratën. Aty u shkoi dhe Nica.

— Moj Nicë, ç'bën kështu yt bir?

— Si të bëj unë e nxira?! Ai ka me vete dhe armë. . .

Urata lëvizi nga vendi.

— Paska dhe armë, ë? E di se kalbet në burg yt bir për këtë?

Foli vesh me vesh me kasapin. Tundnin kokën që të dy.

— Atëhere le të marrim vetëm dy dhi dhe jo pesë. Se na vjen keq edhe për ty.

Nica vajti tek i biri. Ju lut që ta mbyllnin këtë çështje me dy dhi. Po Leka nuk pranonte.

— Unë vras priftin, pastaj vras edhe veten. Kot më lutesh. Qenka ashtu si ma tha xha Aleksë: batakçi e spiun!

Këto i tha me zë të lartë. I dëgjoi edhe urata. I dëgjoi dhe kasapi. Nëna qante me lot.

— Mor bir, t'u bëftë nëna. Ku kemi nge ne të merremi me qeverinë. Do të na marrësh në qafë. Le të marrin dy dhi dhe le të ikin.

Leka nuk bindej.

— Unë ju rrëfeva... Dhe ai bëri be para Shënmërisë se asgjë nuk do të nxirrte. Ai qenka ashtu si tha xha Aleksi: batakçi dhe spiun. Na dashka dhe dy dhi. Ai meriton dy plumba mu në ballë. Këto i tha me zë të lartë. I dëgjoi edhe urata. I dëgjoi edhe kasapi. Dhe u panë në sy. — More, a s'marrim vetëm një kokë dhe e mbyllim këtë çështje me kaq? — tha urata.

Kasapi foli me Nicën. Nica foli me Lekën. Leka ja preu:

— Asnjë kakërdhi.

Kasapi vajti te djali. I foli me të mirë. Po Leka nuk e ndryshonte vendimin që kish marrë. I foli me ashpërsi duke i kallëzuar pasojat e këqia. Po Leka nuk tundej nga vendimi që kishte marrë. I tha se do ta burgosnin dhe frikë ishte që xhandarët t'i merrnin të gjitha dhitë. Po Leka nuk tundej nga vendimi që kish marrë. Kishte nxjerrë dhe revolën dhe, kur e drejtonte pa dashur nga kasapi, ky i thoshte:

— Mos luaj me armën. Ktheje tutje grykën.

— Unë nuk loz me armën, po urata më duket se ka qejf të lozë me armë.

Urata me kasapin folën vesh më vesh. Ndenjën edhe ca. Pastaj u ngritën dhe zunë të zbrisnin. Dëgjonin tingujt e dyjares që përzi-heshin me ato të zileve. As kokën nuk e kthy-en pas, gjersa u zhdukën përtej urës së Përrroit të Thatë.

FJALA «HIDROCENTRAL»

Arseni kish ardhur nga mërgimi. Nuk fliste shumë. Duart i mbante gjithnjë të lidhura pas. Shikonte drejt dhe, kur donte të vështronte nga e djathta ose nga e mëngjëra, vërtiste vetëm sytë. Fytyrën e kishte si të atyre që dalin nga burgu. Çdo mëngjes rruhej vetë. Vëllezrit e tij ishin martuar dhe ishin ndarë. Kurse ky që ishte më i madhi, akoma ishte beqar. Iku njëzet vjeç dhe u kthye gjashtëdhjetë vjeç.

— Po pse erdhe? — e pyesnin pleqtë.

— Erdha.

— Po pse?

— Erdha të vdes këtu.

Ata, siç e kanë zakon fshatarët, e pyesnin se në ç'vende kishte punuar.

Dhe Arseni, pa kthyer fare kokën, përgjigjej me një zë të hollë: «Në Shtetet e Bashkuara, në Argjentinë, në Meksikë».

Thoshin se kishte prurë shumë para. Po kaluan muaj dhe Arseni nuk nxori gjë. Herë rrinte tek njeri vëlla dhe herë tek tjetri. Ata, pasi e panë që ishte kurnac, nuk deshën ta mbanin fare. Në kishë nuk shkonte kurrë. Kur rastiste që të vinte prifti në shtëpinë e të vëllait, nuk largohej, rrinte aty dhe e dëgjonte. E shihte se si bënte trisaitë, si pinte raki, si tregonte gjëra qesharake për Arsenin.

— Po ti, zoti Arsen, pse nuk vjen në kishë? — e pyeti urata një natë.

— Kam dyzet vjet që nuk shkel më në kishë.

— Pse?

Arseni ishte bërë ateist. I urrente priftërinjtë dhe shenjtorët.

— Po pse nuk vjen më në kishë? Të rrëfehesh... se je i krishter dhe u plake. Nuk mendon fare për atë botë?

— Jo.

Urata e shikonte si hetues. Të gjithë sa vinin nga kurbeti ose fitonin veremin, ose binin para që i kishin fituar me punë të rëndë e duke kursyer kafshatën e gojës. Dhe urata një pjesë të atyre parave e përvetësonte. Nga Arseni akoma s'e kishte parë lekun.

— Po... nuk më thua, mor zoti Arsen — e pyeti urata — si erdhe, fare akull?

— Jo.

— Nuk ke menduar fare për pleqërinë tënde?

— Kam menduar.

Të tjerët që ishin aty: dy vëllezrit e Arsenit, gratë e tyre, disa kushërinj, dëgjonin me kureshtje.

— Ke prurë gjë?

— Gjithë ato që kam fituar e kursyer dyzet vjetë.

Edhe vëllezrit e Arsenit edhe kushërinjtë edhe gratë lëvizën nga vendi dhe nisën të pëshpërisnin.

— Po ti... si i krishter i mirë që je...

Arseni ja preu fjalën uratës: — Unë nuk jam i krishter.

Një «ua» shpërtheu nga të gjithë.

Urata fërkoj mjekrën dhe e ktheu menjëherë gotën e rakisë.

— Si? Nuk e beson Krishtin?

— Jo.

— Po pse?

— Se Krishti, nuk ka ekzistuar... , sidoqoftë unë besoj se nuk ka ekzistuar e në ka ekzistuar, ka qenë budalla...

Edhe vëllezrit edhe kushërinjtë edhe gratë u bën nervozë dhe secili filloi të thoshte diçka.

— S'është në vete!

— Mos është bërë bolshevik! . . .

— Është prishur menç.

— Prandaj dhe rri ashtu si kukudhi.

Prifti ndërroi këmbët që i kishte njera mbi tjetrën, fërkoj mjekrën dhe u hodh të mbronte Krishtin, të mbronte idolin, besimin, jetën, nderin e tij.

— Si ta thotë goja këtë, more Arsen?

— Pse?

— Si more, guxon dhe thua se Krishti ka qenë budalla?!

Arseni qeshi ftohtë. Çudi, dhe kur qeshte, nuk i ndryshonte fare fytyra. Gratë bënë kryqin. Vëllezërve u vinte turp. Para nuk pruri. Peshqeshe nuk pruri. I mërziqshëm ishte. I ftohtë me të gjithë ishte. Dhe ja, tani na del edhe kundër Krishtit.

— Po cilin zot beson ti, more Arsen? — e pyeti urata, gjoja se po tallej me të.

— Asnjë.

— Asnjë fare?

Arseni qeshi. Kësaj radhe jo ftohtë, po me gjithë mend qeshi dhe e pyeti uratën:

— Po sipas teje sa perëndi ka?

Prifti vrejti vetullat dhe lëvizi qafën si për të kërcitur kockat. Mjekra iu ngrit përpjetë. Të tjerët dëgjonin.

— Për ne të krishterët ka vetëm një perëndi. . .

— Dhe biri i tij — shtoi Arseni, me zë që mezi shquhej nga të qeshurit.

— Dhe me shpirtin e shenjtë bëjnë Triadën — tha urata.

— Amen! — tha duke qeshur me të madhe Arseni.

— Pse qesh ashtu? — e qërtoi urata.

— Këto që më thua ti, janë gjëra për të qeshur, edhe ti je qesharak. Të pyeta se sa perëndi ka dhe ti më the se për ju të krishterët ka vetëm një Zot. Po për milionat e tjerë që nuk janë të krishterë? Po për. . .

— Dëgjo, Arsen, — ja preu urata, — ti më flet sikur ke djallin në bark. . .

— Lere mënjanë djallin, se edhe ai perëndi është.

Të gjithë bënë kryqin. Vëllezrit e tij, s'dinin ç'të bënë me këtë njeri që fliste kështu. Arriti të thotë se dhe djalli është perëndi.

— Mos, more vëlla. Dhe djallin e bëre perëndi?

— A, vëlla, djalli është shumë i zoti. Si-pas këtyre — dhe tregoi uratën — djalli ishte rivali i zotit. Dhe tani, ai përsëri rival i tij mbetet. Dhe të jesh rival i një boksieri, do-

methënë të jesh boksier. Dhe të jesh rival i një avokati, duhet të jesh avokat. Djalli sipas këtyre është rival i zotit, domethënë është zot. Po, zot është djalli. Mbase ti, uratë, prandaj dhe më pyete se cilën perëndi besoj. Them se mos e kishe fjalën për zotin djall. Unë as atë nuk e besoj.

U çuditën të gjithë, se si Arseni çeli gojën dhe foli aq fjalë. Urata këto nuk i kuptoi. Dhe bile as të tjerët nuk i kuptuan. Në përgjithësi, të gjithë sa ishin aty, duke përfshirë edhe priftin, një gjë kuptuan: Arseni s'ishte në të. . .

— Mua më duket — vazhdoi Arseni — se ju këtu keni mbetur shumë prapa. Këto mendime dhe këto besime të lashta që janë krijuar për të vënë në gjumë popujt me qëllim që t'i mjelin më kollaj si lopët, sot mbahen me zor nga kapitalistët. E dini ju se ç'bëjnë milionerët amerikanë? Botojnë me miliona . e me miliona libra fetare në çdo gjuhë të botës dhe pastaj i shpërndajnë kudo. Edhe në gjuhën tonë kam parë, edhe këtu kanë dërguar me tonelata dhe i shpërndajnë pa para. E pse i bëjnë këto? I thonë njeriut: — ti mbaje samarin, duroje robërinë, se ata që të mendojnë dhe që të rjepin do t'i dënojë Jehovahi, domethënë perëndia. . . — qeshi aq fort,

sa gjithë ata që ishin aty, panë njeri-tjetrin në sy.

Prifti edhe çuditej nga këto që dëgjonte, edhe zemërohej se nuk dinte se si t'i përgjigjej Arsenit, i cili tani ishte hedhur në sulm.

Po sipas teje perëndi s'ka, ë? — tha kot urata. — Po atëhere, sipas teje, ç'ka? Hajde se ne të gjithë jemi budallenj dhe ti na qenke i zgjuar, po pa na e mbush këtë të thatë (dhe i ra kokës) dhe na thuaj pakëz, ç'ka?

Arseni e pa mirë. I tundi kokën me ironi dhe i tha:

— Ti vetë je afetar. Nuk beson asgjë, po hiqesh sikur qan për Krishtin e mbërthyer në kryq. Ti u veshe prift për të jetuar. Dhe ky zانات që ke ti është më i lehtë. Ha e pi. Nuk dërsin fare. Paguhesh andej e merr ryshfete këndeje. Bën koqen e qefit dhe je emëruar vetë mëkëmbësi i zotit që nuk ekziston fare.

Arseni foli shumë dhe pastaj nisi të tallej me përgjigjet që ishin fare boshe. Prifti bënte ç'bënte dhe përsëriste: «Po atëhere sipas teje, kur nuk paska perëndi, atëhere, ç'ka?» Arseni me gjakftohtësinë më të madhe kallëzonte shkaqet e krijimit të perëndisë dhe arësytet pse e mbrojnë atë ata që nuk besojnë në asgjë, përveç parasë. Dhe pasi ra fjala për pa-

ranë, urata harroi gjithë ato bisedime dhe sikur të mos kishin folur asgjë, tha:

— Le t'i lëmë këto pallavra! Po, pa na thuaj, more Arsen, ti që ke punuar kaq vjet në kurbet, a ke fituar gjë?

— Shumë gjëra kam fituar.

Vëllezrit sikur u zgjuan nga një gjumë i mërzitshëm.

— Patjatër edhe para do të kesh bërë...
— tha urata.

— Posi... Kam bërë shumë kursime...

Të gjithëve u ndryshoi fytyra. Urata mori meze dhe e hodhi një gotë. Ja mbushën përsëri.

— Arsen ti nuk pi, ë?

— Jo.

— E ke prerë?

— S'e kam pirë kurrë.

— Mirë është ta pish.

— Edhe pija e tepërt është në shërbim të shtypësve.

— Si?

— Janë mbushur rrugët e qyteteve me pijetore. Dhe punëtorët që s'janë të zotë të mbajnë veten, nga shtypja venë pinë e den. Dhe pastaj pijen e kthejnë në ves dhe duke pirë, shkatërrohen dhe harrojnë se cila është rruga dhe lufta e tyre.

Urata nuk mori gjë vesh nga këto. Bisedën e vërtiti andej e vërtiti këndeje për të nxjerrë se sa para kishte me vete Arseni. Foli për mërgimtarët që dërgojnë të holla për ndërtimin e kishave dhe për blerjen e ikonave, për blerjen e kambanave të mira dhe tingëllojnë, për llambadha dhe temjanica.

Arseni qeshte me këto dhe tha:

— A, ç'jeni ju. Ta dinit se me sa mundime fitohet paraja në vend të huaj. Punëtori shqiptar përjashta heq të zitë e ullirit dhe ju me marifetet tuaja i pini gjakun duke i rrëmbyer edhe djersën e tij gjoja për të blerë ikona.

— Arsen, ato mbeten... Dhe njerëzit që kanë dhënë para për to i kujtojnë si mirëbërës shpirtndritur — dhe bëri kryqin, ngriti kokën lart. — O zot, mbaji pranë teje gjithë ata fisnikë e bujarë që bëjnë kisha dhe kambanare, që bëjnë manastire dhe varreza!

Arseni nuk lëviste. Dëgjonte pa kthyer fare kokën.

— Pse s'na ndihmon edhe ti të ngrejme një kambanare të re?

— Jo.

Urata u mvrejt. Edhe vëllezrit e humbën durimin. Njeri prej tyre tha:

— Unë s'të kuptoj, more vëlla, si përgjigjesh kështu?

Arseni qeshi pa e kthyer fare kokën. Vëllai vazhdoi:

— Ne u gëzuam shumë që na erdhe. Ne sikur pamë të vdekurit të ngjalleshin. Po... të të them të drejtën, me këto mend që ke, më mirë të mos kishe ardhur fare.

E ndërpreu urata. Me zë të butë dhe pajtonjës:

— Mos fol kështu. Ai mbase këto mend i ka marrë andej nga ka gjezdisur. Po këtu vendi ka të tjera mend... Këtu ai do të shërohet dhe do t'i braktisë ato mend që ka, siç i braktisi edhe vendet ku ishte.

Pas një heshtjeje të gjatë, urata nuk duroi, po e pyeti:

— Po paratë që ke prurë, ç'do t'i bësh?

— **Hidrocentral.**

Për herë të parë u dëgjua ajo fjalë e re aty në fshat, se urata ua tha të gjithëve ato që i tha Arseni.

«...Ka shkalluar fare se nuk e beson më Krishtin. A e dini ç'thotë? Aty përposh në dërstil, ku uji kërcen tatëpjetë, të bëjmë një... një... — dale si ja tha? — një hirdo —... hirdontral... hiderolentral... Nuk e mbaj mend se si e tha... Dhe a e dini ju se ç'është ky hiderolental? Ai, që thoni ju, do të lëshojë dritë. Më kuptoni? Dritë nga uji! Hajde de po

të ishte me vaj ose me vajguri, po me ujë more, me ujin e lumit. Dhe me një tel, me një tel të hollë, ajo dritë që do të dalë nga uji, do të na vijë në shtëpi dhe do të na e bëjë shtëpinë ditë... ditë, edhe natën e shëndreut!».

Fshatarët qeshnin të gjithë. Dhe secili çfaqte edhe mendimin e tij:

— E pashë unë. Ai ka rrjedhur fare.

— Si more të dalë dritë nga uji! Dhe pastaj me një tel të na vijë në shtëpi! Ai do lidhur...

— Shante kishat...

— Epo ai do lidhur.

— Shante priftërinj dhe kallogjerë. Thoshte se ata janë morrat e shoqërisë.

Dikush qeshte. Dikush nxehej:

— Si tha? Morrat e shoqërisë? Po ai do lidhur. S'është në vete.

— Thotë se shenjtorët kanë qenë vagabondë.

— Si e durojmë?! Ai do shpënë në çmendinë.

— Thotë se paratë që budallenjtë ua fallin kishave, i ha urata dhe epitropët. Thotë se epitropët që kurrë nuk venë në mërgim, kanë gjetur Amerikën duke vjedhur pasurinë e kishave.

— Po ai do lidhur? Ç'e mban më fshati?

Urata, epitropët, kallogjerët, fanatikët nuk lanë gjë pa trilluar kundër Arsenit. Po në çështjen e hidrocentralit spekullohej aq shumë, sa u bë skandal i vërtetë. Erdhën kryetari i Komunes, kapteri i xhandarmerisë dhe e takuan. Folën me të. Arseni as nuk shqetësohej fare. Me gjakftohtësinë më të madhe u tregonte se ç'ishte hidrocentrali, se si do të vinte drita në çdo shtëpi.

— Ç'keni ju? Unë do ta bëj me paratë e mia... Për fshatin tim. Prandaj kam ardhur.

— Cili je ti që thua «fshati im»? — i bërtiti kapteri i xhandarmerisë. E di ku je këtu? Këtu je në mbretërinë e nalt madhnisë së tij Zogut të Parë. Nga i ke fituar këto të drejta dhe këto mendime të errëta.

— Mos thirr shumë, se të prishet laringu.

— Kush më prishet?

— Laringu.

Kapteri i hodhi një shikim kryetarit të komunes si për ta pyetur se ç'do të thoshte me atë fjalë «laringu». Po dhe kryetari i komunes nuk e kuptoi dot këtë fjalë «laringu», prandaj ngriti supet. Dhe, për të ndryshuar atë atmosferë të nderë, e pyeti:

— Sa para ke prurë?

— Nuk e them e mbaj sekret.

Kapteri u nxeh: — Unë i mbaj sekretet dhe jo ti.

— Ti mban sekretet e tua, unë mbaj sekretet e mia.

— Domethënë... — dhe vuri duart në ije, dhe e shikonte me kokën pakëz mënjanë me sytë gjysmë të mbyllur, — domethënë ti na paske ardhur me sekrete ë? — Ndryshoi zërin dhe pozën. Uli rripin e strehës, e kaloi nën mjekër, mori drejtqëndrim dhe bërtiti: — Në emër të nalt madhnisë së tij Zogut të Parë, mbretit të shqiptarëve, je i arrestuar...

...Arsenin e arrestuan. E shpunë në burg... Pas pesë muajve e shpunë në çmendinë. Për paratë që pruri, asnjë nuk mori vesh se ç'u bënë. Në fshat u fol shumë për fatin e Arsenit, për fatin e parave, për hidrocentralin. Disave u vinte keq për të. Disa të rinj kërkuan që të vinin gjer në Tiranë e ta mbronin. Po urata ngado që shkonte e kudo që fliste, thoshte:

— Mos u merrni me të, se ai ishte i mallëkuar. Shante Krishtin dhe gjithë shenjtorët.

ZHGËNJIMI I MARISË

— Mos fol kështu, mor bir, për uratën!

— Më vjen keq për ty.

— Po të të vijë keq për mua, mos e shaj para meje, se më lëndon këtu — dhe i tregonte zemrën.

Maria, që kur ishte fëmijë, besonte këto: Urata është mëkëmbësi i zotit mbi dhe, urata shëron gjithë sëmundjet dhe, urata që të pagëzon, që të vë kurorë, që të kungon para se të vdesësh, të ka në dorë edhe në këtë botë, edhe në atë botë. Këto Maria i kishte të ngulitura në tru, në gjak, në frymëmarrjen e saj. Te personi i uratës shikonte njerinë e shenjtë. Njerinë me tru dhe zemër të mirë. Njerinë që qante hallet e të gjithëve. Lekët që ajo kish dhënë gjithë jetën për trisaitë, për meshët, për përshpirtjet, për shenjtorët, për ujët e bekuar, për ditën e shën Vasilit, për bekimet e shtëpisë dhe të arës dhe të gjësë së gjallë. . . as që i qante kurrë. Meshët, grurin e zier, ve-

rën, vajin që ajo kishte shpenzuar gjithë jetën e saj sa u bë pesëdhjetë e pesë vjeçe, as që i qante kurrë, as që i zinte fare ngoje. Përkundrazi, ajo ankohej se s'kish qenë në gjendje të jepte më shumë për shpirtin dhe mëkatet e saj — se edhe ajo njeri është dhe mëkate pa tjetër ka bërë, me dashje ose padashje — për shpirtin dhe mëkatet e prindërve dhe gjyshërve të saj, e sidomos të vjehrit dhe të vjehrës.

E krishterë fanatike, Maria. Dhe me priftin kurrë nuk ishte prishur. Edhe kur nuk kishte patur mundësi që ta paguante menjëherë, ai e kishte pritur... Shpirt njeriu urata!

Dhe do të vdiste me këtë përshtypje për uratën, po të mos kishte ndodhur kjo:

E lajmëruan se vëllai ishte sëmure rëndë. Dhe kjo duhej të shkonte natën. Ndezi një fener nga ata që nuk i shuan era. Binte shi. Natë dimri. Dhe natën, sidomos në dimër, ato vende nga do të kalonte Maria, janë shumë të rrezikshme. Thonë se natën atje dalin shejtanët në forma të ndryshme: kaçepe të fryra që hidhen, gjarpërinj të gjatë, skelete që kërcëjnë, dhe lugetër që hedhin valle...

Maria, para se të nisej, bëri kryqin në konizëm dhe doli. U pështoll në një xhaketë të vjetër të djalit dhe u nis. Edhe gjatë rru-

gës, duke lëvizur buzët, ajo përsëriste disa fjalë nga ato të meshës që kish dëgjuar gjithë jetën e saj, po që kuptimin nuk ua dinte fare.

Era frynte dhe shiu i hollë i përplasej në fytyrë. «Kohë e keqe. Si s'më lajmëruan më parë? Meqë e kanë kunguar, ka mbaruar. . .» Kaloi monopatin e lagjes së parë dhe i afrohej vendit nga nuk kalohej aq lehtë natën. Ajo nuk shihte asgjë përveç dy ose tri metrove të rrugicës që ndriçonte feneri. Po e dinte fare mirë se ku gjendej. Ajo atë rrugë e kish bërë mijra herë. Prandaj edhe pa fener sikur të ishte, nuk do të rrëzohej në asnjë gropë, në asnjë shkallë.

«Hyra në tokën e djajve. Po ku ka sot djaj. I ka larguar urata. Urata. . . Po pse im bir e urren. Ç'ka që e shan? Ai është njeri i perëndisë, që i di të gjitha, të gjitha. . .» Frika që i kish mbirë në gjak dhe që i ish rritur gjithë jetën e saj, e tmerronte dhe e mundonte, sidomos në këtë moshë. «Po prëmë u takova me uratën dhe ai më dha temjan, më bekoi.» Sytë e saj nuk i lëvizte as djathtas e as majtas. E dinte që tani ishte po në atë zonë ku shejtanët dalin si kaçupe të fryra.» Urata më bekoi dhe më dha temjan. Temjani i largon shejtanët. Po ku e kam temjanin? Më mirë ta nxjerr.» Fut duart në xhepat e pollkës së vje-

tër. E kërkon atë thërrime temjan. E gjen. E afron në hundë. Era e temjanit i pëlqeu shumë. «Tani, sikur të ketë shejtanë, do të largohen.» Me të hedhur një çap, pa përpara saj një gjë shumë të zezë.

— O Shënmëri, ç'është kjo?

Ngriti më lart fenerin. Shtrëngoi më shumë thërrimen e temjanit.

— O Shënmëri, ç'është kjo?

Një gjë e zezë, shumë e zezë. Më e zezë se nata. Më e zezë se korbi. Feneri i mbeti ashtu lart. Me sy të tmerruar shikonte atë gjë të zezë pak metro larg saj.

— O Shënmëri... Më duket si kamillaf.

Mbi atë gjënë e zezë, ishte me të vërtetë një kamillaf. E fërkoi pakëz temjanin që t'i dilte era... dhe të largohej shejtani. Po asgjë nuk lëvizi.

Maria thirri me të madhe: «**Piso mu satana...**»¹⁾ Këtë shprehje e dinte përmënç. E kishte dëgjuar mijra e mijra herë nga urata. «**Piso mu satana**» — thirri përsëri me të madhe Maria. Po ajo gjë e zezë me kamillaf në majë nuk lëvizi fare... Prift nuk ishte. Se ajo gjë e zezë ishte sa një ka, sa dy qe së bashku, sa pesë qe së bashku... «**Piso mu satana**» «**Piso mu satana**» përsëriste këto fjalë. Ajo

1) shporrmu djall!

nuk e dinte kuptimin e këtyre dy fjalëve. Ajo e dinte vetëm qëllimin e këtyre dy fjalëve. Kur thoshje këto dy fjalë, satanai ikte, zhdukej. Po ja që satanai aty po qëndronte. Nuk lëviste. Dhe sa i madh që i dukej Marisë. Ai ishte sa katër qe, po Marisë i dukej më i madh se tërë madhësia e errësirës së natës.

Ç'të bënte? Të kthehej prapa? Po ai mund ta ndiqte pas. Temjani nuk e bëri punën e tij. Satanai nuk u largua. As «fjalët **pisomu satana** nuk patën sukses. Maria u ul e mori një gur dhe e vërviti mu te djalli i zi. Guri lëshoi një tingull të thatë. Maria u tremb nga ky tingull i thatë i gurit dhe... do të ulërinte po dëgjoi ja aty, pak metro mbi atë gjën e zezë dikë që psallte. Mbajti frymën dhe të rahurat e zemrës.

«Hoj... hoj... me syt e zinj... me syt e zinj...»

Mos ki frikë nga mjekra ime... mjekra ime... mjekra ime...»

Këto fjalë të kënduara po me atë ritëm që urata këndon ungjillin në kishë dhe që psalleshin ja aty, përmbi atë gjë të zezë, e tmerruan më shumë Marinë e gjorë.

«O Shënmëri, shpëtomë, shpëtomë!» — tha me zë Maria...

«...Mos kij frikë nga mjekra ime... mjekra

kra ime. . . » — dëgjoi përsëri Maria. Psallmi erotik dilte i shtruar, i ngjirur, i lodhur, po me afsh, me pasion dhe i dredhur.

«O zot, si zëri i papa Dhimitrit! O Shën-mëri, o papa Dhimitër shpëtomëni!» — tha me zë Maria. Dhe filloi të dridhej, të dridhej. Dhe sytë nuk i hiqte nga ajo gjë e zezë. Po psallmi nuk dilte nga ajo gjë e zezë me kamillaf në majë.

«Mjekra ime. . . mjekra ime. . . »

Maria nuk priti po ulëriti. Dhe ulërima e saj u zgjat shumë sa u zbraz gjithë era e mushkërive të saj. Përsëri ulëriti. Dhe do të binte pa ndjenja aty në shesh, po të mos kish dëgjuar një zë burri:

— Ç'është?

— Ndihmë!

Zëri afrohej.

— Ç'është moj? Pse ulërin?

— Ndihmë! Ndihmë!

Zëra të tjerë u dëgjuan. Zëra burrash dhe zëra grash:

— Ç'ka ngjarë?

— Kush ka vdekur?

— Kush ra?

U afruan dhe. . . kur panë atë gjë të zezë, u drodhën nga tmerri. Burra të tjerë dhe gra të tjera me fenerë, me pisha të ndezura në

duar, ishin bërë si një barikadë. Shikonin atë gjë të zezë të frikësuar. Maria erdhi në vete kur pa gjithë ata fshatarë me fenerë dhe pisha të ndezura në duar. Disa burra të guximshëm u afruan më shumë te ajo gjë e zezë. E goditën me shkop, me këmbë, po asgjë, fshatarët panë njeri-tjetrin në sy.

— Shumë i fortë, si prej guri.

— Si prej hekuri. Theva këmbën.

Kjo i tmerroi më shumë.

Ajo ishte rasa, hedhur mbi një gur të madh.

Më lart u dëgjua psallmi:

«Pse ma mbylle derën, moj syzezë, moj syzezë.»

Burrat shikuan andej nga vinte ky psallm erotik. Disa ngritën fenerët dhe thanë:

— Po ai atje?

Të gjithë fenerët dhe të gjitha pishat u ngritën dhe e ndriçuan atë që ishte shtrirë në përrua, brenda në ujë.

— Lugati, lugati, — tha një grua dhe bëri kryqin.

— Ç'lugat more, është papa Dhimitri — tha një burrë dhe ju afrua uratës së shtrirë në përrua, në mes të ujit. Ishte me benevrekët e gjata dhe me një xhaketë të shkurtër. Mjekrën

e kishte futur në ujë. I dukej gërsheti i trashë i flokëve.

Burrat u afruan dhe ngritën fenerët. Gratë të patakura bënë kryqin.

— Ç'bën këtu, more djall? — i tha një burrë dhe e qëlloi me shkelm.

Papa Dhimitri filloi të psallte tropare erotike të sajuara prej tij. Me këto tropare ai shprehte hidhërimin e tij, se ajo e la përjashta dhe nuk ja çeli derën.

— Është bërë thum.

— Si gjithnjë.

Merreni dreqin ta shpiem në shtëpi.

E ngritën. Ai akoma psallte tropare erotike dhe shumë të ndyra. Kallëzonte për kofshët e Dhoksisë dhe për gjinj të saj të mëdhenj. Gratë u turpëruan. Ulën kokën dhe mezi e mbanin të qeshurit. Maria nuk bënte më kryqin. Shikonte burrat se si e ngritën papa Dhimitrin, se si e hiqnin zvarë, se si i hodhën rason në krahë dhe se si i ngjeshën në kokë kamillafin. Dëgjoi dhe gratë të pëshpërisnin:

— Për cilën Dhoksi këndon?

— Ehu, sa Dhoksi ka fshati!

Maria nuk donte të dëgjonte më. Ato fjalë, ajo pamje që pa, ishte më e rëndë për të se vdekja e vëllait... Vëllanë e qau ashtu siç e

qan motra vëllanë, po duke qarë vëllanë, ajo qante dhe për diçka tjetër, qante për atë që humbi: për besimin dhe adhurimin ndaj uratës.

Nuk desh t'i dëgjonte më as emrin. I dha të drejtë djalit të saj, i cili shumë herë ja kujtonte atë ngjarje të llahtarshme që zhgënjeu Marinë.

URREJTJE

Uratën e njihja qysh në djep. Po urrejtjen jo. Urata me madhërinë e tij mistike vinte shpesh herë në shtëpinë tonë. Dhe që të gjithë — edhe vetë muret e shtëpisë — heshtnin, se e adhuronim. Ishte i shenjtë dhe kryqet e shumta, sidomos ai i argjendti, që mbante në dorë e shenjtëronin më shumë. Vinte tek ne ditën e shën Mitrit, shën Andonit, shën Pavlit, shën Stefanit dhe ditën e ujit të bekuar, që është më gjashtë janar. Vinte për të ngritur impso-mën, ¹⁾ për ata që kishin ditën e emrit. Vinte dhe ditën e shën Pavlit për mua që më quajnë Pavllo. Unë gjunjëzohesha para tij dhe ai më mbulonte me petrahilin e rëndë e më psallte litanitë e rastit. Dhe gjithë pjesëtarët e tjerë të familjes bënë kryqin e prisnin me padurim që të shtroheshin në mësallë, se në të tilla ditë

1) rit fetar që kryej në shtëpi për ditën e emrit.

ka dhe gjellë të mira. Gjyshja e mallëngjyer para ikonës qante dhe lutej për të vdekurit. . . «Për të zinë baba dhe për të zezën nënë, që nuk rrojtën të gëzohen e të presin vizita në këto ditë të shënuara.»

Kur uleshin rreth vatrës, urata që ish në krye, bënte kryqin dhe lëvizte me shpejtësi buzët. Të gjithë ne ulnim kokën dhe bënim kryqin me të shpejtë për të filluar piten. Unë, i truar dhe i skuqur, i hidhja nga një sy uratës. Ai nuk shikonte njeri. Hante, ngrihej me nxitim, merrte lekun me nxitim, se kishte dhe shumë Pavllo të tjerë për të uruar.

Ndaj uratës ushqeja një ndjenjë të thellë respekti, po edhe frike. Nuk e di pse kisha frikë prej tij. S'doja ta shikoja kurrë vetëm, sidomos kur ishte errësirë. Nuk e di se si më fanitej ajo mjekra e tij e gjatë, e pakrehur dhe e lëshuar gjer në gjoks, rasa e tij e zezë, kamillafi i tij. . . Ikja nga sytë këmbët dhe llahtarishesha. Ai ecte madhështor, sikur s'pyeste njeri në botë. Dhe sikur s'kishte frikë as nga shën Mëhilli, që na merr shpirtin. Vërtet, mendoja unë, a vdesin priftërinjtë? Si vdesin? Pse vdesin ata? Po unë gjer atëhere s'kisha parë asnjë uratë të vdiste, megjithëse fshati ynë kishte tetë. Thoshin se, kur vdes urata, nuk e shtrijnë si nënën time në qivur, po e vënë

në një karrigë me ungjill në dorë. Sa mirë!
Ç'qëndrim madhështor edhe në varr! Megjithatë unë kisha shumë frikë nga pamja e tij. Bile edhe në mes të ditës ta shikoja, do të ndërroja udhë. Një herë, kur kthehesha nga bregu i detit, ku kisha vajtur për të mbledhur kripë në shkëmbenjtë e thepisur, e pashë rrëzë një fiku. M'u duk si djall. Kishte hequr dhe këpucët dhe nën rasën e mbledhur i dukeshin brekushet e bardha. U tmerrova. «Djalli mërzen!» — thashë me vete dhe ika, ika pa marrë frymë gjer në lumë ku pashë disa gra. Atëhere e mblodha veten, u gëzova që shpëtova mirë.

Po gjyshja e shikonte si një njeri të shenjtë. I puthte dorën. Çdo të diel i bënte dhe nga një meshë me miell të situr e ja shpinte. Kur u sëmura një herë, ajo ma pruri në shtëpi dhe urata më këndoi lutjet që të shërohesha. Një herë tjetër që më gjetën të humbur në përrenjtë e Stavridhit, ma prunë përsëri në shtëpi për të më kënduar lutjet. «Xhindet do ta kenë shpurë gjer atje djalin, — thoshte, — se do të ketë bërë ndonjë mëkatë. Pastaj më kthehej mua: — Para se të kungohesh, të vish e të më rëfesh. Dhe po s'm'i the të gjitha, do të ta pres gjuhën me gërshërë, lanet!».

Isha i bindur se urata tërë këto shërbesa i bënte për shpirt, i bënte si njeri i shenjtë,

si shërbëtor i zotit. Dhe ajo ishte detyra e tij: t'u shërbente njerëzve të shkretë, t'u lehtësonte vuajtjet dhe t'u shëronte plagët e shpirtit dhe të trupit. Se sa plagë kishte atëhere shpirti dhe trupi i njerëzve! Prandaj dhe fshati ynë kishte tetë priftërinj dhe nja njëzet e pesë kisha e monoklisi. 1) Ndaj edhe unë si të tjerët ushqoja një ndjenjë respekti për uratën. Po ndjenja e frikës gjithënjë më rritej e më rritej. Nuk do ta harroj kurrë atë natë, atë natë kur ndjenjat e respektit dhe të frikës ndaj uratës m'u kthyen në një ndjenjë urrejtjeje të thellë, shumë të thellë.

Gjyshja më kishte thënë që më parë që duhej të shkruaja emrat e të gjithë të vdekurve të familjes sonë. Vetë ajo kishte blerë një mashkë, 2) e preu dysh vertikalisht dhe qysh në mëngjes më tha:

— More Pavllo, eja të keqen t'i shkruash emrat, se sonte do t'i shpiesh në kishë... Sonte...

U ula në shkallë dhe u bëra gati për të shkruar. Po s'dija ç'të shkruaja. Me majën e lapsit në gjuhë, prisja të më fliste gjyshja.

1) kishë e vogël jashtë fshatit.

2) tabak letre

Ajo tundi kryet dhe, duke buzëqeshur ëmbël, lidhi duart e më tha:

— Ë de, shkruaj, shkruaj të keqen!

— Ç'të shkruaj?

— Ç'të shkruash? Shkruaj ashtu, ashtu, të keqen, të vdekurit e familjes Merkuraj... Të vdekurit e familjes Merkuraj... — dhe uli sytë. Ajo mbase qante. Po mua s'më bëri asnjë përshtypje, se gjyshen time gjithnjë duke qarë e mbaj mend.

— E shkrove «Të vdekurit e familjes Merkuraj»?

— E shkrova. Ja, «Të vdekurit e familjes Merkuraj».

— Tani fillo me emrin e të ndjerit stërgjyshit tënd. Ka qenë trim e kapedan. Mbante një jatagan të madh, që dhjetë turq s'e ngri- nin dot.

— Po si e quanin?

— Nuk e di? E quanin Merkur, Merkur Gjini. E shkrove Merkurin, a të keqen? Mirë, tani shkruaj emrin e së ndjerës stërgjyshe. Nuk e di? E quanin Katerinë. Eh, ç'ka qenë ajo! Të moçmit thoshin se ajo ish perri, zanë e vërtetë. E shkrove Katerinën? Dhe tani shkruaj me radhë të tjerët: Gjin, Froso, Lekë, Urani... — dhe mendohej shumë gjyshja ime, mendohej e lëviste buzët duke i përsëritur nga

e para. — Dale mos harruam ndonjë, a të keqen? Se është gjynah i madh. . . Kështu do t'i shkruajnë edhe për ne emrat kur të shpëtojmë nga këto vuajtje. E shkrove Gjokën? Mirë. Tani shkruaj Rinë, Malo, Merkur, Kato, Gjini... — Ajo i dinte përmenç. Kush e di sa herë i përmendte. Me ato emra rronte dhe për ato emra lutej. I shqiptonte duke murmuritur sikur ligjëronte për to. Dhe duke vazhduar, erdhëm tek emrat e të vdekurve tani vonë, tek emri i gjyshit tim, burrit të saj. Ajo shtrembëroi buzët e fishkura dhe më pa sikur më kërkonte mua llogari pse ai e la shumë të re dhe iku për në kurbet e s'u kthye më.

— Po ku e ka varrin gjyshi?

— E ku ta di unë e mjera! Ata që lënë kokallat larg vendit, s'kanë varr a të keqen. Po atje lart në qiell, pa tjetër do të jetë takuar me dy djemtë e tij dhe ata do t'i jenë qarë se qysh i la akoma në djep dhe iku, iku. . . — Lotoi duke tundur kokën. — Zoti do t'i ketë bashkuar, besoj. . .

Vazhdova të shkruaj emra të tjerë, gjersa erdha tek emri i nënës dhe i babait tim, që më lanë jetim të vogël. Ajo qau me ngashërim. Qava edhe unë në heshtje. Babanë nuk e mbaja mend fare, po nënën e mbaja mend. Tre vjet kish që kish vdekur nga peritoniti. E

mbaj mend të gjorën. Ishte shtrirë në një tryezë dhe qe fryrë. Nuk lëvizte dot. Ajo çdo mëngjes na shikonte të gjithëve të gjunjzuar para ikonës së Shënmërisë duke u lutur: «O Shënmëri e mrekullive, shpëtoje nënën tonë! Ki mëshirë për ne të shkretët, se po na vdes nëna e do na lërë rrugëve!» Ajo na dëgjonte dhe lotët i rridhnin rrëke. Nuk lëvizte fare. Pastaj ne i afroheshim dhe i thoshim: «Mirë-mëngjes, nëno!» Ajo nuk fliste dot. I dridheshin buzët. Jo, s'e harroj kurrë nënën time që vdiq e kredhur në helm e në merak për ne jetimët që do linte pas pa njeri.

— Po, duhet të qash për nënën tënde dhe për babanë tënd dhe për të zinë vëlla dhe të lutesh për ta ditë e natë. Tani s'ka emra të tjerë sa t'i vijë radha dhe emrit tim që mbeti për të paguar gjynahet e të tjerëve. Pa m'i lëçit një herë me radhë se mos kemi harruar ndonjë dhe e lëmë në skëterrë të zinë.

Dhe unë fillova: — Të vdekurit e familjes Merkuraj. . . Merkur, Katerinë, Gjini, Froso, Lekë, Urani, — sa emra, më shumë se emrat e regjistrit të shkollës sonë. Plaka i dëgjonte duke më parë buzët si më lëviznin. Dëgjonte duke bërë kryqin. Kur mbarova, ajo futi dorën në gji dhe nxori një copë kulaç të grynjë dhe ma dha.

— Tani ma jep mua ta ruaj letrën. Në darkë do të ta jap unë, bashkë me paranë dhe do t'ja japësh uratës, se ty të kam djalë të mbarë. Të tjerët s'i kanë ngjarë atij babai që s'gënjente njeri kurrë. Ashtu të keqen nëna.

Erdhi dhe mbrëmja. Shumë shokë të mi kishin shkuar me kohë lart në Shënmëri dhe me shkopinj qëllonin një pllakë para kambanarisë. Goditjet monotone dëgjoheshin në gjithë fshatin dhe u ngjanin rrahjeve të ndonjë dauulleje të çjerrë.

— Shko, mor bir, Shko tani! Ja dhe letra e të vdekurve tanë. Mbaje fort se mos të bjerë. Ja dhe groshi. Mbaje fort. Kur t'i japësh uratës kartën, menjëherë jepi dhe groshin. Mos harro të keqen.

Unë u nisa dhe ajo më ndoqi pas gjer në derë të oborrit duke më thirrur:

— Kur t'i afrohet kryqi vendit të vorrezave tona, ti qëndro aty, aty qëndro. Jepi menjëherë kartën edhe groshin. . . groshin. . . groshin.

Ajo akoma thërriste duke më porositur, po unë kisha ikur. Mora të përpjetën dhe për pak u gjenda në shkallët e Shënmërisë. Shumë njerëz ngjiteshin me ngadalë grupe-grupe: burra, gra, pleq plaka, të rinj, të reja.

Oborri i kishës gumëzhinte. Vërsnikët e

mi akoma qëllonin pllakën se kambanat ishin të lidhura. Temjani kundërmonte kudo. Era e qirinjve, e llambadhëve dhe e kandileve me vaj përhapëj gjer përjashta në oborr, ku shumë pleq ishin ulur dhe kuvendonin.

Unë kapërceva murin dhe shkova tek varrezat tona. Varret aty ishin, varret e prindërve të mi, të heshtura, pa kryqe e pa kurasa-ne ¹⁾ katrore. Aty, në krye të disa varreve, disa plaka ngrinin kulla të vockëla me gurë e copa qeramidhesh e brenda tyre vendosnin qirinj të ndezur. Kullat e vockëla i ngrinin që të mos shuheshin nga era qirinjtë e ndezur. Edhe unë mendova të ngrija ndonjë kullë të vockël me copa qeramidhesh e të vendosja brenda ndonjë qiri të ndezur, po vetëm një gjysmë qiriri kisha me vete. Ato duhet t'i kishte bërë gjyshja. «Vërtet pse s'më dha gjyshja qirinj? Ajo bën qirinj. «Ose t'i blija tek epitropët e kishës, që rrinin të skuqur, të dërsitur e të zbërthyer para tryezës duke numëruar paratë. Po unë me se t'i blija?

Kisha u mbush plot e përplot. Psaltët thërrisnin. Urata që brenda ajodhimës përdridhte zërin dhe e bënte të mallëngjyer. Edhe

1) dysHEME PA DËRRASA ME TRUALL APO ÇIMENTO.

shumë versnikë të mi bashkoheshin me korin që përsëriste «**Alelluja! Alelluja!**»

Kur mbaroi mesha, të gjithë dolën përjashta. Aty ishte dhe kryetari i komunës, tetari dhe xhandari. Ata nuk bënë kryqin si të tjerët se ishin muhamedanë.

— A do të qëllonë me pushkë? — pyeti dikush nga vërsnikët e mi.

— Sonte jo! Po pasnesër, pasnesër. Kur të ngjallet Krishti do të kërcasë pushka dhe dinamiti. Do të ushtojnë malet nga gjëmimet për të lajmëruar ringjalljen.

Xhandari dhe tetari heshtnin dhe shikonin andej këndeje, sikur kërkonin edhe ata të mallëngjeheshin nga kjo atmosferë prekëse e koreve që përsërisnin e përsërisnin «qirie lejson, qirie lejson!».

Urata shquante përmbi të gjithë. I veshur me petrahil të qendisur me ar, me temjanicën e argjentë, që e tundte vazhdimisht duke lëshuar shtëllunga temjani. Ai ishte në ballë. Pranë tij disa burra të fortë mbanin kryqin e madh me një kurorë të cilën e kishin bërë gjithë ditën nxënësit e shkollës. Kurora varej që nga maja e kryqit të gjerë te këmbët e burrave, në të shquanin dhe shkëlqenin degët e portokalleve me lule.

Herë-herë afrohesha gjer pranë priftit,

pastaj më shtynin e tütje deri përballë kryqit. Era e vagët e natës pranverore më ledhatonte flokët e pakrehura. Shtrëngoja fort listën e të vdekurve dhe groshin që më kish dhënë gjyshja.

Kur kryqi arriti tek varret, atëhere urata ja mori me zë të përdredhur dhe të lartë: «**Shoma hrishtu metallavete piji, athanatu jefshashte alelluja. . .**»¹⁾

Pas tij filluan të këndonin siç këndohen këngët labe, këngët himariote. Prifti ja merrte, ata që mbanin kryqin ja kthenin dhe të tjerët mbanin iso. «Shoma hrishtu metallavete piji athanata jefshashte alelluia!».

Po ç'këndonin asnjë s'kuptonte. S'kuptonin as edhe ata që këndonin me zjarr. As edhe unë.

Varr më varr e kryq më kryq urata ndalej. Dikush i jepte një copë letër dhe ky lexonte emrat e shkruar në të. I lexonte me nxitim, sikur përpinte kafën e nxehtë. Plakat qanin të mallëngjyera. Po pastaj lehtësoheshin se në ato çaste të vdekurit dilnin nga skëterra dhe merrnin frymë lirisht. U lehtësoheshin vuajtjet dhe torturat për fajet që kishin bërë

1) e thënë e ungjillit e deformuar, që këndohej labçe.

në këtë jetë. Edhe ata dikur e kanë kënduar këtë këngë «Shima hrishtu...» Kënga vlonte. Dikush thoshte fjalën e parë dhe tjetri fjalën e dytë. Vendi dridhej. Mbase edhe të vdekurit zgjoheshin nga varri. Kur prifti u afrua tek varret e familjes sonë, unë çava atë gardh të dendur të dehurish nga kënga dhe dola në krye.

— Kush është këtu nga familja Merkuraj? — pyeti urata me zë të ngjirur.

— Unë, jam unë këtu! Ja ku jam uratë... uratë... uratë... ja lista, lista! — dhe ju afrova. Si dukej prifti, si në ëndërr! Me atë rasë të çelur si krahë korbi gati për të fluturuar, me ate petrahil të qindisur me ar, me atë temjanicë që s'pushonte së tunduri në dorë.

— Vetëm këtë të dha plaka? S'të dha ndonjë gjë tjetër, mor djall. Ç'më shikon kështu?

Zgjata dorën. Ai e mori monedhën dhe e lëvizi shumë herë në pëllëmbë të dorës, duket nuk u kënaq, se e ndjeu që ishte e vogël. Prandaj e afroi pranë syve të tij që llamburrisnin si flaka e qiririt. M'u kthye me zemërim:

— Vetëm gjysmë leku të ka dhënë plaka?

— Si urdhëron, uratë, vetëm gjysmë... gjysmë.

Ai nuk priti, po një të ngritur lart listën, e pa dhe e grisi më dysh duke bërtitur:

— Gjysmë leku të dha e? për gjithë këtë tabor të vdekurish? Dhe unë atëhere gjysmët do të lexoj, gjysmët. Gjysmët e tjerë le të rrinë atje ku janë... atje mirë janë...

I llahtaritur unë shikoja gjysmën e listës të hidhej përdhe, kurse gjysmën tjetër e mbannte urata në dorë dhe lexonte emrat shpejt e shpejt... M'u errën sytë nga dëshpërimi. Qaja me lotë të hidhur. M'u prenë gjunjët: «Po tani? Gjysmët mbenë në skëterrë?» Kënga e çmendur, dehëse vazhdonte «**Shoma hrishtu metallavete piji athanatu jefshashte alelluia!**» Të gjithë këndonin e unë qaja, qaja për të vdekurit që mbenë në skëterrë? «Ah, ah sikur të ketë hedhur gjysmën e sipërme të listës? Se në gjysmën e poshtme ishte emri i nënës dhe i babait dhe i vëllait të shkretë që vdiq nga veremi».

Isha pikëlluar në kulm dhe më rridhnin lotët rrëke, kurse të tjerët këndonin. Asnjë s'më vuri re. «Po sikur të ketë hedhur pjesën e sipërme të listës?». Në agoni të madhe po prisja sa të largoheshin urata, kryqi dhe kortezhi. Shikoja vendin ku urata lëshoi copën e grisur. Po uratën s'mund ta shikoja më me sy. M'ish kthyer në një kuçedër të zezë në një

kuçedër sterrë, që kishte vrrarë pa mëshirë ndjenjat e mia. Kryqi shkante nga varri në varr. Dhe urata atë punë bënte. Lexonte lista të pambaruara të vdekurish. Dhe xhepet e tij vringëllonin nga lekët tamam si zilet e rrumbullakta të temjanicës që tundej papushim.

Prita e prita me ankth sa të largohej kortezhi. U largua. Unë me qirinë e ndezur në dorë kërkoja copën e letrës që hodhi urata. «Ah sikur të mos jetë ajo copë ku janë shkruar emrat e babait dhe të nënës dhe të vëllait të gjorë!».

E gjeta! E mora dhe e laga me lot. Më dridheshin duart. Ngaqë sytë i kisha të mjegulluar, nuk i shqova dot emrat. Fshiva sytë dhe pashë se urata kishte hedhur poshtë gjysmën e fundit të listës. «Ah uratë, uratë!» — klitha i dëshpëruar në kulm. — Ah, nënë, o nëna ime!».

Mbeta si i mjerë. Që aty prapa kënga gjemonte në veshët e mi. Shtërngova letrën e përsëri e çela. Qava. Kurse flaka e qiririt me gjuhën e saj përvëlonte e puthi, e lëpiu dhe e përpiu fare letrën ashtu si përpiu dhe ndjenjat e respektit tim ndaj uratës.

PAPA LEKA I MALLKUAR

Një nga burrat që e adhuronte më shumë papa Lekën, ishte Marko Gjoni. «Dy dhurata ka urata — thoshte Markua — diturinë dhe perëndinë». Këtë mendim kishte pothuajse gjithë fshati: «Njeri i perëndisë dhe i urtësisë».

Papa Leka kishte mbaruar shkollën fetare në Greqi. Kishte parë dhe Athinën dhe flishte gjithnjë për atë qytet me Akropolin dhe me tempujt e perëndive të lashta.

— Aman, o papa Leka, — i lutej Markua, — tregona, more, aman, se si është Athina.

— Nuk tregohet dot me gojë. . .

Pastaj urata me marifet u kallëzonte gjithë ato që kish parë dhe që kish dëgjuar e lexuar për qytetin e lashtë të filozofëve dhe të dijetarëve helenë. Shumica e fshatarëve e dëgjonin, po nuk u vinin vesh rrëfimeve të tij, se e dinin që papa Lekës i përvëlohej xhani.

për Greqinë. Kundërshtar të rreptë kishte shumë të rinj, po sidomos Vasil Gjomitron.

Vasil Gjomitrua kishte punuar disa kohë në Athinë dhe kishte marrë pjesë në disa mbledhje që bëheshin në Odhos Eolu nga revolucionarët. Kishte dëgjuar atje të flitej për demin e madh që i sjell njeriut feja dhe për jetën e shthurur dhe imorale të shenjtorëve. Pa, kur binte rasti që Vasili të takohej me papa Lekën, ky i fundit e quante të mallkuar.

Në një vdekje ku burrat e fshatit, ashtu siç është zakoni, flasin e kuvendojnë për të lehtësuar dhembjen e të afërmeve të të vdekurit, na qenkish dhe papa Leka, se papa Leka e kish kushëri atë që vdiq. Na qenkish dhe Vasili dhe Markua. Dikush pyeti papa Lekën në se kish perëndi.

Papa Leka bëri sikur nuk e dëgjoji këtë pyetje.

— Perëndi nuk ka: — tha Vasili.

— Si s'ka perëndi? — tha një tjetër. —

Po të mos kish perëndi, nuk do të kish dhe priftërinj.

Disa çfaqën këto mendime:

— Perëndi ka.

— Nuk ka.

— Ka.

— Nuk ka.

— Po të mos kish perëndi, s'do të kish as njeri.

— Po të mos kish perëndi, s'do të kish as jetë, as vdekje.

— Perëndinë e krijoi njeriu nga frika.

— Njeriu e krijoi, njeriu e varrosi. . .

Disa qeshën me këtë mendim të fundit dhe dikush tha:

— Ku e varrosën?

— Pse s'flet papa Leka? Ai i di të gjitha.

Papa Leka pinte duhan, shikonte larg dhe buzëqeshte me ironi kur dëgjonte këto mendime. Dhe thoshte me vete: «Injorantët. . . Dhe kanë guxim të mohojnë qenjen e të madhit zot! Po kjo është propaganda komuniste.»

Markua hante veten dhe priste mendimin e papa Lekës. Dhe thoshte me vete: «Hape gojën dhe me një fjalë nga ato fjalët e tua të arta mbyllua gojën këtyre të pabesëve, sidomos atij Vasilit të pa fe.»

Pas kësaj nisi një bisedë e zjarrtë.

Vasili: (duke qeshur) Unë mendoj se njerëzit që janë më të prapambetur, besojnë akoma se ka perëndi.

Markua: (nuk u përmbajt) Pse, vetëm zotrote na qenke i përparuar?

Vasili: Ata që janë të zhvilluar, qeshin kur dëgjojnë këto.

Markua: Po papa Leka nuk është i zhvilluar?

Vasili: papa Leka është i zhvilluar vetëm për të na gënjyer ne, se vetë ai nuk beson. E kam parë që edhe javën e zezë ka ngrënë mish.

Papa Leka qeshi. Pastaj me atë zërin e tij të trashë dhe të zgjatur tha:

— Jo ti që s'di se nga pjell pula, po njerëz me pesë diploma universiteti e kanë lëftuar fenë dhe s'i kanë bërë gjë. Ti je analfabet. . .

Markua qeshi me zemër. Dhe disa fshatarë të tjerë morën frymë të lehtësuar, se nuk u pëlqyen aspak ato që dëgjuan nga Vasili.

Vasili, siç ish i mbështetur në mur, mblo dhi këmbët dhe tundi kokën si ai që është gati për të sulmuar ndonjë kundërshtar.

— Dua të të bëj këtë pyetje, o papa Lekë:

— Pyetjet e tua janë pa kuptim. Dhe pyetjeve pa kuptim unë s'kam se si t'u përgjigjem.

Kjo përgjigje disa i kënaqi, sidomos Markon, po disa nuk i kënaqi. Dhe njeri prej atyre që nuk u kënaq ndërhyri.

— Vasili le ta bëjë pyetjen. Ne këtu nuk jemi në provim. Bisedojmë dhe flasim mbarë e prapë. Papa Leka duhet të përgjigjet. Pyete Vasil!

Vasili: Pse përpara njeriu ishte politeist dhe më vonë u bë monoteist?

Burrat lëvizën nga vendi. Shumica nuk e kish dëgjuar kurrë Vasilin. Tani që bëri këtë pyetje, e panë dhe filluan t'ja dëgjojnë fjalën.

Papa Leka me qetësi olimpikë, imponant dhe madhështor si gjithnjë për sytë e Markos dhe të shokëve të Markos, fërkoj njëherë atë mjekër të prerë si të Ali Pashë Tepelenës, i hodhi një shikim përçmues Vasilit, pastaj, duke shikuar pleqtë që kish përkundruall atij, aty në krye të sallës së mbushur me burra të ulur këmbëkryq, tha:

— Perëndia e urdhëroi njerinë të krijojë format e besimit. Dhe heshti. Të gjithë hesh-tën. Prisin më shumë. Shumë shkurt i ra urata. Dhe pasi kjo heshtje vazhdoi tri minuta, Vasili qeshi dhe tha:

— Domethënë perëndia urdhëroi që unë Vasil Gjomitrua të mos e besoj atë? Dome-thënë perëndia urdhëroi që gjithë njerëzit me kulturë dhe punëtorët e zhvilluar të mos e besojnë atë? Domethënë perëndia urdhëroi që disa të besojnë diellin, disa hënën, disa viçin, disa kaun, disa Mesinë, disa Krishtin, disa Muhametin, disa Budën, disa ujin e disa pa-ranë?

Burrat e dëgjuan pa marrë frymë Vasi-

lin. Dhe kur ai mbaroi dhe qeshi, shumica qeshën.

— Pse? — pyeti dikush — edhe paraja perëndi është?

Vasili tha:

— Paraja është perëndia e atyreve që predikojnë në emër të perëndisë.

Papa Leka u duk sikur u prek dhe sikur u zemërua. Këtë e kuptuan ata që e kishin pranë, se drita e llambës nuk i binte në fytyrë, pasi llamba e vajgurit ishte varur në mur, përmbi kamillafin e tij dhe fytyra nuk i dallohej kur i ndryshonte.

Dhe për të ndërruar bisedë, folën për sëmundjet e bimëve, sidomos të ullinjve që nxiu degë e gjethe dhe prishi gjithë ato qindra e qindra rrënjë.

— Po këtë sëmundje perëndia e dërgon? — pyeti Vasili.

— E ç'hyn perëndia në sëmundjen e ullinjve — tha Markua serioz.

— Atëhere pse urata paguhet e shkon dhe u hedh ujë të bekuar?

Fshatarëve u pëlqente polemika me priftërinjtë. Shumica e qyfyreve që vetë ata kishin krijuar, ishin për Nastradin hoxhën dhe për uratën. Por ndërsa Nastradini si personazh tallte të tjerët, urata kurdoherë vihej në lojë

prej të gjithëve. Tani që Vasili e sulmonte papa Lekën, priftin më të ditur që kish parë fshati gjer atëhere, fshatarët gjallëroheshin dhe kërkonin të englandiseshin se patjetër urata do të zemërohej.

— Po ti, more Vasil, ku i mësove këto?
— e pyeti njeri që kishte pranë.

— Mua sytë m'u çelën në mërgim nga punëtorët e zhvilluar. Se, që thoni ju, punëtorët përjashta janë të organizuar dhe kanë partinë e tyre dhe ata, që thoni ju, kanë gjetur burimin e shtypjes së njeriut qoftë nga besimet e kota, që u shërbejnë shtypësve, qoftë edhe vetë nga shtypësit që përdorin njëmijë marifete mbi kurrizin e punëtorit. Shtypësit nuk e besojnë fare perëndinë. Pse, kujtoni ju se Musolini dhe Metaksai mbajnë kreshmë?

Markua u kollit fort. Pëshpëritjet u shtuan dhe burrat shikonin papa Lekën.

— Pastaj, — vazhdoi Vasili, — pse papa Leka e lidh çështjen e fesë me çështjen e kombësisë? Ai thotë se Zeusi rrinte në majë të Olipit.

— Olimpi, — tha papa Leka, është mali i shenjtë, ku më parë kishte qendrën Zeusi.

— Ç'është Zeusi? — pyeti një fshatar tjetër.

— Zeusi, është zoti... Ashtu quhej më parë, Zeus. — tha papa Leka.

— Më parë zoti nuk rrinte në majë të Olimp, po në majë të Tomorrit, — tha një i ri, dhe i hodhi një shikim Vasilit.

— Po, — thanë disa të tjerë, — Zoti më parë banonte në majë të Tomorrit.

— Zeusi shtabin e tij e kishte në majë të Olimp — tha duke u nxehur papa Leka.

— Dhe pastaj fluturoi për në qiell — u tall Vasili. — Këto janë përralla. Janë gje-pura... Tani është turp të zihen në gojë ato besime të lashta.

Burrat biseduan shumë kohë se ku e kishte qendrën Zeusi, në Tomorr apo në Olimp. Ata që ishin me papa Lekën, thoshin se zoti e kishte selinë në Olimp, kurse shumica ngul-te këmbë se zoti qëmoti e kishte selinë në Tomorr. Këtu Vasili gjeti rastin të pyeste pa-pa Lekën:

— Pse mbron mendimin që zoti e kishte selinë në Olimp? Patjetër që për grekët zoti e kishte selinë në Olimp, po për ne, shqiptarët, zoti e kishte selinë në Tomorr.

— Kush, more, flet në botë nëpër libra dhe në histori për zotin e Tomorrit? Librat dhe historia flasin për zotin e Olimp — tha papa Leka.

— Librat dhe historia e grekëve ashtu thonë, po librat dhe historia jonë nuk thonë ashtu.

Papa Leka nuk guxonte të thoshte aty atë që mendonte dhe që propagandonte fshehurazi. Tundi kokën dhe duke e mbajtur veten, tha me zë ironik:

— Na doli dhe Vasili njeri i ditur, që i di të gjitha! — dhe pa me radhë ata që kishte pranë. — Le ta lëmë këtë bisedë, se bëjmë dhe gjynahe!

Papa Leka nuk deshi të vazhdonte më. Po ja që një fshatar i cili s'kishte folur gjer atëhere, po që i kishte dëgjuar të gjitha, ju kthye me këtë pyetje:

— Le ta zëmë se më parë zoti ishte ja në Tomorr ja në Olimp, po pastaj pse hipi në qiell?

— Se do ta zinin turqit — tha një tjetër fshatar.

— Jo turqit, po bolshevikët. . .

— Jo bolshevikët, po Vasili dhe shokët e Vasilit.

— Pse ka frikë perëndia nga Vasili?

— Unë nuk marr vesh gjë more shokë. Këta flasin për perëndinë si për Mero Lamçen.

Markos i vinte plasje që kuvendi mori këtë drejtim. I vinte plasje që papa Leka nuk

ngrihej e ta bënte rezil atë Vasil budallanë, që s'dinte se ç'thoshte. I vinte plasje që emri i perëndisë po bëhej leckë dhe që papa Leka nuk ngrihej e t'i mallkonte gjithë ata që ngulnin këmbë se perëndia na qenkish frikacake, prandaj la Tomorrin dhe Olimpën dhe u fsheh në thellësitë e qiellit.

Mendja e fshatarëve u bë dhallë. Dhe gjaku i papa Lekës ishte ndezur, se nuk mund të shfrynte dhe të thosh atë që ndjente. Ai ndjente një dashuri fanatike për çdo gjë greke, sa arrinte të thoshte se Krishti ishte grek, se zoti ishte grek, se nga Greqia bota ka përfituar të parit dhe të folurit dhe gjithë shpikjet që ka arritur gjer sot mendja dhe dora e njeriut. Aeroplani që fluturonte në qiell, ishte shpikja e mendjes greke. Automobili ishte shpikje greke. Vaporit ishte shpikje greke. Ilacet, veglat e punës dhe ungjilli ishte greke. Këto ai nuk i thoshte kudo. I thoshte aty ku duhej. Për shembëll, këto ja kish thënë shumë herë Markos. Bile Markos i kish thënë edhe se gjithë ortodoksët janë grekë dhe gjithë myslimanët janë turq. Andaj Markua ëndërronte të shkonte edhe ai një herë në Athinë para se të vdiste. Të shihte kryeqendrën e krishterimit ku dhe flamuri ka kryqin si simbol.

E ç'nuq i kish molloisur urata Markos gja-

të shumë vjetëve. I kish thënë se ne, shqiptarët ortodoksë, ishim grekë dhe duhej patjetër që mendjen ta kishim te Greqia. I tregonte se shenjtorët e shumtë ishin grekë dhe se shën Sofia e Stambollit ishte tempulli më i shenjtë grek, që një ditë patjetër do t'i kthehej nënës Greqi. I tregonte se sinoret e Greqisë nuk dihet se ku nisin e ku mbarojnë. I kish thënë se zoti dhe Krishti Greqinë e kishin në zemër dhe një ditë do t'i jepnin tokat e saj të shenjta, që sot ja mbajnë Turqia, Shqipëria, Bullgaria dhe Jugosllavia. Dhe Markua tundte kryet dhe bënte kryqin dhe lutej që këto të drejta të Greqisë t'i jepeshin sa më parë me ndihmën e Krishtit dhe të shën Spiridhonit që ishte në kasë në Korfuz.

Markua ishte një burrë i urtë, me mustaqe të përdredhura, të cilat urata i kishte krahasuar me ato të Kollokotronit, me trup të mbushur dhe të drejtë, të cilin urata e kishte krahasuar me atë të Foto Xhavellës, me flokë të dendura dhe të përdredhura, të cilat urata i kishte krahasuar me ato Karaiskaqit. Me sy të zes dhe të mëdhenj, të cilët urata i kishte krahasuar me ato të Marko Boçarit.

I kishte rrëmbyer shpirtin dhe e kish bërë për vete të gjorin Marko. Dhe Markua kënaqej kur urata i tregonte çudirat e Athinës

dhe të shenjtorëve të cilët ishin ndriçuar nga Athina. Nga gjithë shenjtorët më i preferuari ish shën Kozmai, ose Çoban-babai. Ai na qenkish profet dhe profecitë e tij gjithnjë dilnin. Dhe çdo profeci që trillohej nga mendja e uratës, ose nga cilido tjetër, i atribuohet Çoban-babait. «Ka thënë Çoban-babai se, kur të piqen dy dimra bashkë, do të bëhet qameti. Ka thënë Çoban-babai se duhet të varrim në derë trastën me miell që, kur të vijë fundi i jetës, trasta që varet në derë, të na përplasit në ballë që të kujtohemi e ta marrim me vete e t'u drejtohemi shpellave. Ka thënë Çoban-babai se kur okupatori do të vërsulet nga jugu, do të jetë fundi i jetës... «Këto profecira dhe të tjera i kallëzonte papa Leka me madhështi e duke mbyllur sytë. Dhe Markua e dëgjonte, dhe ato që dëgjonte, ua thoshte të tjerëve.

Një pasdreke ishin të dy bashkë aty në shkallën e shtëpisë së Markos. Kafënë e kishin pirë. Shikonin detin. Urata i kallëzonte për gjerësinë e detit. Pastaj me marifet nisi t'i kallëzonte po ato që kushedi se sa herë ja kishte kallëzuar: për vendet e shenjta e sidomos për Athinën.

— Ah! ah!.. — përsëriste i ziu Marko — Si s'vajta edhe unë një herë para se të vdisja.

— Vend i shenjtë të përtërin, të pastron, të bën krenar. . .

— Po pse krenar?

— Krenar se ne jemi stërniprit e tyre.

— Po nuk jemi stërniprit e Gjergj Kastriotit?

— Jo, ne që jemi ortodoksë, jemi stërniprit e shën Kozmait.

— Po pse na thonë shqiptarë?

— Gabim, more Marko, gabim dhe mëkatë. . .

— Si, more gabim dhe mëkatë? Po ne flasim shqip dhe na thonë shqiptarë.

— Ehu! edhe brenda në Athinë e në fshatrat rreth e rreth Athinës ka që flasin shqip si ne, po ja që nuk janë shqiptarë.

— Po cilët janë shqiptarë këtu?

— Ata që nuk janë ortodoksë.

Markua shihte detin dhe tundte kokën. Dhe mendonte: «Ah, kur do të kem edhe unë fatin të vete një herë andej. . . Pastaj le të vdes. . .».

Dhe ky fat Markos i erdhi pa pandehur. Një kushëri i tij i kish dërguar para nga mërgimi për t'i shpënë vajzën e çalë në Athinë tek doktorët ortopedikë. Urata u gëzua shumë. I vajti në shtëpi dhe i tha se më në fund edhe lutjet që i bënte shën Spiridhonit dhe

Shën Kozmait, u dëgjuan prej tyre dhe ata me zemër të çelur krijuan mundësinë që edhe Markua ta shihte një herë Athinën e shenjtë para se të vdiste.

E përcollën gjer përposh në det. Ai, para se të hipte në benzinatë, bëri kryqin dhe qau nga mallëngjimi. . . se largohej nga vendi. Dhe vendi është i dhemshur, sado e shenjtë që të jetë Athina. Benzinata lundronte drejt jugut duke çarë detin, kurse Markua kundronte malet që i largoheshin, dhe diçka nisi ta mundonte: «Po sikur të vdes larg vendit? Po sikur të mbytet benzinata? Është i dhemshur guri ynë. S'dua të vdes larg tij.» Ashtu mendonte duke shikuar malet që largoheshin e largoheshin gjersa humbën.

Gjersa arriti në Pire, Markua mendjen e kishte te vendi ku lindi, te gurët e fshatit. Dhe kur kalonte nëpër mend gjithë çastet më të shënuara të jetës së tij, gjithnjë i dilte përpara fytyra e shenjtë e papë Lekës. Dhe të gjitha ato që papa Leka i kish thënë me mijra herë, i kujtonte dhe gëzohej se ja, erdhi ora që edhe ky të shikonte një herë vendin e shenjtë. Qylafin e bardhë e kish të ri. Dhe brucin të ri e kish. Goxha bruc, gjer përposh në kërcinj të e këmbës.

E ëma e vajzës së çalë, i tha: — Erdhëm.

Markua e kishte humbur, se Pireu është një liman i madh dhe me një lëvizje shumë të madhe. Gjëmonin trumbat dhe sirenat e vaporëve që hynin e dilnin. «Më thoshte mirë papa Leka. . . Këtu qenka ç'qenka!»

Benzinata ju afrua molos, pasagjerët nisën të dilnin. I thanë dhe Markos të zbriste. Ngjeshi mirë qylafin e bardhë, hodhi më mirë brucin e ri, përdrodhi musteqet dhe, me të zbritur në sterë, bëri disa çapa tutje, mori frymë thellë, bëri kryqin dhe u gjunjëzua të puthte truallin e shenjtë. Kur u gjunjëzua, bruci ju përhap shumë dhe zuri kalimin. Udhëtarët u ndalën të habitur dhe bile të frikësuar. Dhe në kohën kur Markua thoshte lutjen, një shkelm i fortë e goditi në kurris saqë e përmbysi. Nuk kuptoi gjë aty për aty, se dhembja ishte më e fortë se habia.

— Çohu, derr! — Këto fjalë greqisht i dëgjoi mirë Markua.

Mezi u ngrit duke mbajtur mesin me dorë. Para tij pa një korofillak me fytyrë më të ashpër se atë të xhandarit. Korofillaku i bërtiti me egërsi:

— Ku je këtu, në Shqipërinë tënde të zgjebosur?

— Si? — i klithi Markua, po nuk arriti të thoshte atë që kish në majë të gjuhës, se

korofillaku ja përmbloodhi me një shuplakë aq të fortë, sa ja shkundi nga mendja të gjitha ato që i kish psallur me vite papa Leka. Dhe për çudi, në xixat që i lëshuan sytë ju bë trupi i papa Lekës i thërmuar — **Palo arvaniti kacikoklefi** ¹⁾. . . Shko në vendin tënd të shtrihesh ashtu për t'u çmorritur, kacikoklefi i dreqit. . .

Markua e humbi fare. Mendoi të kthehej përsëri në benzinatë, po nuk qe e mundur, se udhëtarët shtyheshin përpara duke thirrur me të madhe: «Lironi rrugën! Lironi rrugën». E shtynë Markon. Gruaja e zezë dhe fëmia qanin me të madhe, se s'kishin parë kurrë që të qëllohej me shuplakë një burrë plak me musteqe, e sidomos xha Markua i cili kishte ardhur këtu për hallin e tyre. . . Markua dëgjoi dhe zëra të tjerë që ulërinin: «Kapeni dhe zhdëpeni në dru. Ç'farë vodhi? Burgoseni palo arvanitin e dreqit. Ndiqeni që këtej! Të shporret në vendin e tij! «Të gjitha këto i thoshin në gjuhën greke. «Po pse ai i mallkuari më thoshte se dhe këtu flasin shqip? Ah, i mallkuar, Në u kthefsha dot gjallë!»

Disa u ndihmuan të hipnin në tren. Se edhe atje kish njerëz të mirë dhe të sjellshëm. Bile disa e dënuan sjelljen brutale të korofi-

1) shqiptar i keq, kusar keqërish.

llakut. Dhe flisnin kundër korofillakëve dhe kundër shtypësve. Dhe Markua i dëgjonte dhe ju kujtua Vasili.

Urata e kish porositur t'i blinte një kamllaf të ri dhe një ungjill të ri «Posi... posi...» thoshte me vete Markua. Dhe bënte ç'bënte e dëgjonte udhëtarët që flisnin. Ata shanin korofillakët dhe qeveritarët. Thoshin fjalë që Markua nuk i kuptonte. Ata zinin në gojë grevën e madhe që kishte plasur në Athinë. Punëtorët kërkonin të drejtat e tyre. Dhe, me të dalë në stacionin e Athinës, Markua, duke patur pranë vajzën e çalë dhe nënën e saj, dëgjoi thirrje të llahtarshme. Kur doli në rrugë, pa mijra njerëz që thërrisnin: «Poshtë shtypësit! Poshtë vjedhësit dhe gjakpirësit e popullit! Duam bukë! Duam bukë! Duam drejtësi!» Të tre udhëtarët bashkë, të ngjitur, shikonin dhe habiteshin. Nuk dinin ç'të bënin.

Markua me këto që shihte, dhe me këto që dëgjonte, gati sa s'po çmendej. Ai vetë ish poshtëruar aq shumë, sa i dukej sikur të gjithë ata që thërrisnin kështu, e dinin dhembjen dhe turpin e tij. U mënjanua me gruan dhe fëmijën dhe i shastisur priti të ndizej ndonjë sherr i llahtarshëm. «Pa tjetër që do të kërcasë kopaçja» — mendonte. Dhe zemra ja desh këtë.

Grevistët që demonstronin aty në Sheshin

Omonia thërrisnin me zëra të ndezur. Markua tha me vete: «Milet i çmendur. Ah, mor papa Leka i mallkuar, në u kthefsha dot i gjallë!»

Veshët i gjëmonin. Gjaku i ish ndezur më keq se atyre që çirreshin duke thirrur dhe duke ngritur grushtet përpjetë. Nuk dinte se ku të fshihej. Kujtonte se ajo turmë e tërbuar do të vinte dhe do ta përllante me vete. Dhe në kohën kur ky vriste mëndjen se ku duhej të fshihej, sytë i panë atë që nuk do ta harronte kurrë: qindra e qindra korofillakë — tamam si ai që e rrahu në Pire — duke mbajtur në dorë hunj e shkopinj, u vërsulën në turmë dhe nisën të godisnin burra dhe gra. U bë një përleshje e tmerrshme. Pastaj krisi pushka. Markua rrëmbeu vajzën e çalë dhe vrapoi tutje në një rrugicë. Gruaja i shkonte pas duke qarë. U çel një derë dhe një grua u thirri: «Eni brenda.» Dhe kur u futën brenda dhe zunë të qetësoheshin pakëz, gruaja që i futi brenda, u tregoi për vuajtjet e popullit dhe shtypjen e madhe të kapitalistëve.

Markua donte të pyeste për diçka. U mendua e u mendua, dhe së fundi e pyeti:

— Po Dhespoti dhe priftërinjtë ç'bëjnë?

Gruaja e mirë që i futi në shtëpinë e saj, tundi kokën dhe tha:

— Dhespotët, priftërinjtë, kallogjerët, shenjtorët janë me ta.

— Me kë? — pyeti i habitur Markua.

— Me korofillakët, me shtypësit, me gjakpirësit.

Këto fjalë për Markon qenë më të forta se shkelmi dhe dacka që hëngri në Pire. Pa dashur bëri kryqin, mbylli sytë, dhe i doli përpara papa Leka. «Ah, i mallkuar, në ardhça gjallë në fshat, pa ta tregoj unë!»

Gruaja e mirë u ndihmoi me sa mundi. I shpuri në hotel Evia, të rrugës Veranzeru, se aty mblidhen shumë shqiptarë. Markua as që doli përjashta. Ndenji në hotel gjersa grua-ja mbaroi punën me doktorët. Disa studentë shqiptarë u dhanë të gjitha ndihmat e duhura. Bile ata i përcollën edhe gjer në Pire. Markua donte t'i pyeste në se kish tjetër skelë për t'u nisur, se nuk donte t'ja shikonte më surratin atij korofillakut dhe Pireut. Po atyre nuk u tha gjë, se ato që i kishin ngjarë, nuk ja kish kallëzuar askujt.

Edhe duke udhëtuar për në atdhe, i bëhej gjithë ky udhëtim si një ëndërr e ligë dhe e llahtarshme. I dilnin përpara priftërinj, dhespotë dhe korofillakë me hunj në duar, që godisnin burra dhe gra të veshur keq. I bëhej pastaj papa Leka që i kërkonte kamillafin dhe ungjillin. «Dale të kthehem shëndoshë e mirë

pa ta jap unë kamillafin dhe ungjillin, o i mallkuar!»

Benzinata çante detin drejt veriut. Malet e Shqipërisë u dukën. Markua u ngrit më këmbë dhe hapi duart sikur deshi t'i përqa-fonte së largu. Edhe kur benzinata hodhi ankorën dhe nisi t'i afrohej shkëmbit-mol; Markua akoma ishte më këmbë. Ishte gjallëruar dhe nisi të vinte në vete. Me të hedhur këmbën në shkëmbin-mol, u gjunjëzua dhe puthi gurin. . . Dhe çau. . . «O vendi im, o guri im, o jeta ime, o varri im, o nderi im!» E ngritën. Ai nuk tha gjë. Edhe në shtëpi nuk thoshte gjë. Vetëm kur erdhi papa Leka dhe i tha «mirëseerdhe» dhe «a ma prure kamillafin dhe ungjillin», ky u ngrit më këmbë, e kapi nga mjekra dhe i bërtiti: «I mallkuar, mashtronjës, korofillak. Ti vendin e ke atje, atje me ata dhe jo këtu. Shporru që këtej!» Dhe e goditi me shkelm nga prapa, ashtu siç e kish goditur atë korofillaku në Pire.

Dhe, megjithëse Markua nuk i kallëzoi asnjëri hatanë që e kish gjetur, gjithë fshati e kish marrë vesh. Vasili erdhi dhe e gjeti. E pyeti se si kaloi në atë vend. Dhe Markua duke e përqaftuar i tha:

— Çmëdinë! Çmëdinë!

Vasili qeshte me të madhe. I gjithë fshati

e mësoi skenën tragjike të papa Lekës, të cilit akoma i dhimbte mjekra.

— Ta kisha thënë unë, more Marko... Ai nuk është prift po spiun dhe agjent i të huajve. Po, — shtonte akoma duke qeshur, — do të shkosh në meshë të dielën?

— Kurrën e kurrës nuk shkel më në kishë.

— Ta kisha thënë unë, more Marko, se kisha është krijesë e shtypësve. Perëndia e kishës është paraja. Ku ka perëndi, more Marko?! Dhe këta horra që gjoja i shërbejnë perëndisë, e dinë fare mirë se s'ka gjëkund perëndi. Ata lëftojnë që perëndia të mos dënohet me vdekje nga populli, se po u zhduk dhe perëndia e krijuar prej tyre, ata humbasin një armë të fuqishme të sundimit të tyre, more Marko vëllai. Pastaj, duke e ulur zërin: — Po, me të vërtetë të goditi ai qën aty në Pire.

— Aman, vetëm këtë mos ma zërë më ngojë! Po dije se të gjitha këto që pësova, i kam nga papa Leka i mallkuar.

— Ta kisha thënë unë i ziu.

— Epo, ti dije më shumë se unë. Ne jemi qorra, more vëlla.

— Aty mbështetet dhe feja, te njerëzit qorra.

— Unë mendoj se këta edepsëzë, që hiqen

si fetarë dhe që e dinë se s'ka as perëndi, as shejtanë, as botë tjetër, duhet të dënohen me vdekje, të shfarrosen, se këta na morën në qafë.

— Kush t'i dënojë me vdekje? Mbrëti dhe xhandarët, arhondët dhe spiunët e këtij regjimi shtypës? Je në vete? Përkundrazi, ata na dënojnë me vdekje ne, që themi se nuk ka perëndi. Ata e mbrojnë me çdo kusht, bile edhe me luftë botërore, jetën e perëndisë së paqenë. Se Perëndia e paqenë është për ta kë-shtjella më e fortë e mbrojtjes së pasurisë së tyre.

Markua, këto i kish dëgjuar shumë herë nga Vasili. Ndizte e shuante cigaren dhe pohonte me gjithë zemër duke tundur kokën për gjithë ato që i thoshte Vasili.

Folën gjer vonë. Dhe kjo bisedë për Markon ishte, si të thuash, balsami i qetësimit të shpirtit të tij të revoltuar.

Kur u ndanë, Vasili e porositi që të mos bënte ndonjë marrëzi pa u këshilluar me të. Po Markua nuk i tha Vasilit se papa Lekës i kishte dërguar një pusullë me këto fjalë: «O i mallkuar dhe i shitur, ki mendjen e mos më dil përpara se ja ti, ja unë.» Papa Leka këtë pusullë e shpuri tek kapteri i xhandarmerisë. Kapteri i xhandarmerisë e thirri Markon në postëkomandë dhe aty, duke i tundur kamxhi-

kun e trashë, i bërtiste: «Na qenke bërë bolshevik e? Na paske filluar të shash perëndinë, e? More mistrec, more i pafe, more qen e bir i qenit! Kush je ti, more, para perëndisë? Ti je një krimb. Një krimb i mjerë.» Dhe i shkretiti Marko i tha kapterit të xhandarmerisë: «More, zoti kapter, papa Leka është një agjent i huaj, që e urren atdheun tonë.» Po kapteri ja preu shkurt: «Papa Leka është një patriot se e do mbretin. Se e do perëndinë. Dhe mos e zerë më ngojë papa Lekën (këtu zërin e trashi dhe e tundi më shumë kamxhikun), se ta mora shpirtin, palo bolshevik i shitur».

Markua ditët e para u frikësua pakëz. Kujtoi se do ta zinin dhe do ta internonin, ose edhe mund ta burgosnin. Po pasi foli me Vasilin që ishte më i regjur në këto çështje, mësoi se si duhej lëftuar prifti i mallkuar dhe perëndi e paqenë. Aty ku kishte besim, ai çfaqte mendimin e tij, dhe aty ku nuk arrinte dot të përgjigjej mirë, si për shembëll kur e pyesnin: «Po kush e krijoi njerinë? Po kush e krijoi botën dhe yjtë? atëhere e priste shkurt: «Këto nuk i ka krijuar as papa Leka e as kapteri. Këtë e them me plot bindje. Ti, në daç besoje, në daç mos e beso.»

Një ditë Markon dhe Vasilin i kishin thirrur në postkomandë. Aty i kish rrahur kap-

teri dhe u kish dhënë ultimum: «Po thatë se nuk ka perëndi, do t'ju dënojmë me burgim të përjetshëm». Vasili i kish thënë: «Mor, zoti kapter. Ti je muhamedan, ç'ke me ne? Pastaj ti nuk je hoxhë që të dalësh xhandar i perëndisë së paqenë». — «Si? — ulëriti kapteri. — Vazhdon të thuash se nuk ka perëndi? Pa thuaje edhe njëherë?» Vasili qeshi dhe u përgjegj: «Ti thua ka, unë them nuk ka. Po të ketë, na e kallëzo ku është. Si është? Sa i ka sytë dhe sa e ka rrogën». Kapteri, kur dëgjoi fjalën rrogë, vrejti vetullat e trasha, shfryu një herë si mushka në burim dhe tha: «Sa e ka rrogën? Po kush e paguan zotin, mor torollak?» Qeshi një copë herë me histerizëm dhe menjëherë u vrejti e u bë si bishë: «Ti po tallesh edhe me mua, e?» Dhe e goditi rëndë në hundë. Gjaku i plasi Vasilit, po e mbajti veten. Dhe i tha kapterit: «Për këtë trimëri kush do të të paguajë? Perëndia apo papa Leka që është agjent i huaj dhe kërkon të shesë edhe atdheun tonë në emër të perëndisë së paqenë?»

Xhandari lidhi Vasilin edhe Markon dhe, pasi i shëtiti ashtu të lidhur në fshat, i dërgoi në këmbë në qytet. Aty i mbajtën disa kohë në burg, pastaj i internuan. Dhe fshati u nda më dysh. Një pjesë mori anën e Markos dhe të Vasilit, kurse pjesa tjetër anën e perëndisë, xhandarët e së cilës ishin kapteri dhe papa Leka.

KUSARI

Sytë e tij u ngjanin syve të maces. Dukej i urtë. Dhe po të bisedoje me të, kurrë nuk mund të thoshe se Kozmai ishte kusar. Po ja që Kozmai ishte vjedhësi më i regjur i fshatit. E ç'nuk kish vjedhur?!

Pleqësia kishte rënë në hall. Dikush shfaqti këtë mendim: «Nuk e bëjmë prift që të shpëtojmë?» Të gjithë e pëlqyen këtë propozim. Të bëhej prift Kozmai që të shpëtonte fshati.

Kuvendi i pleqve e thirri dhe Kozmai që dukej kaq i urtë, i padjallëzuar, vajti. Ishte veshur thjesht: me një xhaketë prej ndrilloje të arnuar në bëryle dhe në sup, me pantallona prej doku të arnuara në gjunjë dhe pas, me një këmishë pa asnjë kopsë dhe me opinga të bëra nga goma e rrotave të automobilit. Mbante një kasketë prej kadifeje të zezë, kasketë e vjetër, me strehë të thyer e

mbase pa karton. E ngjeshte thellë, gjer në ve-
tulla.

— Kozma, — i tha më plak. — Ne kemi
menduar një gjë. . .

Kozmai u hodhi një shikim të shpejtë.
«Ndonjë internim» — mendoi.

— Ne kemi menduar. . .

— Jo kemi menduar, po kemi vendosur —
ja priti një plak tjetër.

— Po. Kemi vendosur — vazhdoi plak
i parë — që ti të bëhesh prift.

Kozmai qeshi. Dhe nuk u përgjegj. Tundi
kokën.

— Si thua?

— Ç'të them unë?

— S'ka se ç'thotë. . . — ja priti një plak
tjetër — kjo u vendos.

Kozmai i pa me radhë dhe qeshi prapë,
se të gjithë i njohu. Dhe të gjithëve u kish
vjedhur diçka: ndonjë pulë, ndonjë keç, ndonjë
tepsi, ndonjë bërrucë, ndonjë velënxë, ndonjë
qilim. . .

— Mirë. S'kam se si ta kundërshtoj vendi-
min, — dhe qeshi.

— Pse qesh?

— Se si më duket që unë të vishem me
rasë dhe të mbaj kryqin.

Pas disa ditëve Kozmai u nis për te

dhespoti në Gjirokastrë. I dhanë pesë napolona për dhespotin, një teneqe me gjalpë e një teneqe me djathë të ushqyer me qumësht dhe i thanë:

— Pa këto dhespoti nuk të bën prift. Mba-je mend.

— Mirë... mirë, — aq tha Kozmai dhe u nis.

Dhespoti e priti mirë, mori rushfetet dhe i dha dy detyra: të mësonte përmend «Ati ynë që je në qiell» dhe «Besoj në një perëndi» dhe të mos dilte në pazar pa lejën e tij.

Kozmai u bind. Dita ditës mësonte përmend «Ati ynë që je në qiell» dhe «Besoj në një perëndi». Përrjashta nuk dilte fare. Pas një muaji, e thirri dhespoti. E pa. Mjekra i kish ndryshuar pamjen. Ishte bërë i verdhë. Vetëm sytë i shkëlqenin.

— E i mësove lutjet?

— «Ati ynë që je në qiell» e kam tharë fare, kurse «Besoj në një perëndi»...ë...ë...ë — dhe dorën e djathtë e lëvizte sikur ta pöntë ndonjë shishe.

— E po mirë. Mjaft i ke. Nesër vishesh dhe të hënën nisu.

Qeshte me vete kur veshi rasën dhe ngjeshi kamillafin. U pa në një pasqyrë të madhe të metropolisë dhe u habit. Nuk e kishte për-

fytyruar veten kurrë kështu. Kishte bërë përpjekje të futej xhandar, se i pëlqente uniforma ushtarake, sidomos ajo e xhandarëve, po nuk e pranuan. Kish ëndërruar të vishte një palë rroba nga ato që vishte kryetari i komunes dhe një student që mësonte në Itali, po s'qe e mundur. Ish munduar të qepte një kostum si të atyre që rrinin në lulishten e hotelit të Sarandës, po s'kishte mundur. — «Ç'mendon njeriu në jetë dhe si i del! Për prift kurrë s'më kishte shkuar ndër mend».

* * *

Ishte duke u ngjitur për në fshatin e tij të vogël, aty lart në mal. Në qafë kishte hedhur një dhi të bardhë që e kishte vjedhur rrugës. Dhia ishte lodhur, prandaj e kish hedhur në qafë. Dhe i ngjitej të përpjetës dalngadale. Duke ju ngjitur të përpjetës shumë mendime i lindnin dhe shumë plane bënte. «. . .Do t'ja tregoj unë kryeplakut. Edhe vajzës së tij që nuk më përfillte fare. Do t'ja punoj edhe bakallit që më bëri rezil se i vodha vetëm dy kile sheqer dhe një kile kripë. Po s'ua punova qindin të gjithëve, mos më thënçin papa Kozma». Kur përmendi emrin e tij «papa Kozma» u ndal. «Po. . . në vazhdofshin të më therrasin

kusar?» Nuk i pëlqente ta thërrisnin kusar. Se ky fundi i fundit nuk kishte vjedhur gjëra të mëdha si ata që tani hiqeshin si më të pasurit e fshatit. Ata vidhnin ara, vidhnin kopshte, vidhnin gjithë vajin dhe gjithë dja-thin e fshatit dhe nderoheshin si paria, si ple-qësia, si arhondë dhe si njerëzit më të shquar. «Po s'ua punova qindin, mos më thëncin papa Kozma!»

Disa fëmijë e panë që ngjitej. Ndodh shpesh që kur fëmijët grumbullohen për të parë një gjë të jashtëzakonshme, ndalen dhe burrat edhe gratë. Aty në të hyrë të fshatit u grumbulluan shumë njerëz. Shikonin që ngji-tej një figurë e jashtëzakonshme: një gjë e zezë me një gjë të bardhë. Po të mos kishte he-dhur dhinë në krahë papa Kozmai, fshatarët do të thoshin: «Po vjen një prift.»

— Si laraskë e madhe duket.

— Të jetë grua me shami të bardhë kaq të madhe?

— Po ajo nuk është shami. Duket si shall i bardhë.

E ç'nuk përmendën për atë gjë që ngjitej ngadalë. Vetëm kur u afrua thanë:

— Qënka prifti!

— Kusari!

— Prifti!

— Kusari!

— Kusari prift.

U habitën. Papa Kozmai edhe kur u afrua, nuk e hoqi dhinë nga krahët. I përshëndeti duke buzëqeshur. Të gjithë e rrethuan. Sidomos kalamajtë që pëshpërisnin:

— Është bërë prift.

— Po ç'e ke atë dhi? — e pyeti një burrë.

— Dhi e kam. . .

— Po kush ta dha? Apo e bleve?

— E kam sefte dhe është e bekuar. . .

Burrat e kuptuan dhe qeshën. Kalamajtë nuk e kuptuan.

Kaluan ditë e javë e muaj dhe fshatarët akoma nuk ishin mësuar ta quanin «papa Kozma». Të gjithë «kusar» i thoshin, se «kusar» i kishin thënë vite me radhë. Dhe nuk ishte e lehtë që ta quanin aq shpejt papa Kozma, megjithëse me të vërtetë ishte papa Kozma. Këtij nuk i bënte asnjë përshtypje ky epitete që i kishin ngjitur. Por i bënte përshtypje qëndrimi i epitetëve, që nuk ishin mësuar të kontrolloheshin për përdorimin e pasurisë së kishës. Tani që papa Kozmai u ndërhynte dhe u thoshte se edhe ai donte pjesën e tij, ata kurdisnin intriga në kurris të tij. Po nuk ja kalonin dot ujin nën rrogë. Të gjitha i nuhaste. Të

gjitha i mirrte vesh bile edhe nga rrëfimet e grave dhe të burrave kur kungoheshin.

Duroi sa duroi, pa kur e pa se epitropët e rafinuar bashkë me kryeplakun dhe tetarin, mund t'i kurdisnin ndonjë «krim» të shëmtuar, si për shëmbëll, dhunim të ndonjë vajze, ose «qëllime të errëta» kundër mbretit, vendosi të mblidhte dhimojerondinë¹⁾ dhe epitropët dhe të fliste hapur. I mblodhi në oborr të kishës dhe u tha:

— Ju më detyruat të bëhesha prift dhe u bëra. Po që të lëftoni prapa krahëve, këtë s'e pranoj. Unë të gjitha i marr vesh.

Pleqtë dhe epitropët u panë në sy.

— Unë përpara vidhja gjëra të vogla dhe më quanin kusar. Tani unë jam papa Kozmai dhe mbetem papa Kozma. Më pëlqen shumë që jam papa Kozma, se me të vërtetë ky qenka zanati më i bekuar dhe më fitimprurës.

Ata e shikonin dhe e dëgjonin.

— Unë do t'ju varros. Unë do të pagëzoj fëmijët tuaj. Unë do t'u vë kurorë fëmijve tuaj. Unë kam çelësat e parajsës dhe të skëterrës.

Të gjithë pohonin duke tundur kokën dhe habiteshin me këto që u thoshte papa Kozmai.

— Kam edhe një gjë tjetër për t'u thënë.

1) pleqësia dhe paria e fshatit.

— Urdhëro e fol uratë (ishte hera e parë që papa Kozmai dëgjoi t'i thoshin uratë).

— Po të mos ju pëlqej që nesër vete në Kuç, se më janë lutur t'u gjej një mik për ta bërë hoxhë. Janë pa hoxhë. Vete e bëhem hoxha i tyre...

Pleqtë dhe epítropët u habitën. E dinin që papa Kozmai, nuk tallej. Atë që thoshte, e bënte.

— Mos e thëntë perëndia uratë. Ne mezi u bëmë me priftin tonë. — i tha kryeplaku.

Në këtë mënyrë papa Kozmai i hodhi thellë themelet e karrierës së tij. Gjersa jetoi ai, në fshat asnjë nuk guxonte të bënte ndonjë gjë pa lejën e tij. Që të martohej një njeri, duhet të merrte lejë nga papa Kozmai. Që të bëhej kumbar ndonjë njeri, duhet të merrte lejë nga papa Kozmai. Që të kërkonte njeri borxh, duhet të merrte lejë nga papa Kozmai. Që të largohej njeri, duhet të merrte lejë nga papa Kozmai... Vetëm katër djem që dolën partizanë nga fshati, nuk morën lejë nga papa Kozmai. Ata e lajmëruan që të mos bashkëpunonte me italianët. Po ai, jo vetëm që bashkëpunonte me italianët, po na u bë dhe prift unit, domethënë prift që njihte papën e Romës.

Edhe njëherë tjetër ata katër djem të fsha-

tit që dolën partizanë pa lejën e tij, e lajmëruan që të mos u shërbente shkelësve italianë. Po papa Kozmai, shfryu me buzë të puqura duke thënë se ai nuk çante kokën fare dhe se nuk pyeste njeri për ato që bënte.

Dhe një mëngjes kur papa Kozmai na udhëtonte me një maqinë plot me ushtarakë italianë, pa përmbi xhade shumë njerëz të armatosur që mbanin në kokë kësulë me yll të kuq. Ai njohu katër prej tyre. Po, ndërsa matej t'u fliste, pa të dilte zjarr nga tytat e dyfekëve dhe s'pati mundësi as të hidhej nga maqina. Mbeti aty, i varur në anën e kamionit të zbuluar, me duar të varura, ndërsa kamillafi i ra dhe u bashkua me helmetat e ushtarakëve italianë.

SHENJTORËT E URITUR

At Stefani nuk dëgjonte të shkonte në Karaburun. Ai shkonte rrallë atje edhe kur ishte i ri. Shkonte për të peshkuar me dinamit, ose për të mbledhur pleh në stanet e shumta. Po që kur ishte bërë prift, kurrë nuk i kishte shkelur këmba në atë vend të shkretë.

— Uratë, po do të kënaqesh. . .

— Të kënaqem në Karaburun? Je në vete?

— Pesë napolona i ke. Pastaj, kushedi dhe ndonjë dash. . .

At Stefanit sikur i qeshën sytë.

— Mushka është e mirë. Ti kaluar do vish. Kemi nevojë për ty.

At Stefani mendoi. «Pesë napolona. . . Dhe një dash. . . dhe kushedi. . .»

— E po, për hatërin tënd, — i tha çobanit, — për hatërin tënd, se të dua, mor qerata. . .

— Faleminderit shumë uratë!

U nisën. Mushkën e mbante çobani nga kapistra. Urata mbahej mirë mbi mushkë, se monopati ishte shumë i rrezikshëm. Dhe kur urata me ata sy të vegjël shihte ato gremina të llahtarshme përposh monopatit, thoshte me vete: «Në djall të venë dhe ato pesë napolona dhe ai dash!» Ish penduar shumë. Po tani gjysma e rrugës ishte bërë. Gratë vinin pas. Njera nuse kish ngarkuar një damixanë me raki. Dhjetë kile raki. Dhe raki e vjetër. . .

— . . .Pesë herë e kam parë në ëndërr shën Andrenë, pesë herë, more uratë. . .

— Pesë herë, ë?

— Pesë herë. Dhe më thoshte: «Si më latë kështu?»

— Me të drejtë. Kushedi se sa vjet ka që s'është meshuar në atë kishë të shkretë.

Çobani ish tmerruar nga ëndrrat. Disa i kishin thënë se duhej bërë një meshë. Prandaj ai vendosi të bënte një meshë. Urata fishkëllente mbi mushkë. Çobani tërhoqte mushkën dhe fluturonte nga gëzimi: më në fund do të bëhej dhe mesha në kishën e vogël dhe të harruar të Karaburunit.

Katër gjahtarë derrash, miq të ngushtë të uratës, e morën vesh këtë lajm. Dhe për t'u eglendisur në Karaburun, vendosën të gjendeshin edhe ata në meshën që do të bënte ura-

ta, në atë kishëzë të vjetër dhe të lënë. Ata kishin dëgjuar shumë historira për ngritjen e asaj kishë në atë vend të shkretë. Disa thoshin se në mesjetë, një fshatar që quhej Andrea, vrau pa dashur një shok të tij dhe për këtë ai u pikëllua aq shumë sa mori arratinë. Iku. Thonë se pas njëzet vjetëve ai u kthye përsëri nga Spanja, me emrin Don Andrea. Dhe kur pa se ajo shtëpia e shokut që kish vuarë, ishte shuar fare, u helmua aq shumë sa vendosi që të bëhej eremit. Dhe iku nga fshati e shkoi në vetminë e Karaburunit ku ngriti vetë kishën e vogël të shën Andresë. Disa të tjerë thonë se atë kishë e ngriti një detar i cili mbeti pa gjemi, se dallgët ja bënë copë-copë në gërxhet e bregut të Karaburunit. Të katër gjahtarët, miq të ngushtë të uratës, që hante mish derri edhe të premtën e zezë, këto kallëzonin gjatë rrugës për në Karaburun. . .

— Kanë qenë budallenj ata që ngrinin kisha, — thoshte njeri.

— Ashtu ka qenë koha atëhere, — thosh tjetri.

Kur arritën te kisha, uratën e gjetën të shtrirë nën një valanidhe të moçme. Urata, kur i pa, u gëzua pa masë, se nuk i pëlqente vetmia.

— Ku, mor uratë?

— Ku jeni, more shokë, se plasa?! Nga vini kështu?

— Pas gjurmëve të tua — i tha njeri.

— Po unë nuk jam derr... — qeshi i gëzuar urata dhe u ngrit më këmbë.

— Derr nuk je, — i tha tjetri, — po që kur shkele ti këtyre anëve edhe derrat janë trembur dhe janë zhdukur.

Gjahtarët vanë e u shtrinë pranë tij. Ndezën nga një duhan. Urata u kallëzoi për meshën që kreu, për ëndrrat e çobanit, për rakinë që do të pinte... Ata e dëgjonin. Pastaj njeri prej tyre tha:

— Si do t'ja bëjmë? Ne jemi katër.

Urata tundi kokën dhe tha:

— Kur jeni me mua, jeni me perëndinë...

U kallëzoi planin. Ata u shkulën së qeshuri. Dhe vendosën që të gdhieheshin aty. Të loznin kumar, se kartat i kishte në xhep njeri prej tyre.

Stani i çobanit ishte pakëz larg nga kisha e vogël dhe nga valanidhja pranë kishës, ku ishin shtrirë këta. **Urata e urdhëroi më të rinë që të shkonte dhe të thërriste çobanin. Ai u nis.**

— Është shumë dorështrënguar derëzui, po do t'ja nxjerr nga hunda, — tha urata. Të tjerët qeshën.

Dhe para se të vinte çobani, lozën dhe

nga një kollçinë. Prifti humbiste. Po kësaj radhe lozën pa para, prandaj dhe lodra nuk ish e ndezur dhe as që u përdor ndonjë hile.

U pa çobani që vinte. Urata i porositi që të mblihdnin letrat:

— Ju, pasi të hani mirë e mirë, atëhere ejani në stan dhe aty ja shtrojmë me raki. . .

Gjahtarët mezi mbanin të qeshurat.

— More Kiço, — i tha çobanit urata.

Çobani, nuk u ul fare. Ishte lodhur. Shikonte priftin në sy.

— More Kiço, a i ke parë se si janë bërë shenjtorët?

— Si? — tha Kiçua i trembur.

Urata u ngrit me zor duke lëshuar dhe një rrënkim. Ngjeshi kamillafin dhe i tha:

— Eja me mua!

— U futën në kishën e vogël, një **erimoklis**¹⁾ i vjetër. Salla e gjithë mund të ishte tre me tre. Kishte në ikonostas prej guri disa piktura shenjtorësh të thatë. Ngjyrat e përlara dhe të gërvishura. Edhe shiu që pikonte nga çatia kishte gërmuar shumë kanale të vogla mbi shenjtorë që ishin në të dy anët e ikonostasit prej guri.

1) kishë e vogël që ndërtohet larg, brinjave apo maleve.

Kiço çobani bënte kryqin. Urata shikonte i mallëngjyer shenjtorët. Katër gjahtarët që jashtë derës mbanin njeri-tjetrin po shkuleshin së qeshuri.

— More Kiço hajvani, po a lihen kështu shenjtorët?

— Si? — pyeti Kiçua i tmerruar.

— A u ke dhënë gjë për të ngrënë?

— Jo! — u përgjegj Kiçua me sytë që i ishin rrumbullakosur nga tmërri.

— Prandaj dhe janë tharë fare. Shiko këtë shën Andre si është katandisur. Si ata që vdesin nga kolera. Shiko këtë shën Theodhor si është bërë. Shën Theodhori është një shenjtor që ha shumë, që pi shumë.

— Shën Theodhori ha shumë? — pyeste i llahtarisur çobani.

— Si s'të vjen keq për ta, more Kiço. Prandaj të është bërë dhe në ëndërr shën Andrea, se e ka marrë uria të ziun.

Çobani bënte kryqin dhe shikonte fytyrat e prera të shenjtorëve. Me frikë hidhte dhe sytë nga fytyra e vrenjtur e uratës.

— Mos i lerë pa ngrënë se i ngordhe të shkretët.

— Që tani, që tani, uratë.

— Po vetëm dije këtë: shenjtorët nuk hanë kur shohin njeri. Kanë turp, andaj janë

dhe shenjtorë. Kur t'u sjellësh për të ngrënë, ti u a lerë këtu përpara, pastaj ikë. Dëgjon?

— Po ç'hanë shenjtorët? — pyeti me gjysmë zëri çobani.

— Ata vdesin për një çikë mish të pjekur dhe për një çikë raki. . .

Çobani bënte kryqin. Gjahtarët ishin larguar.

* * *

Duke lozur kumar nën hien e valanidhes, gjahtarët shkuleshin së qeshuri me ato që u kallëzonte urata. Qeshnin, po sytë i kishin te duart e priftit, se ai i vidhte letrat dhe ua hidhte të gjithëve.

Pasi mbaruan, urata u tha:

— Ju fshihuni. Unë do t'i them se ikët. . .

Më kuptuat?

Dhe vetë u nis për në stan. Aty u shlodh pakëz dhe, pasi hëngri e piu sa mundi me çobanin, ra dhe e zuri gjumi. Kur u zgjua, die-lli kishte perënduar. Uratës i pëlqente ai vend i vetmuar dhe po mendonte se si ta kalonte natën. Të paktën të fliste me atë nuse që nuk e hapte gojën fare. . . Ai ja njihte gjithë mëkatet, se i ishte rrëfyer shumë herë.

Çobani nuk ishte aty. Kishte shpënë mishin e pjekur dhe rakinë në kishë. Bashkë me

hellin la aty edhe rakinë. Po nuk la as hanxhar, as thikë, as edhe bukë. «Kanë vetë hanxhar shenjtorët» — mendoj dhe, para se të ikte, vajti i puthi dhe u tha:

— Të më ndjeni... të më ndjeni, se nuk e dija unë i ziu. Prandaj kam parë dhe gjithë ato ëndrra të liga.

Kur gdhiu dita, urata që natën e kaloi mirë, ashtu siç dëshëronte, thirri çobanin dhe të dy u nisën për në kishë. I pari hyri prifti. Dhe u drejtua për te grumbulli i kockave. Vuri re se në buzët e shenjtorëve ishte ngjitur dhe nga një cipë ose pak dhjamë. Asnjë pikë raki s'kishte mbetur. Një shishe ishte rrokullisur.

— More, more, — tha i habitur çobani, duke bërë kryqin, — edhe kockat i paskan lëpirë fare! — dhe mori një kockë nga të kurrizit. — More, more, edhe palcën e paskan thithur! — dhe bënte kryqin.

Urata bënte sikur psallte. Po ai nuk psallte tropare të ungjillit, po vargje që i bënte aty për aty, për të tallur çobanin.

Çobani iku duke bërë kryqin. Dhe, sipas fjalëve të uratës, tani bagëtia nuk do të sëmurej më kollaj. Për këtë çobani gëzohej. Gëzohej, dhe sepse ishte i pari aty në Karaburun

që u shtroi një darkë të mirë shenjtorëve të uritur.

Gjatë rrugës së kthimit për në fshat, njeri nga të katër gjahtarët, shokë të ngushtë të priftit, i bëri këtë pyetje uratës:

— Ti që u talle me shenjtorët, nuk ke frikë nga perëndia?

— Si the? — e pyeti urata. Dhe priti sa të kalonin përpara gratë se mos e dëgjonin. — E ku ka perëndi, a derëzi?

— Pse? Edhe ti beson se s'ka perëndi?

— Perëndi ka, po jo në qiell.

— Po ku? — e pyeti i çuditur gjahtari më plak.

— Perëndi ka këtu në tokë, mor hajvan.

— Po cili është? — e pyeti gjahtari i parë.

— Ehu, ti kërkon shumë shpjegime, je dhe gjahtar i mirë. Gjëje vetë, mor jahu! Nga kush varresh ti?

— Unë? — tha i menduar gjahtari i parë. — Nuk varem nga asnjë njeri. Varem nga vetja ime.

— Ë, pra ti qenke perëndia e vetes sate, mor derëbardhë.

Disa të tjerë i bënë dhe pyetje të tjera, por urata ish i mendimit që të mos flisnin më për këtë çështje, se do ta dëgjonin gratë, dhe nuk do t'i shpinin më meshë dhe verë të vjetër.

PAS MESHËS

(Rreth e rreth ajodhimës katër priftërinj. Mbi ajodhimën dhjetra e dhjetra meshë. Në duart e priftërinjve, thasë e shishe me verë. Salla e madhe e kishës është boshatisur. Vetëm kallogjeri shuan kandilët duke psallur).

PRIFTI I PARË: (Duke ndarë meshët në katër grumbuj). Një ti, një ti, një ti, një unë.

PRIFTI I DYTË: (Me sytë e ngulur te duart e priftit të parë, i flet priftit të tretë që pi, po që edhe ai i lëviz sytë pas dorës së priftit të parë). Mos ma përmend se... (Qesh).

PRIFTI I TRETË: (Priftit të dytë). Çfarë të tha, mor aman.

PRIFTI I DYTË: (Priftit të tretë) Të gjitha m'i tha... (Priftit të parë) Hodhe dy atje, hiqe një.

PRIFTI I PARË: (Priftit të dytë) Harrova. (Merr meshën nga grumbulli i tij dhe e hedh sipas radhës).

PRIFTI I KATËRT (Flet me vete) Dhe më duhet të vete në katër Pandeimonë... Ai ço-

bani është larg... **(Duke kënduar)** Po do të vete se ka pjekur një kec.

PRIFTI I TRETË: Kush ka pjekur kec?

PRIFTI I KATËRT: Një Pandeli im.

PRIFTI I DYTË: M'i tha të gjitha... Edhe...

PRIFTI I TRETË: Shëëët. **(Priftit të parë).**

Hodhe dy herë atje...

PRIFTI I PARË: **(Heq një meshë nga grumbulli i tij)** M'u morën mentë.

PRIFTI I KATËRT: Nuk e ha unë atë. **(Psall)** Kam katër Pandeimonë... Dhe njëri e ka pjekur kecin.

PRIFTI I DYTË: **(I zëmëruar)** He, pse hodhe dy atje?

PRIFTI I PARË: Të bënë sytë, se ke pirë shumë.

PRIFTI I DYTË: Kush ka pirë shumë, unë? Akoma s'kemi filluar...

PRIFTI I TRETË: **(Priftit të parë)** Ti ash-tu e bën gjithnjë.

PRIFTI I PARË: **(I zemëruar)** Për shën Spiridhonin që është në kasë, ti je batakçi... **(Merr gjithë meshët dhe i përziën me të dy duart).**

TË TRE TË TJERËT: **(Mbledhin meshët që bien në shesh)** Ke pirë.

PRIFTI I PARË **(Merr shishen dhe pi. Pi aq shumë, sa kur e heq shishen nga goja, akoma shikon lart).** Ç'më çan kokën!

PRIFTI I DYTË (E dëgjon) Kujt i thua ashtu?

PRIFTI I PARË: Shën Pandleimonit... **(E shikon me inat).**

PRIFTI I TRETË: **(Pasi i hedh edhe ato mesha në grumbullin e madh)** Po ç'pate, mor i uruar?

PRIFTI I PARË: Oh, ç'më çani kokën! **(Pi përsëri dhe ulet në fron me shishen në dorë duke zbërthyer rason).** Plasa!

PRIFTI I DYTË: Ashtu e ke zakon. Zgjedh më të trashat dhe më të situat.

PRIFTI I KATËRT: **(Duke hedhur në grumbullin e madh meshët që ka në dorë.)** Ashtu ë? Zgjedh të trashat ë?

PRIFTI I DYTË: Dhe të situat.

PRIFTI I TRETË: **(Qesh edhe pi)** Për Shënmërinë virgjëreshë, për herë të parë e dëgjoj këtë fjalë. Hoj, hoj... gra të situra. Po cilat janë gratë e situra?

PRIFTI I DYTË (Akoma i zemëruar. Pi) Ti qenke tarallak. Aty e ke mendjen gjithnjë. Unë flas për meshët dhe jo për gratë.

PRIFTI I TRETË: Kush është tarallak, mor thatanik e frikacak si lepur.

PRIFTI I PARË: **(Pi)** Ore po kush do t'i ndajë këto meshë?

PRIFTI I DYTË: Mos më çani kokën. Ndajini vetë. Po ama, s'ma hidhni dot.

PRIFTI I TRETË: (Pi dhe fshin djersët e ballit. Priftit të parë.) Pse zgjodhe më të trashat dhe më të situat? Qorra na bëre? Ashtu e ke zakon ti. Hajde ta hedhim në short se kush do t'i ndajë.

PRIFTI I DYTË: Në short.

PRIFTI I KATËRT: (Pasi është afruar) Në short. (Kthen përmbys kamillafin. Hedh katër copa letra në të. Njerës letër i bën një vrimë në mes. I bën shuk. I tund në kamillaf) Merrni nga një. (Zgjatin duart dhe marrin nga një. E hapin).

PRIFTI I PARË: Më ra mua. Unë nuk i ndaj më. (Pi.)

PRIFTI I KATËRT: Ndaji tani e mos na vono se kemi gjithë ata Pandeimonë për të vizituar.

PRIFTI I DYTË: Ti ke më shumë se ne, pse? Edhe ti je hileqar.

PRIFTI I KATËRT: Kush është hileqar.

PRIFTI I PARË: Më mirë thuj se kush nuk është hileqar.

PRIFTI I DYTË: (Pi) Ti je hileqar dhe tamaqar.

(Të katër pinë dhe hanë një copë meshë. Prifti i tretë nxjerr edhe një copë djathë, kurse

prifti i dytë nxjerr një qefull të fërguar. Prifti i katërt nxjerr qepë dhe ullinj. I shtrojnë. Hanë edhe pinë. Hyn kallogjeri i sheh. Fillon të vjedhë meshë dhe shishe me verë).

KALLOGJERI: Si katër shejtanë më dukeni.

PRIFTI I PARË: Kalogjer, eja... eja... dhe pi. (Të tjerëve). Ja njeriu më i lumtur. Grua s'ka dhe mendja kurrë s'i vete për grua.

PRIFTI I DYTË: Nuk e njeh mirë. (Kallogjerit) Shporrmu që këtej.

PRIFTI I TRETË: Lere, se mua m'u rrëfye. M'u rrëfye. (Kallogjerit) Mos më gënjeve?

KALLOGJERI: Unë të gënjej kur rrëfhem?

PRIFTI I TRETË: Domethënë s'ke bërë asnjë mëkatë.

KALLOGJERI: Për kokën tuaj kurrë, kurrë.

PRIFTI I DYTË: Ti je kusar. Ti të këput mëngën pa të kuptuar.

KALLOGJERI: Kurrë.

PRIFTI I DYTË: Dale të shohim se sa meshë ke vjedhur.

KALLOGJERI: Unë? Asnjë.

PRIFTI I TRETË: Lere. Ai nuk vjedh po merr fshehurazi. E pashë. Sa ke marrë?

PRIFTI I PARË: Kur kallogjeri merr fshe-

hurazi nuk i thoni gjë, kurse unë nuk u mora gjë fshehurazi.

PRIFTI I DYTË: Po ti zgjodhe më të trashat dhe më të situat.

(Kallogjeri, përsëri merr dy copë fshehurazi dhe i hedh tutje. Ato rrokullisen si rrota dhe humbasin prapa shenjtorëve).

PRIFTI I DYTË: (Kallogjerit) Pi! Gëzuar dhe rrofsh, se ti je më i ndershëm se ne. **(Mendon)** Eja, eja dhe na i ndaj ti.

PRIFTI I TRETË: Mirë e ke. Ti ndajë kallogjeri, se ai është më i ndershëm se ne.

PRIFTI I PARË: Ai është më i ndyrë se gjithë kallogjerët e Ajon Oros. Ai ja ka hedhur dhe mitropolitit. **(Pi, ha, shfryn).**

(Hanë edhe pinë. Prifti i parë, i pirë dhe i nxehur, me të dy duart shpërndan dhe rrëzon gjithë meshët, mezet dhe shishet. Bëhet një gjullurdi. Prifti i dytë e kap nga mjekra priftin e parë dhe e rrëzon nga froni. Prifti i tretë kërkon t'i ndajë. Kallogjeri mbledh meshët dhe i vërvit në sallë. Ato rrokullisen si rrota dhe fshihen prapa shenjtorëve. Pas përleshjes, të katër priftërinjtë janë të dërmuar. Dy janë në shesh. Dy më këmbë, Kallogjeri, pasi fshehu meshët prapa ikonave të shenjtorëve, ka marrë atë stap të gjatë me të cilin shuan kandi-

lët dhe llambadhat dhe del në derën e mesme të altarit).

PRIFTI I DYTË: (Që është në shesh) Ja perëndia.

PRIFTI I PARË: Perëndia? Ku ka perëndi, mor tarallak.

PRIFTI I DYTË: Ja perëndia (**Tregon me këmbë kallogjerin që rri më këmbë**).

PRIFTI I TRETË: Dreq, paska perëndi! Ja... ja... perëndia. (**Tregon kallogjerin**).

PRIFTI I KATËRT: (**I shtrirë përdhe**) O perëndi. Mirë bëre që erdhe.

KALLOGJERI: Kush tha se nuk ka perëndi? Ti? (**I drejton stapin priftit të parë**). Po ç'jam unë?

PRIFTI I PARË: (**Duke qeshur**) Po... po... Ti je perëndia e vërtetë.

KALLOGJERI: (**Impozant**) Unë jam perëndia e vërtetë. (**Tund stapin**). Çohuni, derra. (**Priftërinjtë tremben dhe mblidhen të katër pranë altarit duke u dredhur. Bëjnë kryqin dhe luten me zë të lartë**). Gjunjzohuni para perëndisë. (**U afrohet dhe tund stapin**) Unë jam perëndia. Meshët ua ndava mirë. Dhe mos u zini tjetër herë se në vend të meshëve do t'u jap shkelma (**Ngre këmbën e djathtë gati për të shkëlmuar. Priftërinjtë struken në altar dhe luten me zë të lartë**).

LEGJIONARI DHE SHENJTORJA

Po të rronte papa Xhimi, patjatër që do të ish gjykuar dhe dënuar nga gjyqi i popullit. (Atë e gjetën të vrarë përjashta fshatit me një letër mbi kufomë: «Spiun dhe bashkëpunëtor i gjermanëve.») Dhe, po të ishte gjykuar, jetëshkrimi i tij me pak fjalë do të ishte ky:

«Dhimo Tasi, lindur më 1899, iku nga Himara në vitin 1920 me italianët që u hodhën në det nga populli. Qysh atëhere ai brodhi shumë vende të Evropës. Përfundoi në legjionin e huaj francez dhe më 1935 u kthye përsëri në fshat. Jo më me emrin Dhimo, po me emrin Xhim. Që kur u kthye në fshat, filloi grindjet me vëllezërit e tij, me fqinjët. Ditë e natë rrinte me gjykatësin dhe me nënprefektin. Pas një viti, u bë prift. Dhe me të ardhur Italia për herë të dytë, u kthye e u bë prift unit, domethënë prift që i shërbeu papës së Romës. Bashkëpunoi me okupatorin...»

Po ai nuk rrojti që të dënohej në fshat

nga gjyqi i popullit. U dënua në mal nga çeta partizane dhe u vra.

Sikur të rronte, ai s'kish nevojë për t'u gjykuar për krimet e shumta që kish bërë gjatë okupacionit. Mjaftonte të zhvishej lakuriq dhe të ekspozohej trupi i tij i mbushur me tatuazhe në të gjitha gjymtyrat... në të gjitha. Tatuazhe me gra lakuriqe, me pamje pornografike dhe data të krimeve të shëmtuara gjatë kohës që u shërbente kolonizatorëve francezë në Afrikë, si legjonier i zellshëm dhe brutal.

Kaq për jetëshkrimin e shkurtër të papa Xhimit.

Tani le të kthehemi në një nga faqet e zeza të jetës së tij:

Me t'u bërë prift, u kthye në një legjionar brutal kundër moralit. Nuk la nuse dhe vajzë pa ngarë. Ato nuk thuhën tani. Po si të mos përmendim tragjedinë e Lolës së vogël?

Jetonte me nënën dhe me një vëlla më të vogël. I jati i vdiq nga veremi. Edhe ajo si gjithë shoqet gjashtëmbëdhjetvjeçare, shkante për dru, shkante për ujë, lante në lumë, shkante në vresht. Gjithnjë kokulur. Nuk qante, po dukej sikur qante.

Ishte ditë e shtunë pas dreke, kur nisi tragjedia e saj. Shkoi në dyqan të blinte fitil

për llambën dhe njëqind gram sheqer. U fut brenda, kokulur. Përshëndeti pa shikuar se cilët ishin ata që ishin ulur aty dhe që kuvendonin duke qeshur. Ajo nuk e pa papa Xhimin, po papa Xhimi e pa. I pa trupin e derdhur. «S'kam parë trup të tillë». I pa fytyrën ovale dhe melankolike, të freskët dhe esmere, i pa syt e mëdhenj e të zez me ato vetulla hark, i pa buzët e njoma dhe të trasha, i pa gjirin e vogël dhe të rrumbullaktë... «S'kam parë, s'kam parë!» përsëriste me vete papa Xhimi.

Po zërin e brendshëm ai nuk e mbajti dot. Ish mësuar të shfrente, të mos mbante asnjë dëshirë pa e shfryrë.

— E kujt je ti, moj bijë? — e pyeti.

Lola, uli kokën.

— Është e Nasi Demit — i tha tregëtari i shkurtër dhe i trashë.

Prifti bëri sikur u mendua pakëz.

— E Nasit që vdiq në Francë nga veremi, — shtoi një tjetër burrë.

Urata u ngrit më këmbë dhe iu afrua Lolës.

— Si more e Nasit?! E Nasit je ti, moj bijë?

— Po, uratë! — u përgjegj Lola me zë zogu.

— Si, more bija e Nasit? Po e kam njohur të zinë. Po e kam ndihmuar të zinë Nasit... Si more bija e Nasit. Po si je, moj bija ime?

I dha dorën. Ja shtrëngonte dorën. Ja lëmonte dorën. Dhe i fliste për Nasin, që kurrë nuk e kishte parë. Se kur Nasi punonte në minierat e Santetienit, Xhimi vriste afrikanët për kolonizatorët frëngj.

— Si, moj bija ime! Po qenke bërë grua, moj bija ime! Po ti qënke si engjell i vërtetë, moj bija ime! — dhe dorën ja lëmonte, ashtu siç dinte ai për të eksituar femrat.

Lola herën e parë nuk ndjente gjë në dorë, dëgjonte fjalët e uratës dhe mallëngjehej kur dëgjonte fjalë për babanë e shkretë. Pastaj diçka ndjeu dhe u përpoq që ta hiqte dorën nga dora e uratës, se s'e duronte dot më. Por urata nuk ja lëshonte. Ja lëmonte, ja shtrëngonte, ja përkëdhelte ashtu siç dinte vetë.

— Po ç'do të blesh, moj bija ime?

Ajo mezi shqiptoi:

— Pak fitil për llambën dhe njëqint gram sheqer.

— Si, mor njëqint gram sheqer! Jepi një kile sheqer, o Llambro! Jepi dhe kafe dhe pesë llokume nga ana ime! Si mor, bija e Nasit?

Dhe je si një ëngjëll, si një ëngjëll i vërtetë. . .
Me dorën tjetër i ngriti fytyrën, i shikoi sytë edhe buzët. Lola uli qepallat e gjata dhe gati po dridhej.

— Me të vërtetë fytyrë engjëlli më paske, moj bijë. Po si të quajnë?

— Lolë.

— Ë, edhe emrin e ke të bukur. Lolë. . .
Lolë. . . — përsëriste si me vete.

Edhe tregëtarit edhe dy burrave të tjerë që ishin aty, nuk u shkoi asnjë dyshim se të gjitha këto papa Xhimi po i bënte për qëllimet e tij. Ata e dinin që ai ishte feminist i tërbuar, por që t'i vinte syrin edhe kësaj fëmije, kurrë nuk u shkonte ndër mend. Kujtuan me të vërtetë se papa Xhimi do ta kishte njohur Nasin në Francë dhe do ta kishte ndihmuar që të vdiste pa shumë dhembje.

Kur Lola nxori lekun, papa Xhimi, duke i shtrënguar dorën, i tha:

— Këto i pagova unë, shko tani dhe të fala nënës.

Lola doli. Të tjerët deshën të vazhdonin qyfyret që u kallëzonte papa Xhimi, po papa Xhimit i ziente koka për Lolën.

Njeri nga ata që e dëgjonin, bëri kryqin dhe tha:

— E çfarë nuk mban kjo tokë?! Perëndia

më ndjeftë, po ti uratë paske dalë dhe nga vrima e gjëlpërës, — tha me zë të dredhur, duke përsëritur kryqin. — O zot i madh...

Tregëtari që i kishte shumë qef këto rrëfime të uratës, i tha atij që përmendi emrin e zotit:

— Urata tani e gjeti Zotin, më parë nuk e njihte... (këtë e tha për ta ngacmuar, se kur urata pinte dhe i zinin emrin e zotit, shkulej së qeshuri dhe thoshte: «E ku ka Perëndi... Perëndia është paraja, paraja, vera dhe femra... Paraja, vera dhe femra është shën Triadha. Perëndia është paraja, vera është i biri, dhe femra është shpirti shenjtë»).

Edhe tani urata dukej sikur ishte dehur nga sytë e Lolës. Dhe finoku tregëtar e kuptoi, andaj i tha për ta ngacmuar:

— Mirë thotë urata: femra është shpirti i shenjtë...

— Jo! — ja preu njeri, — femra është djalli.

Urata e pa me inat dhe i tha: Djalli je ti.

Tregëtari buzëqeshi që ja arriti të zemërojë priftin, se kur zemërohej prifti, çfrynte kundër gjithë shenjtorëve, të cilët i kish përkufizuar si hysterikë të tërbuar, si llapangjozë të mjerë dhe si legjionarë të imoralitetit.

— Po, djalli je ti, mor tutkun. Femra

është shpirti i shenjtë, paraja është ati dhe vera është i biri. Kjo është shën Triadha që krijon perëndinë e vërtetë.

— Po Zoti i qiellit? — pyeti njeri nga ata që besonin.

— Ti je hajvan, — i tha urata.

I erdhi rëndë besimtarit. Dhe frikë kishite që t'i kundërshtonte papa Xhimit. Papa Xhimi ishte i tmerrshëm kur nxehej. Disa djem i kishte shqepur në dru brenda në kishë. Një plakë e kishte zvarrisur nga altari e gjer te dera e kishës dhe e kishte fluturuar si pendë përposh shkallëve, se kjo — siç thonë — e kishte parë duke bërë ujët e vogël në një shishe, prapa derës së altarit dhe kishte ulëritur.

— Ç'më shikon ashtu? — i tha papa Xhimi tregëtarit. — Sillmë një shishe konjak, se më bëri nevrík ky hajvan.

— Ta sjell unë shishen — tha tregëtari. Papa Xhimi ishte nervozuar. Dhe ky nervozizëm, nuk i erdhi nga fjalët e besimtarit, po nga sytë e Lolës. Këtë e ndjeu mirë tregëtari finok.

Prifti nuk pranoi gotë. Konjakun e pinte me shishe. E zbrazti të gjithë. Dhe duke pirë rrëfente episode, që nuk ishin vetëm nga jeta e tij, po edhe nga jeta e legjionarëve të tjerë, me të cilët jetoi pesë vjet në zemrën e

Afrikës duke vrarë njerëz të pafajshëm. Pa pandehur u ngrit dhe iku duke turfulluar.

Ata e shikuan kur doli dhe tundnin kryet duke thënë:

— More, more, ç'jetë ka bërë prifti ynë!

— Po i ditur ama!

— Ai mund të bëhet edhe dhespot. . .

— Për Krisht, edhe dhespot bëhet. Shumë i mençur dhe i ditur është.

* * *

Tri mbrëmje shkoi papa Xhimi në shtëpinë e Lolës. Dhe të tri ato mbrëmje ai përdori me mjeshtëri të rafinuar gjithë përvojën e tij prej legjionari dhe prej prifti. Më në fund e bindi Lolën të shkonte një mëngjes për dru pranë manastirit ku do të takohej me uratën.

— Se kam pesë ditë e pesë netë që më del përpara Shën Mëria thoshte prifti. — Sidomos natën. Ajo më vjen, më rri mbi jastëk dhe më thotë: «Lola është e shenjtë, është e shenjtë. . .»

Dhe e shkreta Lolë bëri ashtu siç i tha urata. Ai e mori me vete dhe e futi në altarën e errët të manastirit të vetmuar. Aty, pasi i tregoi shumë gjëra, bëri atë që deshë me të. . .

Lola qante në shtëpi. E pyeste e ëma. Ajo nuk i tregonte. Urata vinte shpesh dhe i gjente. Herë-herë binte edhe ndonjë gjë, si mirëbërës. . .

— Nuk më shqitet Shënmëria. Më del përhera në gjumë dhe më thotë: «Lola është e shenjtë. Ajo duhet të shpallet shenjtore. Ky është vullneti i Krishtit. . .»

E ëma qante dhe bënte kryqin. Lola rrinte si e ngrirë dhe sytë i mbante gati të mbyllur. Po ta shihje, me të vërtetë dukej si Shënmëria para Krishtit të kryqëzuar.

— Duhet të bëjë një javë meshë të veçantë vetëm për Lolën.

Lola i çeli sytë dhe i mbylli me përtim.

— Duhet që Lola të më vijë çdo pasdreke në manastir. Se duhet të bëjmë atë që dëshiron Shënmëria, atë që ka caktuar i madhi Krisht.

Lola nisi të qante, të dridhej, të dridhej sa i ra të fikët.

— Mos e nga, mos e nga! — i tha papa Xhimi. — Ajo tani flet me Shënmërinë. Ju afrua, nisi t'i fërkonte kyçet e duarve. Nisi t'i lëshonte dhe shtëllunga tym duhani në hundë.

E ëma qante. Papa Xhimi duke murmuritur, bënte sikur psallte tropare të ungjillit. Nxori ungjillin, ja vuri në gjoksin e fryrë Lolës. Aty papa Xhimi mbështeti dhe kurrizin

e duarve të tij. Kish mbyllur sytë dhe vazhonte të psallte. Dhe e ëma qante me lot.

Kur u përmend, Lola u tremb. Papa Xhimi kishte një trup të madh. Dhe një shëndet të mirë. Mjekra e tij e zezë dhe e prerë mirë, sytë e tij që lëshonin shkëndija i jepnin një shprehje që hem të frikësonte dhe hem të hipnotizonte. Ashtu e kish hipnotizuar Lolën. Ajo me ta parë atë fytyrë, mbylli sytë.

— Na lerë vetëm! — i tha nënës urata.
— Ose më mirë shko dhe më thirr epitropin. . .

Nëna që lotonte, u bind dhe iku duke mbyllur derën pas saj. Ajo as që mund ta merrte me mend se ç'bënte tani papa Xhimi me bijën e saj.

Lola nuk fliste fare kur erdhën dy epitropët bashkë me të jëmën. Ajo i shikonte ftohtë dhe nuk u përgjigjej kur e pyesnin.

— E pe vetë ti Shënmërin?

— . . .

— Po sa herë e ke parë dhe ç'të ka thënë?

— Ajo nuk flet me njeri, vetëm me mua flet, — tha urata. — Dhe tu'a them unë. Eni me mua.

Papa Xhimi dhe dy epitropët dolën, kurse Lola u hodh në prehërin e nënës duke u dredhur dhe duke qarë.

— Po ç'ka ngjarë me ty, moj bijë?

— Nënë.

— Po thua ja nënës, moj bijë.

— Nënë, jo... jo... jo... — dhe zuri faqet me duart e saj, që i dridheshin.

Nëna bënte kryqin. I lëmonte flokët e saj të shpleksura dhe përpiquej ta qetësonte:

— Pasi të bëj një javë të tërë një meshë të veçantë për të, them të lajmërojmë edhe dhespotin e Gjirokastrës që të vijë edhe ai këtu, ose ta shpiem në metropoli dhe atje ta shpallim shenjtore.

Epitropët që për herë të parë dëgjonin gjëra të tilla në jetën e tyre, bënë kryqin.

— Po si do të bëhet shenjtore? — pyeti njeri prej tyre.

— Ashtu siç janë bërë dhe shenjtoret e tjera, — përgjigjej urata, — si është bërë shenjtore shën Ekaterina? Po shën Marina? Po shën Elena? Po shën Parashqevia? Ashtu do të bëhet shenjtore edhe Lola. Dhe do ta quajmë shën Lola.

Fjala mori dhenë. Fshati do të shenjtërohej me një shenjtore të re; me shën Lolën. Vajza, gra, plaka, kërkonin të takoheshin me Lolën, po Lolën nuk e linte urata të takohej me asnjë njeri. Lola në të vërtetë e kishte humbur fare Lolën e parë, atë Lolë të padjallëzuar dhe

të pastër dhe tani, duke jetuar vetëm me ura-
tën, ishte bërë tjetër Lolë. Një Lolë e ftohtë dhe
e menduar, një Lolë me frikë dhe pakëz misti-
ke. Kish filluar ta besonte Uratën, dhe nuk tme-
rrohej më prej tij. I kish dhënë për të pirë
edhe verë. I kish kallëzuar shumë gjëra që
asnjë vajzë e fshatit s'i kishte dëgjuar kurrë.

Erdhi dhe dhespoti. Lola kishte një muaj
që flinte në monastir, si vajzë që i është
kushtuar Shënmërisë. Vetëm papa Xhimi, ki-
shte të drejtë të rrinte me të, sa të donte dhe
kur të donte. Më pas thanë se Lolën e mori
dhespoti dhe e mbylli në mitropoli. Disa thonë
se e panë me bark të fryrë... Disa thanë se
u mbyt në një pus të metropolisë. Disa të
tjerë thanë se e mbyti vetë papa Xhimi.

Sidoqoftë ai u vra nga partizanët, dhe nuk
mbeti gjallë për të dhënë llogari edhe për
vrasjen e Lolës. Por e thonë fshatarët dhe
gjithnjë do ta thonë që Lolën e vrau papa
Xhimi.

PASQYRA E LËNDES

	Faqe
Urata, dhia dhe perëndia	3
Fjala «Hidrocentral»	62
Zhgënjimi i Marisë	75
Urrejtje	84
Papa Leka i mallkuar	98
Kusari	122
Shenjtoret e uritur	131
Pas meshës	140
Legjionari dhe shenjtoria	147